

Statsfængslet i Vridsløselille

1859 — 5. december — 1959

Af vicefængselsinspektør *Vagn Kildemoes*.

Den 5. december 1959 fylder statsfængslet i Vridsløselille 100 år.

Denne kendsgerning kan i betragtning af institutionens karakter ingenlunde give anledning til jubeludbrud; men da anstalten i hele det lange tidsrum har indtaget en ret betydningsfuld plads indenfor straffesystemet i Danmark, må det være rimeligt at standse op på mærkedagen og kaste et blik tilbage over det svundne sekel.

Et skrift om et fængsel kan jo ikke blive morskabslæsning. På den anden side er det ikke hensigten på de følgende sider at fremlægge en videnskabelig afhandling. Ganske vist kunne der fremdrages et ikke ubetydeligt materiale, bl. a. af statistisk karakter, som meget vel kunne gøres til genstand for en mere systematisk bearbejdelse; men da fængslet altid har været et enkelt led i et mere eller mindre omfattende system af straffuldbyrdesanstalter, ville en videnskabeligt udformet redegørelse for de således fremdragne oplysninger sikkert kun kunne påregne en meget begrænset interesse.

Formålet med denne publikation bliver da at markere den runde fødselsdag ved at meddele en række oplysninger om, hvilke kår der gennem de hundrede år har været budt de i anstalten indsatte, og hvorledes man gennem de skiftende tider har ment bedst at kunne gøre en indsats overfor disse i kriminalitetsbekæmpelsens tjeneste, og gøre rede for den måde, hvorpå, og de vilkår, hvorunder de mange funktionærer, for hvem tjenesten på anstalten har været en livsgerning, har udført deres arbejde.

Den måde, hvorpå et samfund fuldbyrder de straffe, som det af hensyn til retshåndhævelsen ser sig nødsaget til at idømme, er et ikke uvæsentligt udtryk for dets kultur, og oplysning herom må derfor kunne påregne interesse ikke blot hos fængselsfolk, men også hos mange andre, der finder, at landets kultur i fortid og nutid vedkommer dem.

Ikke desto mindre var den verden, der ligger indenfor en straffeanstalts ringmur, i tidligere tid et så godt som lukket land. Ganske vist skete det lejlighedsvis allerede i forrige århundrede, at gæster blev indladt i anstalten, ikke blot fagfolk i snævrere forstand fra indland og udland, men også nu og da juridiske studenter, ja, undtagelsesvis endog journalister; men

det var yderst sjældent, at porten åbnede sig for gæster. Særligt bør nævnes, at kong Frederik VII gæstede den nye anstalt sammen med justitsministeren den 28. december 1859, at repræsentanter for rigsdagen i flere tilfælde har besøgt fængslet, og at kong Frederik VIII, der personligt nærrede en betydelig interesse for fængselsforhold, har aflagt besøg i anstalten som kronprins. Også enkelte udenlandske fyrstelige personer har aflagt besøg. Ligesom det således var sjældent, at fremmede ved selvsyn fik lejlighed til at stifte bekendtskab med anstalten, var det i ældre tid et almindeligt princip, at oplysninger om arbejdet og livet i en straffeanstalt ikke blev givet til en større offentlighed, men alene blev meddelt snævrere fagkredse under møder og kongresser eller offentliggjort i fagskrifter.

Denne holdning er imidlertid i nyere tid blevet bevidst ændret. Der vises stadig stor tilbageholdenhed med hensyn til at inklade besøgende, idet der må tages hensyn til, at fangerne ikke skal kunne føle sig som udstillingsobjekter; men ligesom pressen i de senere år i stigende udstrækning har ment at burde beskæftige sig med fængselsvæsenets forhold og herved har mødt en ganske anden imødekommenhed fra fængselsvæsenets øverste ledelse end forhen, har også ledende fængselsfolk selvstændigt taget initiativ til gennem forskellige publikationer at give en videre kreds indsigt i straffuldbyrdelsens problemer.

At denne tanke dog ikke er ganske ny, viser f. eks. en udtalelse, som i 1862 blev fremsat af fængslets første overlærer, digteren H. V. Kaalund. Han siger:

„..... ånden, som ..... skal bringe dette kostbare foretagende til at blive mere end blot en dekorationsforandring, den må komme udenfra, fra et oplyst samfund, som indser, at det også i denne retning har en vigtig interesse at våge over, som ikke slår sig til ro i den vildfarelse, at det intet har at tage vare på indenfor fængslernes ringmure. Tværtimod, jo mere lys der falder på disse steder, jo bedre. Her er naturligvis ikke tale om nogen tilfredsstillelse af en tom nysgerrighed, nogen stillentilskue af den fornedrelse og skam, som er bedst tjent med at forblive skjult og uset — her er kun tale om, at den virksomhed, som nu udfoldes for at overføre reformens hovedprincip i praxis, bør ligge så åbenlyst, at man udenfor kan danne sig en nogenlunde begrundet forestilling om den måde, hvorpå den fremmes. Ingen har tilvisse mere årsag til at ønske, at sagen gøres så gennemsigtig som mulig, end netop de mænd, til hvem løsningen af dens hovedproblem er anbetroet. Deres kald indvir dem i så megen menneskelig elendighed, det udkræver et så koldt hoved og et så varmt hjerte, en så uopslidelig tålmodighed, at de vel kunne trænge til udenfra at styrkes i den overbevisning, at de virke for noget mere end en illusion. Lad dem end være nok så nidkjære i deres gerning, nok så besjælede af det håb, at den, under den ny tingenes tilstand, vil kunne bære rige

frugter, de ville dog befinde sig i en skæv og pinlig stilling, når de ikke tillige have den tilfredsstillelse at vide, at de støttede sig til et publikum, som deler deres håb, som holder øje med deres gerning, og ved sin opmærksomhed og sympathy for det, der udgør formålet for den hele fængselsforbedring, forhindrer, at denne bliver stående som et stykke indforskreven philantropi midt i et kaos af urimeligheder og modsigelser. . . . .¹⁾

Offentliggørelsen af nærværende skrift må ses som udtryk for, at man gerne ser fængslets arbejde kendt og drøftet i videre kredse.

Oprettelsen af straffeanstalten i Vridsløselille for 100 år siden var et led i en meget omfattende ændring i straffeanstaltssystemet, der tillige først og fremmest omfattede oprettelsen af anstalten i Horsens i året 1853 og den nogenlunde samtidige nedlæggelse dels af Stokhuset, dels af de 3 ca. 100-årige tugthuse i Stege, Odense og Viborg.

Da statsfængslet i Horsens den 20. maj 1953 fyldte 100 år, udsendtes om denne anstalt en bog, der var udarbejdet af fængselsoverlærer mag. art. Svend E. Christiansen og fængselsbogholder Th. Møller. Denne bog indledes med en omtale af det kommissionsarbejde, der under professor Davids ledelse udførtes i årene forud for de to anstalters oprettelse. Da denne bog og nærværende publikation vel i det hele kan påregne en fælles læserkreds, skal denne redegørelse ikke gentages her.

Det må imidlertid fremhæves, at den nye anstalt på Vridsløselille mark indrettedes efter et system, der stod i klar modsætning til de gamle anstalters system eller rettere mangel på system.

Dette nye system var, hvad man i datiden benævnte som „den fuldstændige afsondrings system“.

Det var udtænkt af kvækerne i Nordamerika og således udsprunget af en varm og oprigtig religiøst betonet trang til at hjælpe de ulykkelige domfældte på fode. Det var prøvet i praksis såvel i U.S.A. som i flere europæiske lande, og det blev nu taget i anvendelse her i landet i tillidsfuld forventning hos de fleste ledende fængselsmænd om, at man nu havde fået en anstalt, der på een gang ville vise sig som en effektiv faktor i kriminalitetsbekæmpelsen og som en human foranstaltning overfor fangerne.

„Det ny cellefængsel på Vridsløselille mark har vistnok et gyldigt krav på at anses for vort lands mønsterfængsel.“ Således skriver i året 1862 H. V. Kålund, og han fortsætter: „Enhver, som kender lidt til dets indretning, som har kastet et blik ind i disse lyse, kirkelignende fløje, hvori man til alle sider kan overse hundreder af celledøre, indenfor hvilke der fra morgen til aften hersker en nyttig virksomhed, vil uden tvivl have modtaget et velgørende indtryk af, at dette fængsel, så intelligent i sit hele præg, så skikket til at indgyde ærefrygt for

¹⁾ Nordisk Tidsskrift for Fængselsvæsen 1885 s. 184 ff.

loven, har grumme lidt tilfælles med de ældre såkaldte forbedringshuse, over hvis porte man passende kunne have anbragt den samme indskrift, som Dante fandt over indgangen til helvede: Lad håbet blive udenfor! Et fordærveligt samliv mellem yngre og ældre forbrydere ikke blot om dagen i fælles arbejdsrum, men også om natten i fælles sovesale, et samliv, som selv under det strængeste tilsyn gav den forhærdede synder rigelig lejlighed til at besmitte begynderen med sine slette råd og sine laster (spørg de mænd, som have ofret deres tid og kraft på at bringe det bedst mulige ud af fællessystemet i dets tidligere planløse anvendelse, om de have mod til at løfte sløret for de ting, som vore gamle tugt-, rasp- og forbedringshuse have skjult indenfor deres mure), et sådant samliv harmonerede vistnok fortræffeligt med det fra fortiden nedarvede brutale princip: kun at straffe og afskrække og drage den mest mulige fordel af fangernes arbejdskraft, men det egnede sig næppe til at genoprejse den faldne, snarere til at bibringe denne ligesom det udenforstående samfund den forestilling, at benævnelserne forbedringshus og forbedringshusstraf, hvis man ikke vilde anse dem for aldeles meningsløse, kun kunde forstås som en skærende ironi. Overalt i den civiliserede verden er man kommen til samme resultat, overalt har den offentlige mening brudt staven over disse forbrydelsens højskoler, der kun tjene til at nære og udbrede den demoralisation, som de vare bestemte til at hæmme. . . . . Kort sagt, vi befinde os nu på et ganske andet standpunkt end for tyve til tredive år tilbage. Dengang vare vel næppe ret mange istand til at forestille sig, at man ved et fængsel kunde undvære en stærk militær bevogtning, endsige at glubsk behandling, lænker, hånd- og halsjern kunde vise sig at være overflødige; kagstrygningen og den skandaløse brændemærkning udførtes af skarpretteren og hans medhjælper på halm-torvet, medens synet af „slaverne“, som i store flokke dreves gennem vore befærdede gader, var så hverdags, at man glemte at spørge sig selv, om disse elendige ikke måtte nedtrykkes i sløv ligegyldighed eller ægges til had og trods mod et samfund, der så tankeløst berøvede dem den sidste rest af skamfølelse. Alt dette tilhører nu fortiden; ny, menneskelige og forstandige principer, ligeså heldbringende for den domfældte forbryder som for almenheden, ere trådte istedenfor den tidligere råhed og ufornuft; den gamle yndlingsbetegnelse „slave“, hvormed enhver fange, uden hensyn til beskaffenheden af hans brøde, blot han var iført den reglementerede dragt, stempledtes som absolut æreløs, den findes endnu kun i deres ordbog, som ikke have havt tid til at bemærke, hvad der i denne retning er foregået. . . . .

. . . . . Cellefængslet på Vridsløselille mark fortjener, som foran bemærket, i særlig grad at være genstand for den offentlige opmærksomhed; dels er der jo forholdsvis anvendt mest bekostning herpå, dels er det jo blandt alle vore fængsler det eneste, hvori isolationsprincippet er kommet til fuld og virkelig systemmæssig anvendelse. Det er ikke blot en strafanstalt, det er tillige i ordets sande betydning et forbedringshus, ♂: et slags moralsk hospital, hvis hele ejendomme-

lige indretning er beregnet på, at det isolerede individ kan gøres til genstand for en langt skarpere iagttagelse, en langt kraftigere åndig påvirkning, end den, der kan finde sted i de strafanstalter, hvori fællessystemet uundgåeligt medfører, at tilsynet mere rettes på massen end på den enkelte.¹⁾

Denne udtalelse af Kaalund kan med god ret betragtes som en programudtalelse for det nye fængsel, idet den er fremsat omtrent samtidig med dets oprettelse af en mand, der hørte til dets øverste ledelse, og som netop var en af dem, der med størst begejstring og tiltro gik ind for dets ide, og som gennem hele sin lange tjeneste forblev tro imod den.

At også fængselsvæsenets højeste ledelse omfattede anstalten med en særlig interesse, viser følgende bemærkninger, hentet fra den officielle beretning fra justitsministeriets kontor for fængselsvæsenet om straffeanstaltternes tilstand i tidsrummet fra 1. januar 1858 til 31. marts 1863:

„Da denne Straffeanstalt hidtil er det eneste større Cellefængsel heri Landet, har Ministeriet troet, at det vilde være af Interesse at give en mere detailleret Beretning, hvorved dog foreløbig maa bemærkes, at da Anstalten kun har været i Brug siden December 1859, har man saaledes endnu ikke vundet tilstrækkelig Erfaring til derpaa at begrunde nogen paalidelig Dom over det der anvendte Straffesystems Virkning og Indflydelse. . . . .

.....

Fuldbyrdelsen af denne den strængeste Forbedringshusstraf oprettholdes og gennemføres ved en fuldstændig Afsondring. — I Cellen faaer Fangen sine Fødemidler indbragt, han har der sit Arbeide, sit Natteleie, et Latrin, der udskylles med Vand, kortsagt enhver Fornødenhed, og han forlader ikke Cellen uden for at gaac til Kirken, Skolen, Gaarden eller Badekamret. Paa disse Steder er Fangen ligeledes afsondret, og paa Gangen dertil, hvor den ene Fange gaaer efter den anden i 15 Skridts Afstand, har han Skyggen paa sin Hue nedslaaet for Ansigtet, for at være ukjendt af Medfangerne. I Skyggen, der slaaes op, naar han kommer i Gaarden, Kirken o. s. v. er 2 Huller for Øinene for at han, naar den er nedslaaet, kan se for sig. I ganske enkelte Tilfælde tillades det Fangen at opholde sig udenfor sin Celle f. ex. ved Rengjøren eller som Murer ved Hvidtning af andre Celler, eller som Snedker, Smed eller anden Haandværker ved Reparationer af de i Cellerne fastgjorte Apparater eller Arbeidsredskaber; men han er derfor afsondret fra de andre. Endvidere ere 12 af Spadseregaardene, der alle ere for en enkelt Person, indrettede til Arbeidsgaarde for der at give de Fanger, der trænge til Beskæftigelse i den frie Luft, Arbeide ved at skære og hugge Brænde, ved at kløve Steen o. s. v.

¹⁾ Nordisk Tidsskrift for Fængselsvæsen 1885 s. 180 ff.

Kun i et Tilfælde har Ministeriet troet at burde gjøre en Afvigelse i Henseende til den strænge Afsondring, og det er med Børn under 15 Aar, der i Henhold til Fr. af 26de Marts 1841 indsættes til Undervisning og Forbedring. Saadanne ere afsondrede om Natten, i Spisetiden og naar de forberede sig til Skolen, men ere samlede under Arbeidet, Undervisningen og paa Gaardturene.

Cellesystemets Fordring er saaledes Fangernes fuldstændige Afsondring fra hinanden indbyrdes. Men selv om Fængslets Lokalteter og hele øvrige Bygningsmaade som her i dette Fængsel muliggjør, og Betjentenes Agtpaagivenhed under Udførelsen af den dem anviste daglige Gjerning virkeliggjør denne Fordring, er derved kun opnaaet, at Straffen bliver udstaaet i dens fulde Omfang, men Systemets Fordring er dermed ikke fyldestgjort, Straffens Hensigt er dermed ikke naaet. Cellestraffens Formaal er nemlig ikke alene at give Straffen en større Intensitet, men denne Straf er valgt, fordi den mere end nogen anden Frihedsstraf samtidig med at virke afskrækkende tillige indeholder betingelserne for at kunne virke forbedrende. Thi Afsondringen forebygger ikke alene en yderligere Demoralisation og fremkalder af sig selv en mere levende Erkjendelse og en dybere Anger, men den letter og fremmer et Forbedringsforsøg væsentligst derved, at Fangerne kunne undergives en individuel Behandling, hver efter sin særegne Personlighed.

Det er Bestyrelsens Sag at benytte disse Fordele til Straffens endelige Maal, Forbedringen. Bestræbelserne herfor ere allerede paa forskjellig Maade omtalt i de foregaaende Afsnit om Sjælesorgen, Undervisningen og Arbeidsvirksomheden. Men *hvorledes* der er virket føler Ministeriet sig saameget mere opfordret til nøiere at meddele, som den plan, der ligger til Grund for Behandlingen og de i saa Henseende trufne Foranstaltninger tillige indeholde en Betyggelse for de Farer, som Cellesystemet unægtelig medfører ved at udsætte Fangen for Vilkaarlighed, for Mangel paa stadigt og omhyggeligt Tilsyn og for en sygelig og slappende Indvirkning saavel paa den aandelige Form som paa den legemlige Tilstand.

I *Fællesfængslet* gaaer Behandlingen nærmest ud paa at opretholde Orden og Flid. Under en ydre Tvang og en streng Disciplin, der haandhæves med *lige* Retfærdighed mod Alle, maa Fangen lyde og underordne sig Fængslets Love. I *Cellefængslet* fordres vistnok ogsaa Orden og Flid, men som en streng Disciplin her i Almindelighed er mindre nødvendig, saaledes er den ligeoverfor den enkelte Fange stundom endog aldeles forkastelig, idet Afsondringen som alt sagt fordrer en særskilt Behandling for hver enkelt Fange, for at Forbedringen efter en forudgaaet Erkjendelse kan under et stadigt Tilsyn og en særegen Veiledning fremgaae af indre Overbevisning og af egen fri Villie. . . .¹⁾

Den anvendte kancellistil giver ikke udtryk for den samme begejstring som Kaalunds foran citerede udtalelse, men lader

¹⁾ Beretning om Straffeanstaltternes Tilstand 1858—63 s. 44 ff.

dog ikke læseren tvivle på, at man også fra ministeriets side nærrede lyse forventninger om, hvad der kunne nåes ad den vej, som nu var betrådt.

BYGNINGSHISTORIE.

Hvorledes var da den anstalt indrettet, til hvilken man i datiden nærrede så store forventninger, og i hvilket omfang og på hvilken måde er den senere blevet omformet efter de skiftende tiders tarv?

Fra den første begyndelse og indtil vore dage har man måttet holde sig sikkerhedshensynet for øje. For 100 år siden kunne man ikke tænke sig, at et fængsel ikke skulle være en fuldstændig lukket anstalt. Muligheden for undvigelse skulle være så ringe som muligt, ligesom enhver illegal forbindelse med omverdenen skulle umuliggøres, og selv i vore dage, hvor man tværtimod lægger vægt på at vise fangerne tillid for ad denne vej at appellere til positive sider i deres karakter og i overensstemmelse hermed i vid udstrækning lader fængselsstraffen fuldbyrde i hel- eller halvåbne anstalter, anses det for absolut påkrævet at træffe vidtgående sikkerhedsforanstaltninger overfor fanger, der afsoner meget lange straffe, og som har manifesteret deres samfundsfarlighed ved at begå meget grove eller farlige lovovertrædelser, eller som må anses for at være ude af stand til at honorere den tillid, der vises i de friere anstalter.

Fængslet blev derfor bygget så solidt, at det endnu i dag efter 100 års forløb fremtræder som et særdeles bastant bygningsværk. Celledørene og disses låse var svære og modstandsdygtige, og alle vinduer, ikke blot i cellerne, men også i alle andre lokaler, var forsynet med svære jernstænger, og disse foranstaltninger opretholdes den dag i dag. Hele fængslet har stedse været omgivet af en solid ringmur, henimod 5 m høj, og denne blev endog som en yderligere sikkerhedsforanstaltning under den tyske besættelse forsynet med strømførende ledninger, hvis berøring udløser en alarm i fængslet. Såvel dette alarmsystem som den ligeledes under besættelsen etablerede projektorbelysning af ringmuren er siden blevet opretholdt.

Foruden sikkerhedshensynet måtte endnu et hovedprincip blive afgørende ved det nye fængsels indretning, nemlig hensynet til fangernes fuldstændige isolation, idet den indbyrdes adskillelse, som det senere skal nærmere omtales, var hovedkendetegnet for behandlingen i anstalten.

Efter de bedste udenlandske forbilleder, som grundlæggerne på studierejser havde gjort sig bekendt med, blev anstalten anlagt som en femtakket stjerne, således at en kortere mod nord vendende fløj rummede kirke og kontorlokaler, medens de øvrige 4

fløje hver rummede ca. 100 celler. Fløjene er tre etager høje, og de fire cellefløje er åbne ind imod en centralhal i midten, hvorfra alle cellcdøre kan overses, idet cellefløjene ikke har nogen etageadskillelse, hvorfor al færdsel i de 2 øverste etager foregår på gallerier. De ydre ender af cellefløjene var forbundet med en lukket og overdækket vægtergang, og såvel for enden af hver fløj som i mellemrummene mellem fløjene i forbindelse med vægtergangen var der indrettet observatorier med såkaldte strålegårde til brug ved fangernes gårdture.

En nærmere beskrivelse såvel af det oprindelige anlæg som af de bygningsmæssige ændringer, der blev foretaget i det første halve århundrede, findes i en artikel, som fængselsinspektør Ammitzbøll i anledning af anstaltens 50 års jubilæum offentliggjorde i Tidsskrift for Fængselsvæsen 1910. I denne artikel, der i det væsentlige handler om fængslets bygningsvæsen, hedder det bl. a.:

„Der gaar fra gammel Tid her paa Stedet sære Frasagn om Genvordigheder, hvormed der maatte kæmpes under Grundlæggelsen og Opførelsen og om mærkelige Mangler ved Plan og Overslag m. m., saaledes: at Pladsen valgtes midt i en Sump for at være sikker mod Vandmangel, at Heste og Vogne derfor sank i Mudderet hvert Øjeblik med store Læs, og at en hel Fløjs Grundvold pludselig sank til Bunds og ligger begravet endnu den Dag i Dag tilligemed de c. 200,000 Rdl., som Stenene havde kostet, at der oprindelig ingen passende Adgangsvej var til Lodden, som laa midt imellem Landevejen og Jernbanen, hvorfor der senere maatte købes Strimler til begge Sider, at der ingen bestemt Plan var for Byggeriet og stadigt lavedes om paa det hele, saaledes f. Ex. Fangeskole og Lærerboliger ganske var forglemt, at en Gaard ved Taastrup Station paa 50 Tdr. Land kunde være købt til Byggegrund for mindre Pris end der gaves for Grus til Byggeriet fra Gaardens Grusgrav, at Overslaget var fuldt af Fejlregninger og blev langt overskredet, og meget andet.

Naar et saa stort og ualmindeligt Byggeforetagende gaar for sig gennem en Aarrække ude paa Landet, vil der selvfølgelig altid i Løbet af et halvthundrede Aar danne sig Myther om denne mærkelige Begivenhed, og det kan have sin Interesse at undersøge Forholdet mellem Virkelighed og Digt. . . .

Fængslets Tilblivelseshistorie var i Virkeligheden lang og trang. Den 20. Maj 1853 var den nye Strafanstalt i Horsens for Fællesfanger bleven taget i Brug. Herved var det første Skridt til Gennemførelsen af Fængselsreformen efter kgl. Res. af 25. Juni 1842 gjort. Det næste maatte nu blive Opførelsen af et Forbedringshus for de til kortere Aaremaal dømte mandlige Forbrydere, hvoraf der d. 1. Januar 1853 hensad 565 til Forbedringshus dømte i de gamle Anstalter. Den nævnte kgl. Resolution fastslog, at saadanne Forbrydere skulde behandles i Ensomhed Dag og Nat, „da Isoleringen maa anses som det virksomste

Middel til Forbrydernes Forbedring, medens Samlivet mellem Forbrydere demoraliserer dem indbyrdes end mere og afføder og vedligeholder Forbindelser, der true Retssikkerheden“. Overinspektionen for Fængselsvæsenet, Etatsraad David, indgav derfor d. 10. August 1853 en Forestilling til Justitsministeriet om Opførelsen af et Cellefængsel til 360 à 400 Fanger, som han antog med alt Tilbehør kunde opføres i Løbet af 5 Aar for ca. 400,000 Rdl., og begærede en Bevilling på Finansloven for 1854/55 til Indkøb af Grund, Tilvejebringelse af Planer og Tegninger og til forberedende Byggearbejder. Grundens Størrelse ansloges til 10 à 12 Tdr. Land. Angaaende Beliggenheden af Fængslet udtaltes, at det burde opføres i Nærheden af København eller ved Jernbanen til Korsør, fordi Hovedstaden afgav de fleste Forbedringshusfanger, og Isoleringssystemet er særlig paakrævet for disse Forbrydere, ligesom administrative Grunde talte for at lægge det paa Sjælland i Nærheden af Overbestyrelsen.

Ved Valget af Pladsen spillede ganske rigtigt Vandforsyningen en stor Rolle. Horsens Strafanstalt var anlagt paa en høj Banke, og Adgangen til Vand havde vist sig baade vanskelig og kostbar der. Nu maatte der altsaa udses et Sted paa en Slette med rigelig Vandadgang. Efter Undersøgelse af Vandinspektør Colding valgtes blandt de tilbudte Lodder Husmand Hans Didriksens Lod paa Vridsløselille Mark. . . . .

Overinspektionen anbefalede at købe den nævnte Lod, der laa midt imellem Glostrups og Kjøgevejs (senere kaldet Taastrups) Jernbanestation og midtvejs mellem Roskilde Landevej og Jernbanelinien, samt en tilstødende mindre Lod, der gav Adgang til Jernbanen, tilsammen 10—11 Tdr. Land. Gaarden ved Taastrups Station kan ikke ses at være tilbudt, hvilket dog ikke er usandsynligt, da det omtales, at der foreligger flere Tilbud.

Paa Finansloven for 1854/55 bevilgedes til en Begyndelse 45,000 Rdl. til et nyt Forbedringshus i Sjælland, ... og under 7. Novbr. 1854 udnævnte Justitsministeriet en Kommission, bestaaende af David, Bygningsinspektør Friis og Byfoged Crone til at bedømme de indkomne Tegninger og Planer og afgive Beretning.

Kun 1 af de indkomne Projekter fandtes af Kommissionen egnet til at tjene til Grundlag for videre Udarbejdelse af Planer. Det viste sig at være forfattet af Bygningsinspektør Krüger i Pinneberg med Assistance af Civilingeniør Timmermann i Hamburg og afkøbtes disse for 500 Rdl., hvorpaa det overdroges Bygningsinspektør Friis at foretage de fornødne Ændringer i Projektet mod et Honorar af 500 Rdl. Det af Friis saaledes ændrede Forslag, hvis Overslagssum lød paa 550,000 Rdl., indstilledes af Kommissionen til Antagelse, og Justitsministeriet indgik under 14. Marts 1856 med en Forestilling til Kongen om at bifalde Planen, at overdrage Ledelsen af Byggeforetagendet til David og Friis og at bemyndige disse til at ansætte Arkitekt og afholde Udgifter til Konduktør, Tegnestue, Befordring, Diæter, Kontorudgifter og Bogføring; endvidere udbades Bemyndigelse for Justitsministeriet til at approbere Afvigelser, „som findes hensigtsmæssige og kan fore-

tages uden væsentlig Forandring i Planen“. Denne Indstilling bifaldtes under 17. Marts af Kongen. Bygningskommissionen konstituerede sig og ansatte Arkitekt Nebelong som teknisk Leder.

Efter Friis' Forslag skulde Fængslet rumme 381 Fangeceller, 11 Badeceller, 8 Pumpeceller, Kirke til 240 Fanger, 2 store Arbejdssale, Spadseregaard for 72 Fanger, Sygeafdeling, Kontorer, Økonomirum, Lagerrum, Værelser for ugifte Betjente m. m. indenfor Ringmuren, og udenfor denne 2 Bygninger Nord for Fængslet til Bolig for Inspektøren, Præsten, Overværkmesteren og eventuelt Lægen, og Syd for Fængslet 2 Bygninger, hver med 4 Boliger for gifte Betjente. De 4 Cellefløje kunde eventuelt forlænges, Spadseregaardene var placerede mellem Fløjene og Arbejdssalene, beregnede til 60 Fællesfanger, i 2 selvstændige Bygninger i Hjørnerne af Ringmuren. Fangeskolen nævnes ikke i dette Overslag, heller ikke Lærerbolig. . . . .

Da der efterhaanden som Arbejderne skred frem opstod forskellige Spørgsmaal om Forandringer i Planen for at gøre denne saa tidsvarende som muligt, foretog Arkitekt Nebelong i Efteraaret 1856 en Rejse til Belgien for at gøre sig bekendt med de nye Fængselsbygninger i Coutry, Brügge, Lüttich og Antwerpen og gjorde der Bekendtskab med Fængselsarkitekt Dumont, som paatog sig at revidere Planen og udarbejdede nye Tegninger med ikke ubetydelige Forandringer særligt vedrørende Gaardenes Placering for Enden af Fløjene i Forbindelse med Observatorier, en Forbindelsesgang mellem Enden af Fløjene, en Fangecele i Centralbygningen, Ventilationen og Opvarmningen, alt i Lighed med Dumonts Indretninger i Cellefængslet i Louvain. Da der nu efter Cellegaardenes Fjernelse blev Plads mellem Fløjene, foresloges det at henlægge Arbejdssalene der. Disse Forandringer billigedes af Byggekommissionen, som gav Indberetning derom til Justitsministeriet og sendte litograferede Planer til Rigsdagen, men uden at gøre tilstrækkeligt opmærksom paa Forandringernes Omfang og de forøgede Omkostninger.

Byggeriet fortsattes i de følgende Aar, og Fængslet fuldførtes efter de af Dumont reviderede Planer, hvori dog efterhaanden foretoges nogle Forandringer. Efterat Grunden var lagt til de 2 Bygninger til Arbejdssale mellem Fløjene, og Murene var opført i 2 Alens Højde, blev det saaledes besluttet at nøjes med den ene Bygning; den anden nedreves og paa en mindre Del af Grunden opførtes 2 Smedier, medens Resten af Grunden tildækkedes. Herfra stammer Sagnet om den sunkne Cellefløj. Andre Forandringer var: Fangeskolens Flytning fra Centralen til ved Siden af Bygningen til Arbejdssal mellem A og B. Fløje, hvorved indvandt Plads til nogle flere Celler, Jerntrapper og Hvælvinger i Stedet for Trætrapper og Bjælkelag, Forbindelsesfløj mellem Port og Sygehus og Magasinbygning, Asfalt i Stedet for Trægulve, Forlængelse af Ringmuren og Opførelse af udvendige Stræbepiller.

Paa Finanslovene for 1856/57, 1857/58, 1858/59 og 1859/60 bevilgedes henholdsvis 100,000, 100,000, 150,000 og 110,000 Rdl., hvormed

Overslagssummen 550,000 Rdl. var naaet. Der stod imidlertid i Foraaaret 1859 saa mange Byggearbejder og ubetalte Regninger tilbage, at der endnu dels paa Finansloven for 1860/61 og dels paa Tillægsbevillingsloven for samme Aar maatte bevilges ialt 171,500 Rdl., heraf tiltilbagebetaltes senere 6,411 Rdl. 88 β, saa at Overskridelsen blev ca. 165,000 Rdl.

Den 29. Marts 1860 vedtog Folketinget en Beslutning om at opfordre Justitsministeriet til at lade anstille nøjagtige Undersøgelser angaaende de stedfundne Overskridelser, og under 31. Maj s. A. nedsattes en Allerhøjeste Kommission, bestaaende af Kammerjunker, Godsejer E. Emil Rosenørn, Overretsassessor C. S. Klein og Arkitekt D. Herholdt, til at undersøge Grunden til Overskridelsen. Kommissionen holdt sit 1ste Møde d. 21. Juli 1860 og afgav Betænkning d. 14. Oktbr. 1862, hvorefter kun ca. 50,000 Rdl. af Overskridelsen skyldes Planens Udvidelse og Forandring, medens ca. 30,000 Rdl. er medgaaede til Udgifter ifølge den approberede Plan, som var forglemt i Overslaget, og Resten ca. 85,000 Rdl. skyldes Prisstigninger og Fejlregninger og uholdbare Forudsætninger i Overslaget. Kun for de 50,000 Rdl. Vedkommende, som er anvendt udover Planen, kunde der være tale om at drage Bygningskommissionen til Ansvar, men Undersøgelseskommissionen indstillede, at der ikke gjordes saadant Ansvar gældende, idet Pengene er anvendt til Forandringer, som virkelig har gjort Bygningen bedre skikket til sit Øjemed og forøget dens Soliditet, og Bygningskommissionen, som ganske vist har manglet tilstrækkelig Hjemmel til Overskridelserne, dog med Grund kan have antaget, at en særdeles Myndighed med Hensyn til dette Byggeforetagende var overdraget den.

Efterat Spørgsmaalet om Ansvar for Overskridelsen var afgjort i Overensstemmelse med Undersøgelseskommissionens Indstilling, afleverede endelig Bygningskommissionen som ovenfor omtalt Straffanstalten d. 23. Novbr. 1860 til Inspektøren Justitsraad Bruun, der dog straks fremkom med Begæring om yderligere Bevilling på c. 1700 Rdl. til Retorter til Gasværket, et Orgel til Kirken, Kirkestole m. m. I intet af de mig bekendte Forslag findes Gasværket omtalt, men maa dog antages at have været planlagt fra Begyndelsen.

Hermed var i det væsentlige Byggearbejderne afsluttede, og Cellefængslet på Vridsløselille Mark var beredt til at træde ind som et vigtigt Led i det nye Straffesystem, der fik sin endelige Ordning ved Straffeloven af 1866 og den Kongelige Anordning af 13. Februar 1873. Cellesystemet var endnu nyt i Europa og dets Formaalstjenlighed omtvistet; men Tiden har tilfulde godtgjort, at Cellefængslet samtidigt med at være et virksomt Straffemiddel er en human Foranstaltning af første Rang, som ingen civiliseret Stat kan undvære, naar det anvendes med Skønsomhed paa de Individier, som det passer for, og naar Isoleringen suppleres med en opdragende Behandling. I de siden 5. Decbr. 1859 forløbne 50 Aar har Fængslet ialt huset 17,948 Fanger eller gennemsnitligt ca. 360 aarlig. Uagtet Befolkningens Tilvæxt har

Cellefængslet indtil Aarhundredets Udgang vist sig tilstrækkelig til Behovet, hvori det maa være tilladt at se et Vidnesbyrd om Straffens Formaalstjenlighed. Først i det sidste Decennium er Trangen til mere Plads til Fanger bleven umiskendelig, og vi staa overfor Spørgsmaalet om Opførelse af nye Strafanstalter, hvorved nyere Tanker paa Strafuldbyrdelsens Omraade samtidigt kunne realiseres. . . . .

For sin Tid var det nye Cellefængsel et betydeligt Fremskridt i Henseende til Bygningens Indretning og Udrustning i forskellige Retninger. Det ledende Princip var en gennemført Isolation af Fangerne og en stærk Centralisation af det hele Anlæg for at lette Betjeningen og Oversigten. Derfor lagdes de 4 Fangefløje stjerneformigt omkring en Centralhal, saa at hele Virksomheden koncentreredes om denne, hvorfra alt hvad der passerer i Fløjene kan iagttages. Fangegaardene lagdes paa samme Maade koncentrisk omkring Observatorier i Enden af Fløjene. Kirken og Skolen indrettedes med smaa Aflukker i amfiteatralsk stigende Kredse med Prædikestol og Kateder som Centrum og Mellemgange i koncentriske Kredse. Enhver Celle forsynedes med Vandkloset, et hidtil hertil Lands saa godt som ukendt Fænomen, og med Vandtilførsel til en Vaskeskaal, saa at hele Toilettet kunde foregaa i Cellen, endvidere med særskilt Friskluftstilførsel og Udsugningsrør. Til Belysningen opførtes et særligt Gasværk, til Madens Tilberedning indlagdes Dampgryder, der tilligemed Badeindretningerne forsynedes med Damp fra en Dampkedel, og til Opvarmningen af Kontorer og Celler indlagdes Rør med cirkulerende Vand, som opvarmedes ved særskilte Rørkedler i Kælderen. Alle disse Indretninger var dengang nye og saagodt som ukendte hertilands. Til Vandforsyningen gravedes 2 store Brønde mellem Fløjene, hvorfra Vandet pumpedes af Fanger i særskilte Celler i Kælderen op i Beholdere paa Loftet over Cellerne. Af saadanne Beholdere paa ca. 2 Kubikfod var der 1 til hver Celle, som fyldtes om Morgen og som Fangen kunde tømme i Løbet af Dagen. Køkken, Økonomirum og Straffeceller placeredes i Kælderen, Kirken og Kontorer i en 5te Fløj ved Centralhallen, Magasiner og Sygehuset omkring en lille Forgaard i Forbindelse med Kirkefløjen. Kun Skolen fik en mere isoleret Beliggenhed mellem 2 Fløje. Alle Bygninger undtagen Kirkefløjen var af brandfri Konstruktion med Hvelvinger, Jerntrapper og Asfaltgulve. Planen som Helhed var meget smuk og fuldstændig symmetrisk; paa Bygningernes Udstyr, saavel det ydre som det indre, ofredes der derimod overensstemmende med Datidens spartanske Smag intet udover en Murkrands paa Portbygningen og et lille Spir paa Kirken; iøvrigt blankt Murværk af gule Sten, uden nogen Slags Prydelse.

Trods al anvendt Omtanke ved Planlæggelsen og Snille ved Udformningen af Detailler og Udstyr blottede Brugen efterhaanden ikke ubetydelige Mangler ved hele Anlægget.

Nogle af disse Mangler kan henføres til en altfor kopimæssig Efterligning af udenlandske Forbilleder uden tilstrækkelig Hensyntagen til klimatiske og lokale Forhold. Herhen hører Arrangementet med

Vandbeholdere paa Loftet, som i kolde Vintere bedækkedes med Is, hvorved fremkom Oversvømmelser og Ødelæggelse af Lofterne; endvidere den utilstrækkelige Plads til Materialier og færdige Varer, idet man ikke havde taget tilbørligt Hensyn til, at Arbejdsvirksomheden dels paa Grund af den lidet udviklede indenlandske Industri, dels paa Grund af Fængslets landlige Beliggenhed navnlig var henvist til at bearbejde de hjemlige Raaprodukter Træ og Halm, som fordre megen Plads; endvidere Vandforsyningen med Overfladevand, der snart viste sig utilstrækkelig i tørre Somre; endvidere Tjenesteboliger, som var beregnet paa, at en stor Del af Mandskabet skulde skaffe sig selv Bolig udenfor Fængslet i Omegnen, hvilket snart viste sig umuligt, saa nogle maatte slaa sig ned i København, andre i Roskilde eller i heldigste Fald i Glostrup til stærk Gene baade for Personalet og Fængselstjenesten; endvidere Afløbsforholdene, idet Kloakvandet førtes milelangt i aabne Grøfter med alt for lidt Fald gennem Vallensbæk By og udbredte Stank og Sundhedsfare i Egnen; endvidere selve Cellefløjenes stjerneformige Beliggenhed, som fremkaldte Forbindelse mellem Fangerne gennem Vinduerne, der i de spidse Vinkler mellem Fløjene kom altfor nær ved Genbovinduerne; endelig Indretningen af Stolene i Kirken og Skolen, der frembød gunstig Lejlighed for Fangerne til at sætte sig i indbyrdes Forbindelse, idet de var adskilte ved koncentriske i Stedet for ved radiale Mellemgange.

Andre Mangler maa tilskrives forskellige Aarsager, saasom: senere Tidens større Krav i hygiejnisk Henseende, hvorved sigtes til Cellerne for ringe Kubikindhold, Cellevinduernes for ringe Areal og Ventilationens Utilstrækkelighed; manglende Indsigt i den praktiske Fængselstjeneste Krav, hvorunder den højst uheldige Placering af Køkken og Økonomirum m. m. i Kælderen i Stedet for i en selvstændig Bygning, hvorved fremkommer Kroge og Smuthuller, som vanskeliggør Tilsynet, og det hele Anlægs gennemførte Sammentrængthed, der ved Siden af ubestridelige Fordele i andre Henseender frembyder mange Ulemper for den daglige Tjeneste derved, at Færdselen vanskeliggøres ved snævre Forbindelsesveje og vanskelige Adgange; utidig Sparsommelighed, hvorpaa den oprindelige ganske uanstændige tarvelige Udstyrelse af Kirken og den oprindelige Hovedadgang til Fængslet ad en Baggyde langs stinkende Muddergrøfter er gode Exempler; Mangel paa Forudseenhed i Valget af Beliggenheden af Fængslet midt imellem 2 Jernbanestationer, hvorved al Virksomhed fordyres med Transportomkostninger, og saavel den hele Fængselstjeneste som Personalets daglige Tilværelse besværliggøres paa mange Maader.

Skulde der nu bygges et nyt Cellefængsel, vilde det nok i mange Maader blive anderledes end det nuværende, men det gaar vel ved de fleste Bygninger og Anlæg saaledes, at der senere viser sig Ufuldkommenhed, og at de i Løbet af et halvhundrede Aar forældes. Men derfor kan de alligevel i den forløbne Tid have opfyldt deres Bestemmelse saa godt som det med Rimelighed kan forlanges, hvis man i Mellemtiden har gjort, hvad der kunde gøres, forat rette Manglerne og imøde-

komme Tidens Krav. Og saaledes har Forholdet været med Cellefængslet. Efterhaanden som Trangen til Forandring i en vis Retning blev bydende, er der søgt at raade Bød paa den paagældende Mangel paa bedste Maade. Det er betydelige Forbedringer, der saaledes i Aarenes Løb er indførte baade indenfor og udenfor Ringmuren, og baade Fængslet selv og dets Omgivelser har forandret Udseende paa mange Punkter. En Del Mangler, navnlig dem der stammer fra selve Anlæggets Sammentrængthed, har man selvfølgelig maattet lade staa hen som uafhjælpelige, andre, som er forbunden med forholdsvis stor Bekostning og vanskeligt udførlige, som Forandring af Kirkestole og Indsættelse af større Cellevinduer, er Touren ikke kommen til endnu. Men hvad der er udført er i og for sig saa betydningsfuldt og har i saa høj Grad forbedret Forholdene, at Fængslet trøstigt kan gaa det næste halve Aarhundrede i Møde og haabe at kunne gøre Fyldest endnu i en lang Aarrække.

Betragter vi først Terrænet uden om Fængslet, finder vi det udvidet og forskønnet næsten til Ukendelighed. En bred Allé med store Lindetræer og Slyngroser fører nu fra Landevejen lige op til Portalen. Alleen er flankeret af Tjenesteboliger og Haver, og en Sidevej fører mod Øst ind til et Villakvarter med 7 Boliger for gifte Betjente. En større Villa ved Roskildevej rummer Bolig for Førstelæreren og en Pogeskole for Funktionærernes Børn, en mindre Bygning Stald og Kuskebolig, og et venligt Hus med Bindingsværksgavle i gammel dansk Stil paa Hjørnet mod de 2 store Plæner foran Fængslet er Bolig for Inspektøren. I den østre Forbolig bor nu Præsten, Viceinspektøren og Kapellanen, i den vestre Bogholderen, Kassereren og Kontorfuldmægtigen. I de 2 Boliger bag ved Fængslet bor Overbetjente, Kontorassistenter, Mestre, Andenlæreren og en privat Mester. Ved Gasværket er foruden for Gasmesteren indrettet Bolig for Sygebetjent og Vævebetjent, og Gasværket er udvidet med en ny Gasbeholder, Tjære bassin m. m. Ude ved Jernbanen giver en lille Ventosal Ly for Rejsende til de 3 Tog, der daglig standser ved Fængslets Sidespor. Paa den nordlige Side af Roskilde Landevej ligeoverfor Indkørselsalleen ligger en lille gammel Bondegaard med tilliggende ca. 10 Tdr. Land, hvori opfødes Svin til Fængslet Brug, og ved Siden af Gaarden, der rummer Bolig for Arbejderformanden og en Husmand, et smukt lille Hus med Bolig for Tredielæreren. Kaster vi herfra Blikket omkring udenfor Fængslets Enemærker, møder vi inde i smukke Smaahaver lange Rækker af Smaahuse langs Landevejen til begge Sider, som i Aarenes Løb med Fængslet som Centrum og væsentligste Erhvervskilde for Beboerne er voxede op paa den fordums øde Slette. Fængslets Terræn er fordoblet fra ca. 14 Tdr. Land til ca. 28 Tdr. Land og ligger nu med sine mange store og smaa Bygninger, omgivne af velholdte Haver og Smaalunde som en Oase paa Heden? De oprindeligt aabne Afløbsgrøfter med stinkende Indhold er rørlagte og tildækkede, og en underjordisk Ledning paa over $\frac{1}{4}$ Mils Længde skærer tværs over Marker og Moser ned til Vejle Aa med det overflødige Spildevand, efter at alle

faste Bestanddele er afsiede og ved Iblanding af Tørv og Halm forvandlede til lugtfri Gødning, hvormed Køkkenhaven indenfor Ringmuren frugtbargøres. Hele Terrænet er hegnet med prydelige Stakitter af Gran og Tjørnehække.

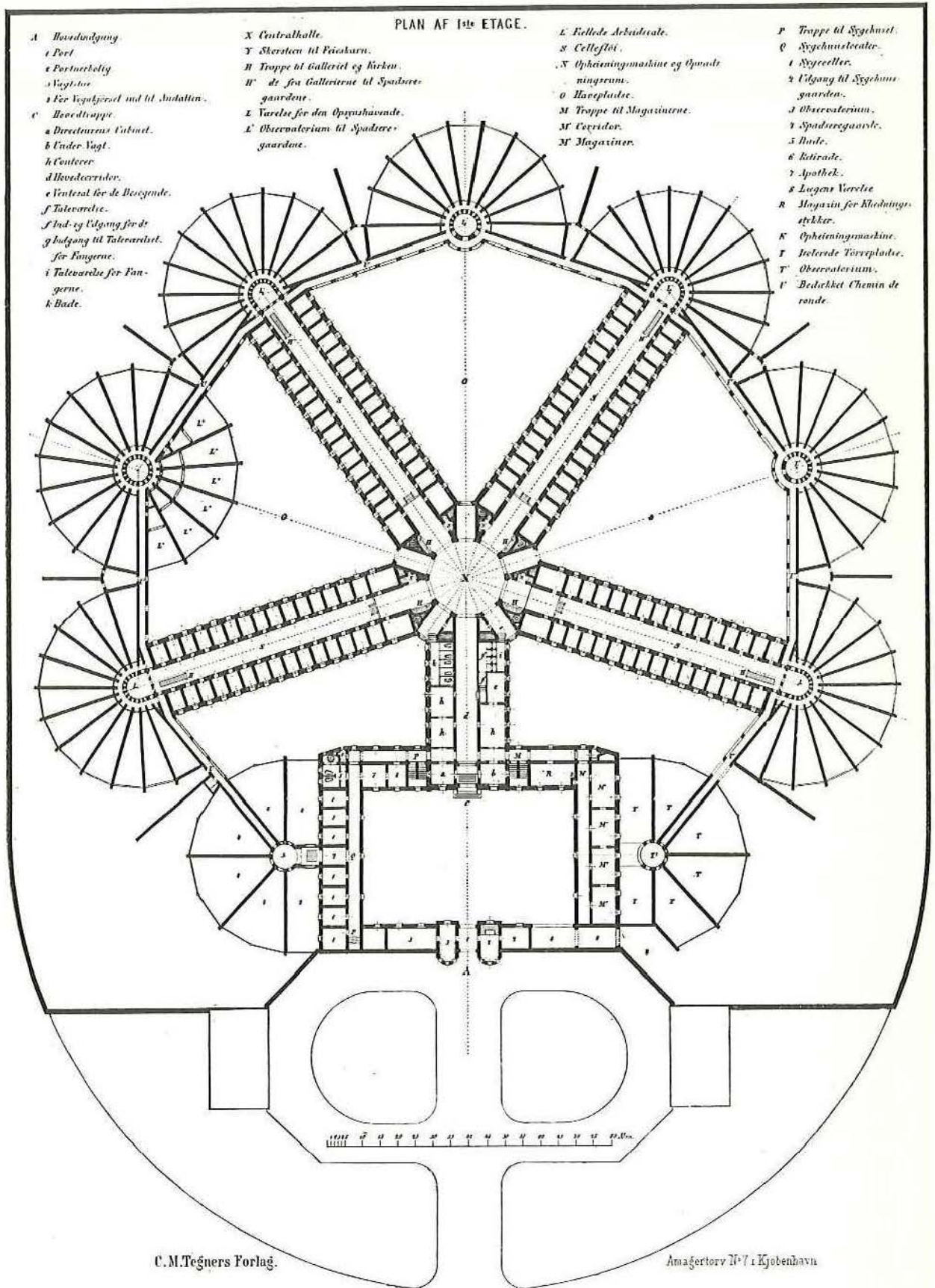
.....

De 7 Betjentboliger, som rummer ialt 15 Familier, har gennemsnitlig kostet 8000 Kr. og er opførte af Fængslets egne Haandværksbetjente. Til hver Lejlighed hører 1 Skp. Land Have.

Vender vi os nu mod selve Fængslet, finder vi dettes Front betydeligt forandret. Portbygningen traadte tidligere stærkt frem, idet den kun med lave Halvetagesbygninger var forbunden med Gavlene af de 2 Sidefløje omkring Forgaarden. Men nu forsvinder den næsten, idet Mellembygningerne er forhøjede med en Etage. Til begge Sider er dernæst Sidefløjenes Gavle med 2 Etages-Forbindelsesbygninger forbundne ved Gavlene af 2 store nye Bygninger, symmetrisk beliggende Øst og Vest for Forgaardens Fløje, henholdsvis Skole og Pakhus. Selve Ringmuren er flyttet noget tilbage, saa at de 2 Forboliger ikke længere støde op til Fængslets Have indenfor Ringmuren, men er adskilte fra Ringmuren ved en Vej, der sammen med Stier paa begge Sider Øst og Vest for Ringmuren og Vejen Syd for Ringmuren danner en Passage for Natvægteren umiddelbart ved Muren, medens denne tidligere var belemret med Haver og Espalier, som vanskeliggjorde Bevogtningen. — Ringmuren, som oprindeligt var dækket med glaserede Tagsten, der i Tidens Løb frøs itu, saa at Vandet trængte ned i Muren og ødelagde denne, er nu dækket med Betonklodser, under hvis Mellemlum smaa Blyrender aflede det nedsivende Vand.

Indenfor Ringmuren bemærke vi den store Forandring, som er sket ved Opførelsen af Pakhus- og Skolebygningerne med mellemliggende Forbindelsesbygninger og tilhørende Gaarde. Pakhuset med tilhørende Forbindelsesbygning er opført i 1888/89 og har kostet ca. 60,000 Kr., Skolen med Forbindelsesbygning og Forhøjelsen af Bygningerne ved Siden af Porten er opført i 1889/90 og har kostet ca. 89,000 Kr. Ved disse Byggeforetagender er opnaaet store Goder; for Arbejdsvirksomheden ved Tilvejebringelse af rummelige Lokaler til Varer og Materialier, for Fangebehandlingen ved Afløsning af den gamle indskrænkede og i mange Henseender noget uheldige Fangeskole i et Skur mellem A og B Fløjene med en stor lys og luftig Skolesal til 100 Fanger, hvorved en udvidet Undervisning er muliggjort, og for Brandsikkerheden, idet alle brændbare Sager, som hidtil af Mangel paa anden Plads fyldte Lofterne over Cellefløjene, nu har kunnet fjernes derfra. Pakhus og Skole er af brandfri Konstruktion. Skolen er indrettet efter et nyt System med Adskillelse af Stolerækkerne ved faste Skillerum og Mellemgange, saa at indbyrdes Forbindelse mellem Fangerne er udelukket .....¹⁾

1) Nordisk Tidsskrift for Fængselsvæsen 1910 s. 43 ff.

Fængslet på Vridsløselille mark. Plan af 1ste etage. 1859.

De af inspektør Ammitzbøl således beskrevne ændringer i fængslets bygningsmæssige forhold kan i det hele ikke siges at have medført væsentlige ændringer i anstaltens struktur.

Ganske anderledes er det gået i det sidste halve århundrede. I dette tidsrum er der, som det senere skal omtales, sket en udvikling bort fra den totale isolation hen imod en stedse stigende fællesskabsbehandling, hvilket har givet sig udslag i en række byggeforetagender, som i ret høj grad har ændret fængslets hele karakter.

Endnu i de første år fandt der dog ikke særlige byggeforetagender sted bortset fra, at der i 1912 blev opført „et kompleks af særlige aflukker mellem B-fløjen og C-fløjen til brug ved gymnastikundervisningen“, men i 1916—17 byggedes mellem C-fløjen og D-fløjen et smedeværksted med plads til 30 fanger, og 1920 blev der i en bygning mellem A-fløjen og B-fløjen indrettet et fælles blikkenslagerværksted, ved hvilke byggeforetagender de første skridt blev gjort mod fangernes værkstedsarbejde i fællesskab.

Det næste store fremstød i retning af fællesværksteder kom i årene 1930—32, hvor der i forbindelse med den sydlige ringmur blev opført en meget stor bygning i næsten hele sydmurens længde, således at den hidtidige ringmur udgør bygningens sydlige væg, mens herefter bygningens nordmur afgrænser anstaltens lukkede terræn. I den vestlige halvdel af denne bygning indrettedes et stort smedeværksted, mens den østlige del anvendes som lager. Midt i bygningen, altså imellem smedien og lageret, findes et portrum med porte såvel ind til det indvendige terræn som ud til det frie areal, således at den meget betydelige indførsel af materialer og udbringelse af færdige arbejdsprodukter kan foregå på bekvem og hensigtsmæssig måde.

I årene forud var opførelsen af funktionærboliger på fængslets ydre terræn blevet fortsat, således at man nåede op på et antal af 59 boliger.

Efterhånden var tiden kommet til også at gå over til fællesskab på andre områder end det arbejdsmæssige, og 1932—34 blev der med henblik herpå foretaget bygningsmæssige ændringer, som gav mulighed for et hidtil ukendt fællesskab i skole og kirke. Den gamle skole fra 1890, hvor fangerne var indbyrdes adskilt, blev nedlagt, og i dens bygning indrettedes i stedet for dels en gymnastiksal uden adskillelsesforanstaltninger, dels over denne et fælles skræderværksted. I samme forbindelse blev kirken ombygget.

Det gamle kirkerum gik gennem nordfløjens 2 øverste etager, mens det nye kun opfylder den øverste etage, idet den tidligere stærke hældning af kirkegulvet ikke mere er nødvendig, efter at fangernes indbyrdes adskillelse under gudstjenesten er opgivet. I den således ledigblevne etage indrettedes skolestuer, bibliotek

og kontorlokaler. 1945/46 blev det imidlertid på grund af den stærkt forøgede administration nødvendigt at inddrage hele denne etage af nordfløjen til kontorer. Biblioteket blev derfor flyttet til stueetagen med bekvem indgang fra centralen, og til midlertidig skolebrug opførtes ud for D-fløjen en træbarak, som imidlertid stadig står og rummer 2 skolestuer og et sløjdlokale.

Af stor indirekte betydning for fængslet blev det, at psykopat-anstalterne i Herstedvester efter den nye straffelovs ikrafttræden byggedes på fængslets terræn nord for landevejen. Psykopat-anstalterne blev taget i brug i 1935, og deres bygningshistorie skal ikke omtales her; men det skal nævnes, at byggearbejder og bygningsvedligeholdelse vedrørende disse anstalter, der stedse i administrativ henseende har været underlagt statsfængslets inspektør, varetages af statsfængslets værkpersonale og maskinmestre omend naturligvis med anvendelse af psykopatforvarede i stedet for fængselsfanger, at hele jordtilliggendet nord for landevejen — ca. halvdelen af det samlede areal — siden da har været regnet som hørende til psykopatanstalterne, og at efterhånden ca. en trediedel af funktionærboligerne beboes af psykopatanstalternes personale.

Da der gennem mange år på grund af den stedfundne udvikling havde hersket en meget følelig pladsmangel på arealet indenfor ringmuren, blev den østlige ringmur i 1940/41 flyttet ca. 38 m mod øst, og i de følgende år indtil 1951 foretoges en gennemgribende omlægning af hele terrænet indenfor ringmuren. De gamle strålegårde blev revet ned, således at nu kun en enkelt — mellem A-fløjen og B-fløjen udfør blikkenslagerværkstedet — står tilbage som en fortidslevning. Samme skæbne overgik den del af den gamle vægtergang, der gik mellem blikkenslagerværkstedet og B-fløjen og mellem B-fløjen og C-fløjen, således at der kun står tilbage afsnittene mellem C-fløjen og D-fløjen, og et stykke ved A-fløjen. Der anlagdes græsplæner med blomsterpartier, asfalterede veje og stier og på en del af det indvundne areal mod øst en græsbevokset sportsplads, der benyttes til fodbold- og håndboldspil, atletik og gymnastik. Som helhed fremtræder nu det indvendige terræn, især den sydlige del fra smedie- og lagerbygningen op mod B- og C-fløjen og det store område mod øst med sportspladsen og de senere omtalte små fangehaver, smukt og venligt.

Under besættelsen oplevede det gamle fængsel en voldsom og ganske uforudset stigning i fangetallet, og da den i sig selv lidet heldige anbringelse af 2 fanger i hver celle ikke var tilstrækkelig til at løse pladsproblemet, måtte man skride til opførelse af 2 barakker i det sydøstlige hjørne af terrænet indenfor ringmuren. I disse barakker indrettedes dels 4 sovesale, dels 2 store arbejdslokaler, der anvendtes til halmfletning og andet primitivt arbejde af den slags, som man under besættelsen beklageligvis i vidt om-

fang måtte lade sig nøje med. Da det kunne påregnes, at der kun i et kortere tidsrum ville være behov for sådanne foranstaltninger, var man til en begyndelse inde på den tanke at opføre disse bygninger af træ, således at de uden større vanskelighed eller tab kunne rives ned, når situationen bedrede sig. Imidlertid bestemte man sig, da det mod forventning viste sig muligt at skaffe materialer dertil, til at bygge dem af mursten i den hensigt senere at indrette fællesværksteder i dem, og disse planer realiseredes efter krigen, således at der nu er skræderværksteder i hele den sydlige bygning, medens den nordlige rummer dels skomagerværksteder og dels et mindre møbelpolstrerværksted. Også denne foranstaltning betød et meget stort skridt bort fra cellearbejdet i retning af fælles værkstedsdrift.

I det tidligere skræderværksted i gymnastiksalsbygningens tagetage blev der indrettet et sadelmageri, der stadig består omend med temmelig trange pladsforhold.

Den af Ammitzbøll omtalte uheldige placering af køkkenet i hovedbygningens kælder opretholdtes lige til 1933, da det flyttedes til bygningen i den nordlige ringmur vest for hovedporten. I 1945/46 måtte det udvides med en mindre tilbygning ved den vestlige del, hvorved bemærkes, at der stedse siden 1935 fra køkkenet er leveret mad også til psykopatanstalterne i Herstedvester. Transporten heraf sker 3 gange daglig i et særligt konstrueret enspænderhestekøretøj. I køkkenbygningens anden etage indrettedes et fælles børstenbinderi, og dette værksted underkastedes 1956/57 en tiltrængt modernisering.

Det nye smedeværksted ved sydturen ødelagdes i 1944 af en ildebrand, men genopbyggedes i de følgende år på samme sted i nogenlunde uændret skikkelse. Der foregår for tiden en modernisering af dette værksted. Den gamle smedie mellem C- og D-fløjen, der siden 1932 havde ført en beskedent tilværelse som trælager m. m., og som nærmest var dømt til nedrivning, blev i 1957 sat nødtørftigt i stand og taget i brug som svejsecentral. Anledningen hertil var, at fængslet fra vejdirektoratet modtog en meget omfattende ordre på levering af standere til nye skilte rundt om ved landets veje. Dette arbejde er meget pladskrævende og vil som følge deraf ikke kunne foregå i det egentlige smedeværksted. Det vil tage adskillige år at gennemføre dette arbejde, og nye opgaver vil måske følge efter, så det kan se ud, som om den gamle værkstedsbygning skal gennemleve en renæssance.

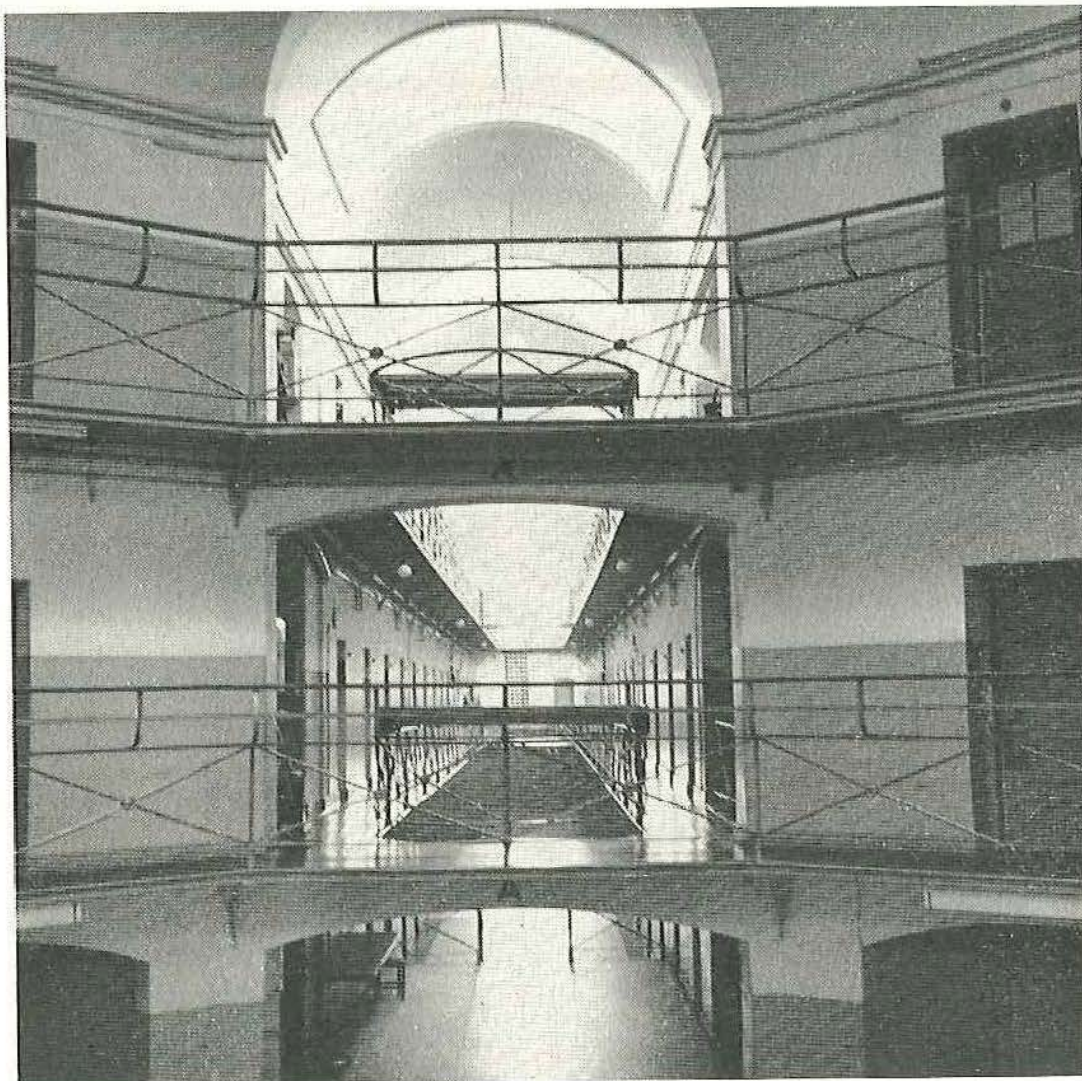
Foruden disse bygningsforanstaltninger må det omtales, at der naturligvis i tidens løb er etableret en række tekniske forbedringer på forskellige områder.

Allerede 1888 installeredes det første telefonanlæg bestående i en ledning til Glostrup jernbanestation. Denne ledning nedlagdes i 1910 samtidig med, at den telefonforbindelse, som man på det tidspunkt allerede i adskillige år havde haft med Køben-

havn, forbedredes ved fordobling af tråden. I overensstemmelse med den tekniske udvikling og det stedse stigende behov er anlæget gentagne gange udvidet og forbedret, indtil der i 1935 installeredes et fuldt moderne anlæg i direkte kontakt med et tilsvarende på psykopatanstalterne. Da der som anført altid har været knyttet et gasværk til anstalten, gik der uforholdsmæssig lang tid, før man gik over til elektrisk belysning i fængslet og funktionærboligerne. Således blev der først i 1936 indlagt elektrisk lys i 2 cellefløje og i alle fængslets kælderrum, og i de to andre fløje holdt gasbelysningen stand lige til 1946. Den gamle gasinstallation opretholdes stadig som nødbelysningsanlæg.

Lige fra begyndelsen har der været indlagt centralvarme i selve fængslet, og dette anlæg synes i det hele at have fungeret tilfredsstillende. I kirken, sygehuset og kontorerne blev der dog først installeret centralvarme i 1887/88. Indtil da havde disse lokaliteter været opvarmet af kakkelovne, og disse synes at have voldt forskellige kvaler. Således ses der i midten af 1870'erne at have været en ret vidtløftig korrespondance med en røgforderiver Poulsen, hvis bestræbelser i hvert fald den første tid viste sig at falde temmelig uheldigt ud, „især ved østlige vinde“. I tidens løb er der naturligvis også på dette område sket moderniseringer, i de senere år ved delvis overgang til oliefyring. Skolebarakken og de 2 værkstedsbygninger, der blev bygget under besættelsen (skræderi, skomageri og møbelpolstrerværksted) er stadig kakkelovnsopvarmede, og det samme gælder næsten alle funktionærboligerne. Også brandslukningsmateriellet er naturligvis blevet tilpasset efter tidens krav og omfatter bl. a. en moderne motorsprøjte, røgdykkermateriel m. m.

Vil man, som Ammitzbøll for et halvt århundrede siden gjorde det, kaste et blik over helheden, kan man stadig med en vis ret sige, at fængslets terræn ligger som en oase på heden. Landevejen med sine grønne vejgrøfter, hvor dengang en klynge småhuse grupperede sig med fængslet som centrum, har mistet ethvert spor af landlig idyl og udgør nu et larmende og desværre blodigt afsnit af hovedvej 1, hvor trafikken haster forbi uden at ænse fængslet, og Vridsløselille by huser et par tusinde mennesker og er vel med sin realskole og sit kommunekontor samt enkelte fabriksvirksomheder at betragte som midtpunktet i Herstedernes kommune. Giver man sig fra afstand tid til at løfte øjet fra vejbanen, ser man grupper af ærværdige træer løfte sig på det ellers komplet skovløse flade terræn, og op imellem dem rager kirkefløjens spir og lader den ikke stedkendte beskuer forestille sig en herregård. Drejer man af fra hovedvejen, kommer man gennem en smuk allé af lindetræer og bøgehække til frontpladsen foran hovedporten, domineret af 2 store kastanie-træer — et foran hvert af de 2 forboliger —, der må være plantet nogenlunde samtidig med fængslets grundlæggelse, og nu som

Cellegang. 1959.

for 50 år siden ligger selve fængslet omgivet af funktionærboliger med pyntelige småhaver og mod syd ned mod banen et lille park-anlæg. Alle vejanlæg er nu asfalteret og belysningen forøget; men helhedspræget har næppe ændret sig stærkt.

Helt anderledes er det gået med terrænet indenfor ringmuren. Som foran nævnt er det blevet betydeligt forøget ved den østlige ringmurs flytning, og medens det område, hvor fangerne færdes, i sin tid var snævert afgrænset af den lukkede vægtergang, der forbandt enderne af cellefløjene, og de mange med den forbundne strålegårde, hvilket gav det hele anlæg et trykket, mørkt og truende præg, hvorimod fangerne med ganske få undtagelser ikke havde nogen adgang til det mellem vægtergangen og ringmuren liggende areal, der udnyttedes til dyrkning af køkkenurter, udgør hele det indvendige terræn efter nedrivnin-

gen af strålegårdene og halvdelen af vægtergangen en helhed med græsplæner, blomsterpartier, sportsplads, fangehaver og asfalterede veje og stier. De mange værkstedsbygninger præger billedet og giver anledning til en livlig trafik, og ved gårdture, sportsudøvelse m. v. befolker de mange fanger terrænet. Dette billede kan synes helt tiltrækkende; men det indrammes den dag i dag af den barske ringmur, der nok til stadighed skal minde den, der ser den fra indersiden, om, at det jo ikke er et forlystelsessted, han frekventerer, og tyngdepunktet i den sikkerhedsmæssige bevogtning ligger nu ved ringmuren.

Som afslutning på omtalen af fængslets bygningsmæssige foranstaltninger skal meddeles, at det flere gange omtalte gasværk, der ligger på anstaltens terræn ud for det sydvestlige hjørne af ringmuren, stadig drives for fængslets regning. Dets virksomhed ledes af fængslets maskinmester, tidligere betegnet som gasmester; men arbejdet udføres af civile tariflønnede gasværksarbejdere, og der beskæftiges ingen fanger. Selv om det leverer gas til Vridsløselille by, er det så lille, at dets drift ikke mere er rentabel, og det vil formentlig blive nedlagt i nærmeste fremtid.

FANGERNE.

Antallet af fanger, der i kortere eller længere tid har fristet tilværelsen i den anstalt, hvis indretning ovenfor er beskrevet, lader sig desværre ikke opgive ganske nøjagtigt; men indtil udgangen af 1958 — det sidste hele år inden jubilæet — er der indsat ca. 39.600, hvilket svarer til lidt over 1 fange pr. dag. Heraf er ca. 38.200 indsat efter dom, og resten, ca. 1.400, på anden måde, det vil sige på grund af overtrædelse af vilkårene for betinget løsladelse eller ved overflytning fra anden anstalt. Adskillige har imidlertid været indsat flere gange, og der foreligger ingen opgørelse over, hvor mange forskellige personer, der i alt har været indsat; det forekommer dog nogenlunde rimeligt at anslå tallet til omkring 20.000.

De første fanger blev indsat i anstalten den 20. december 1859. Indtil udgangen af 1932 er der indsat ca. 27.630 forbedringshusfanger, medens der efter den nye straffelovs ikrafttræden, det vil sige i årene 1933—1958, er sket ca. 11.970 indsættelser.

Som meddelt i den citerede ministerielle beretning fra 1863 skulle fangerne, såsnart de færdedes udenfor cellerne, bære maske for at være ukendelige. Denne regel måtte naturligvis fraviges, når fangerne arbejdede i fællesskab; men for cellefangernes vedkommende opretholdtes den lige til 1924, da justitsministeriet traf den bestemmelse, at der ved indsættelsen i straffeanstalten skulle leveres enhver fange, der skulle undergives behandling efter det absolutte cellesystem, en maske, idet det sam-

tidigt skulle meddeles fangen, at brugen af masken tilsigtede at beskytte ham imod efter løsladelsen at blive genkendt af medfanger, men at han kunne undlade at benytte masken, hvis han ønskede det. Anvendelsen af masken var herefter i intet tilfælde obligatorisk, men gik først helt af brug henimod besættelsestiden, idet der dog fremdeles i flere år blev givet enhver nyindsat fange tilbud om en maske. Det kan ikke være formålet med nærværende beretning at lade disse masker falde. Adskillige fanger har i deres samtid været velkendte personligheder, og deres sager har været genstand for almindelig interesse og omtale; men nu har de udstået deres straf og bør derefter have fred, hvorfor navne på de enkelte kun undtagelsesvis vil blive fremdraget i den følgende skildring.

Derimod må der meddeles forskellige oplysninger om karakteren af fængslets belæg i det lange tidsrum. Det tjener herved næppe noget formål at meddele fuldstændige statistiske oplysninger vedrørende de mange fanger, og man har derfor valgt i de nedenstående tabeller at fremføre oplysninger vedrørende hvert 5. år, hvilket skønnes vil give et tilstrækkeligt klart billede af de bevægelser, der i tidens løb er foregået.

Tabel 1.

År	Indsat efter dom	Under 15 år	Alder						
			15-20	20-25	25-30	30-40	40-50	50-60	Over 60 år
1861	185	3	18	53	53	58	—	—	—
1866	281	1	33	54	60	76	42	12	3
1871	267	1	34	74	56	55	28	19	—
1876	270	2	35	88	65	45	27	8	—
1881	360	1	50	130	90	52	31	6	—
1886	364	1	51	114	101	56	24	17	—
1891	359	—	53	102	90	64	37	12	1
1896	408	—	93	147	86	45	29	8	—
1901	524	—	109	209	115	59	24	8	—
1906	443	—	93	175	87	52	21	15	—
1911	646	—	90	226	190	88	40	11	1
1916	444	—	13	125	182	96	19	9	—
1921	345	—	1	49	170	81	34	7	3
1926	316	—	—	28	142	101	31	12	2
1931	305	—	—	32	123	86	44	16	4
1936	245	—	1	8	28	108	65	27	8
1941	575	—	37	98	160	160	72	37	11
1946	684	—	16	90	164	204	149	53	8
1951	229	—	—	10	38	64	72	26	19
1956	285	—	—	3	38	118	90	25	11

Det vil heraf ses, at belægets gennemsnitsalder er steget stærkt, men at denne stigning ikke er foregået jævnt, hvorimod der kan påpeges 3 forskellige perioder, således at aldersfordelingen indenfor hver enkelt af disse er nogenlunde jævn. Dette fænomen står i sammenhæng med 2 bestemte begivenheder, nemlig oprettelsen af straffeanstalten i Nyborg i 1913 og den nye straffelovs ikrafttræden 1933.

I den første periode fra 1859 til 1913 er gennemsnitsalderen meget lav. Gennem de første mange år er der jævnlige indsat fanger under 15 år; men dette gik efterhånden af brug, og ved straffelovstillæget af 1905 hævedes forøvrigt den kriminelle lavalder fra 10 til 14 år. Gennem hele perioden er der imidlertid indsat et betydeligt antal fanger under 20 år, og tyngdepunktet ligger på aldersgruppen mellem 20 og 25 år.

I perioden fra 1913 til 1932 blev der kun indsat ganske få fanger under 20 år, og i slutningen af perioden bortfaldt disse indsættelser helt, og tyngdepunktet er forrykket til aldersgruppen 25—30 år. Iøvrigt kendes det på tallene for denne periode, at statsfængslet i Nyborg udvidedes ved opførelse af den store midterfløj i 1920, idet denne anstalt herefter i endnu højere grad optog de yngre fanger.

I den tredje periode fra den ny straffelovs ikrafttræden er tallene knapt så stabile. Blandt andet kommer der et stærkt indslag af yngre fanger i besættelsestiden, hvilket naturligvis hænger sammen med de da herskende særlige forhold, herunder den omstændighed, at der ikke kunne idømmes betinget straf for lovovertrædelser, som var begunstiget af mørklægningen. Gennemsnitsalderen er imidlertid i det hele steget, således at tyngdepunktet er forrykket til de 30—40-årige. I de allersneste år har forøvrigt en yderligere stigning fundet sted, således at der kun undtagelsesvis indsættes fanger under 30 år, hvilket hænger sammen med, at der fra 1951 ikke mere indsættes fængselsfanger i anstalten i Horsens, hvor der i det væsentlige havde hensiddet ældre fanger.

Den idømte straffetids længde.

Forbedringshusarbejde, som var den strafart, der indtil udgangen af 1932 blev afsonet i anstalten, kunne kun idømmes for et tidsrum af ikke under 8 mdr. og ikke over 6 år, og der forekommer derfor ingen synderlig spredning i tallene for hele dette lange tidsrum. Det må erindres, at langt den største del af disse forbedringshusfanger udstod deres straf i enrum, og at de derved opnåede en afkortning i deres straffetid, således at den virkelige afsoningstid blev fra 6 mdr. til 3½ år. Der har dog gennem hele perioden været et noget varierende, men altid meget lille antal fanger, der afsonede i delvis fællesskab, og disse opnåede ikke en sådan afkortning.

Tabel 2.

År	Indsat efter dom	Livs- tid	16-12	12-8	8-6	6-4	4-3	3-2	2-1	1-1/2	6 mdr. og derunder.
1861	185	—	—	—	—	18	19	12	51	85	—
1866	281	—	—	—	—	16	13	29	66	157	—
1871	267	—	—	—	—	9	12	25	74	147	—
1876	270	—	—	—	—	9	9	20	71	161	—
1881	360	—	—	—	—	7	8	29	101	215	—
1886	364	—	—	—	—	8	9	33	123	191	—
1891	359	—	—	—	—	8	4	17	124	206	—
1896	408	—	—	—	—	7	7	38	123	233	—
1901	524	—	—	—	—	5	12	32	161	314	—
1906	443	—	—	—	—	6	14	38	159	226	—
1911	646	—	—	—	—	14	18	51	203	360	—
1916	444	—	—	—	—	11	3	31	102	297	—
1921	345	—	—	—	—	18	20	54	126	127	—
1926	316	—	—	—	—	11	16	49	115	125	—
1931	305	—	—	—	—	13	18	54	119	101	—
1936	245	1	—	—	1	6	6	29	59	133	10
1941	575	—	—	—	—	2	2	9	73	227	262
1946	684	6	6	10	15	34	32	94	237	218	32
1951	229	2	2	1	3	15	11	31	61	76	27
1956	285	—	1	—	1	7	8	17	84	109	58

Ganske anderledes har forholdene været efter den nye straffelovs ikrafttræden, idet der derefter har været indsat fanger med straffetid fra 5 mdr. (oprindelig dog 6 mdr.) til 16 år foruden adskillige til fængsel på livstid dømte fanger. Der findes ikke for fængselsstraffens vedkommende en tilsvarende regel om afkortning for udståelse af straf i celle; men til gengæld indførte den nye straffelov prøveløsladelse som en normal foranstaltning overfor fanger med straffetid over 9 mdr., således at de færreste af disse fanger har afsonet deres straf fuldt ud.

Iøvrigt har den gennemsnitlige opholdstid i fængslet været nogenlunde den samme i begge perioder, nemlig ca. 1 år.

Der skal gøres opmærksom på, at de meddelte tal kun omfatter fanger, der er indsat efter dom. Dette medfører først og fremmest, at tabellen ikke omfatter det store antal (ialt 97) efter straffelovstillægget af 1. juni 1945 om forræderi og anden landskadelig virksomhed dømte fanger, der fra november 1951 har været anbragt i fængslet, idet disse fanger, der alle afsonede livstidsstraf eller meget lange tidsbestemte straffe, på et par undtagelser nær blev overført fra anden anstalt, nemlig statsfængslet i Horsens eller (undtagelsesvis) fængselsafdelingen på Kærshovedgård. Det må ligeledes nævnes, at der i 1944 fra statsfængslet i Horsens og statsfængslet i Nyborg overførtes 53 fan-

ger, der alle afsonede meget lange straffe, heraf adskillige livstidsfanger. Iøvrigt adskiller de overførte fangers forhold sig ikke væsentligt fra de efter dom indsattes.

Vil man ud fra den ovenstående opgørelse over straffetiden danne sig et indtryk af fængslets daglige belæg, må man huske på, at tallene vedrører de årlige indsættelser, men at en fange påvirker den daglige fordeling i længere tid, jo længere straffetid han har. Det kan således anføres, at der ved sidste årsskifte hendsad 23 fanger, der afsonede straf af fængsel på livstid, og 21 fanger med tidsbestemte straffe på 10 år og derover foruden 13 landssvigere, der alle afsonede livsvarigt fængsel.

Arten af lovovertrædelser.

Tabel 3.

År	Indsat efter dom	Andre livs- og legems- kræn- kelser	Vold- taget	Andre sædel- forbr.	Blod- skam	Ty- veri	Andre berig. forbr.	Brand- stift.	An- det.	
1861	185	—	3	2	1	1	136	34	6	2
1866	281	7	8	4	7	2	195	46	8	4
1871	267	5	8	5	5	1	183	34	19	7
1876	270	3	6	11	10	2	198	32	8	—
1881	360	—	10	11	6	1	257	43	21	11
1886	364	3	7	11	16	8	214	73	22	10
1891	359	3	9	12	22	8	220	52	21	12
1896	408	3	18	21	14	4	254	55	31	8
1901	524	1	13	15	6	9	390	58	16	16
1906	443	3	7	8	16	6	306	65	21	11
1911	646	5	12	23	22	12	405	126	27	14
1916	444	5	3	4	11	7	325	76	3	10
1921	345	1	—	1	16	12	254	51	7	3
1926	316	—	4	2	19	20	183	83	4	1
1931	305	2	4	1	15	26	183	58	7	9
1936	245	2	5	3	33	13	105	74	4	6
1941	575	—	16	3	52	8	293	171	4	28
1946	684	12	14	6	36	21	301	263	1	30
1951	229	7	6	2	35	15	82	63	8	11
1956	285	—	14	1	68	15	112	70	3	2

Disse tal måtte, hvis de skulle gøres til genstand for en nærmere videnskabelig bearbejdelse, specificeres udførligere, og der måtte anvendes forskellige rubriceringer før og efter 1933, idet straffeloven af 1930 på adskillige områder indførte nye opdelinger og beskrivelser af lovovertrædelserne, ligesom visse forhold, der tidligere var kriminaliserede, ikke straffes efter den nye

straffelov, f. eks. homosexuelt forhold uden betaling mellem voksne. Den valgte opdeling forekommer imidlertid på en rimelig måde at belyse karakteren af fængslets belæg gennem de skiftende tider. Også her må det erindres, at de groveste lovovertrædelser giver de længste straffe, hvorfor deres udøvere vejer langt tungere i det daglige belæg, end tabellens tal umiddelbart giver udtryk for. De anførte tal kan give anledning til mangehånde betragtninger. Der synes at være en betydelig sammenhæng mellem bevægelsen for flere rubrikkers vedkommende og den af tabel 1 fremgående stigning i belægets gennemsnitsalder, f. eks. aftager antallet af voldtægtsforbrydelser efterhånden, som belæget bliver ældre, medens til gengæld blodskam forekommer i stedse flere tilfælde. De forskellige tiders samfundstilstande, herunder de sociale forhold, afspejler sig ligeledes i tabellen. I jubilæumsskriftet om statsfængslet i Horsens er der peget på, at ældre tiders trykkende tyendeforhold har givet sig udslag i en påfaldende mængde af brandstiftelser, hvilken betragtning bekræftes af de ovenstående tal. Ligeledes giver de særlige forhold omkring den tyske besættelse sig udslag i tabellen. Den voldsomme stigning i gruppen „andre berigelsesforbrydelser“ i 1941 og 1946 hænger således sammen med den økonomiske krisetilstand, og de mange drabsmænd i 1946 peger tilbage på den politiløse tid i 1944—45. Yderligere betragtninger af denne art findes imidlertid at burde udelades, da disse fænomener er af almindelig kriminologisk og sociologisk karakter og ikke specielt vedrører statsfængslet i Vridsløselille.

Som afslutning på disse oplysninger om anstaltens belæg skal omtales nogle særlige grupper af personer, der til forskellige tider har været indsat i anstalten, men som ikke er omfattet af de ovenstående tabeller enten på grund af deres særlige karakter, eller fordi de som foran omtalt er overflyttet fra anden anstalt og ikke indsat efter dom.

Fra anstaltens allerførste tid kan nævnes en mindre gruppe af fanger, der var overført fra Christianshavns straffeanstalt for at arbejde på færdiggørelsen af anstalten. Disse fanger underkastedes ikke den i anstalten normale behandling, men behandlede i fællesskab. Iøvrigt påkalder de ingen særlig interesse.

Uanset, at anstalten indtil 1933 udelukkende var beregnet for forbedringshusfanger, overførtes dog fra Horsens i tidens løb 2 tugthusfanger af helbredsmæssige grunde. Den sidste af disse var den tidligere justitsminister Alberti, der blev overført 1912 og forblev i anstalten til sin løsladelse 1917. Grunden til hans overflytning var først og fremmest et foruroligende vægttab, og han tilbragte hele sin tid i Vridsløselille på anstaltens sygeafdeling, hvor han i udstrakt omfang modtog særforplejning, uden at dog vægttabet helt lod sig standse. Der foreligger iøvrigt ikke særligt interessante oplysninger i forbindelse med hans person.

I de første år efter den nye straffelovs ikrafttræden, og indtil psykopatanstalterne i Herstedvester var udbygget, var der i statsfængslet indsat dels psykopatfængselsfanger, dels en del vanskelige psykopatforvarede, hvorved man gjorde den erfaring, at det var lidet heldigt at behandle disse særlige kategorier i samme anstalt som almindelige fængselsfanger. Langt større vanskeligheder opstod imidlertid ved anbringelsen af et antal kvindelige psykopatforvarede. Disse var anbragt i en særlig lille afdeling, der var indrettet i den bygning, som afgrænses af den nordlige ringmur øst for hovedporten ud mod frontpladsen. Der var ingen direkte forbindelse mellem dem og fængselsfangerne, men deres vinduer vendte ud mod den nordlige side af D-fløjen, hvis celler blev særdeles efterspurgt af fængselsfangerne, og det kunne ikke undgås, at dette genboskab medførte, at særdeles uheldige scener opstod. Tilsammen var 32 kvindelige psykopatforvarede anbragt i denne afdeling fra maj 1945 indtil 1951, da de fjernedes for at give plads for 9 tyske krigsforbrydere, der overførtes fra statsfængslet i Horsens. Disse tyske fanger, af hvilke dr. Hoffmann, Bovensiepen og „den højere“ Pancke vel var de mest prominente, var alle idømt meget lange straffe, men blev efterhånden benådet og udvist af riget. De sidste blev løsladt 1. december 1953. De behandledes i det hele på samme måde som fængslets øvrige fanger, men blev holdt adskilt fra disse og betragtedes i det hele som et fremmedelement i anstalten. De voldte imidlertid ingen som helst disciplinære eller øvrige vanskeligheder, men optrådte i det hele særdeles stilfærdigt. De modtog jævnlige besøg fra den vesttyske ambassade, hvis repræsentanter imidlertid indtog en særdeles forstående holdning overfor fængslets ledelse.

Samtidig med disse tyskere, altså i slutningen af 1951, blev der fra statsfængslet i Horsens overført 85 fanger, der var dømt efter straffelovstillægget af 1. juni 1945 om forræderi og anden landsskadelig virksomhed. En stor del af disse fanger havde været dødsdømt, men var blevet benådet til livsvarig fængselsstraf, og resten var dømt til fængsel på livstid eller meget lange tidsbestemte straffe. Det vil altid skabe uro i en anstalt at få overført et stort antal fanger på een gang fra en anden anstalt, og denne erfaring bekræftedes i fuldt mål ved denne lejlighed. I Horsens havde disse fanger været behandlet i mere eller mindre udstrakt fællesskab, og de var blevet gamle i gårde, hvilket altid er ensbetydende med erhvervelsen af visse fordele. Da de ved ankomsten til Vridsløselille blev klar over, at de skulle behandles i celle på lige fod med de øvrige fanger, til hvem de instinktivt følte sig i en vis modsætning, reagerede de ved kraftige protester og vægrede sig først og fremmest ved ethvert samkvem med de øvrige fanger ved arbejde, gårdtur o. s. v., og de forenedes i et sammenhold, der var meget stærkt og skabte store vanskeligheder. Det siger sig selv, at denne modvillige holdning blev besva-

ret af anstaltens øvrige fanger og tildels også af personalet, og der opstod en tilstand af spænding, der i begyndelsen syntes at kunne føre ud i næsten uoverskuelige vanskeligheder. Disse blev imidlertid overvundet, disciplinære sager af mere alvorlig beskaffenhed opstod ikke, bl. a. fordi straffelovstillægsfangerne lagde vægt på at optræde som kriminalitetsfri personer i modsætning til anstaltens øvrige belæg, og efterhånden faldt sindene i nogen grad til ro på alle sider. Et stedse stigende antal af landssvigerne opgav efterhånden den først proklamerede isolation, idet de så deres fordel i at blive beskæftiget sammen med øvrige fanger på værkstederne, og da deres antal efterhånden reduceredes stærkt, dels ved benådninger, dels i den første tid ved overflytninger til fængselsafdelingen på Kærshovedgård, medens de øvrige følte sig mere hjemme i fængslet, udjævnedes modsætningerne, således at der gennem flere år ikke har været tale om synderlige vanskeligheder foranlediget af disse fanger. Ved årsskiftet 1958/59 var der kun 13 tilbage af dem, og løsladelserne fortsættes, således at der på jubilæumsdagen kun vil være ganske enkelte tilbage.

FANGEBEHANDLINGEN.

Det er foran påpeget, at fængslet altid har været en lukket anstalt, hvor der har været lagt overordentlig stor vægt på bygningsmæssige og personalemæssige sikkerhedsforanstaltninger. Dette har nødvendigvis måttet sætte sit stærke præg på de forskellige sider af livet i anstalten.

Hverken dette eller den omstændighed, at fængslets bygningsmæssige indretning er beskrevet forud for fangebehandlingen, bør imidlertid forlede læseren til at mene, at de til forskellige tider herskende opfattelser vedrørende fangebehandlingen eller de deraf udsprungne bestemmelser og den skiftende praksis som helhed har taget sit udgangspunkt i de bygningsmæssige forhold. Tværtimod er såvel fængslets oprindelige anlæg som de senere iværksatte bygningsmæssige ændringer udformet ud fra såvel nøje teoretiske overvejelser som praktiske erfaringer med hensyn til, hvad der i så henseende bedst tjente de behandlingsmæssige formål.

Baggrunden for den store fængselsreform, hvori anstaltens oprettelse var et betydningsfuldt led, var forholdene i de gamle anstalter, og de var i sandhed uheldige. I disse anstalter anbragtes fangerne i udstrakt fællesskab uden nogen virkelig sortering. Mandlige og kvindelige fanger anbragtes vel ikke i direkte fællesskab, men dog indenfor samme anstalt under omstændigheder, der må betegnes som særdeles kritisable. Og i de enkelte afdelinger var unge og gamle, svage og kraftige, forhærdede og skikkelige anbragt sammen under forhold, der indebar de stærkeste muligheder for moralsk smitte og vanskeliggjorde for ikke at

sige umuliggjorde enhver bestræbelse fra funktionærernes eller fangernes egen side på en forbedring. Såvel sundhedstilstanden som de hygiejniske forhold var særdeles ringe. Når det betænkes, at børn helt ned til 10-års alderen kunne indsættes i anstalterne, og at disse foruden egentligt kriminelle personer tillige husede sådanne, som blot var subsistensløse eller mindre arbejdsivrige, vil man forstå, at en reform i allerhøjeste grad var tiltrængt, og at det måtte ligge nær for reformatorerne at betragte fællesskabet som roden til alt ondt.

Ved indretningen af den ny anstalt gik man direkte over i den modsatte grøft — uden at blinke ret meget.

Det erkendes ganske vist i de ovenfor citerede udtalelser af overlærer Kaalund og justitsministeriets kontor for fængselsvæsenet, at isolation alene ikke kunne anses for at være et tilstrækkeligt middel til lovovertrædernes forbedring; men man synes ikke at have næret tvivl om, at isolationen foruden i sig selv at være såre værdifuld ved at afskære fangerne fra indbyrdes påvirkning var den eneste måde, hvorpå man kunne opnå mulighed for at sætte ind med en individuel fangebehandling.

Betragter man fængslet i dag, vil man bemærke, at der ikke er så forfærdelig meget tilbage af isolationen, og anstaltens historie gennem de 100 år viser en umiskendelig udvikling bort fra den totale isolation henimod stedse mere udstrakt fællesskab. Denne ændring har først og fremmest fundet sted i dette århundrede. Gennem de første mange år havde man ingen tanke om at forlade isolationsprincippet. 1866 udstedtes en ny straffelov, der gjaldt lige til 1933. Den fastsatte 2 former for længevarende frihedsstraf: tugthus og forbedringshus. Af selve navnene fremgår det, hvad man ventede sig af disse strafformer, og det var for datiden en selvfølge, at medens tugthusstraffen, der foruden at sikre samfundet mod de dertil dømte først og fremmest skulle virke til skræk og advarsel, skulle udstås i de til mere eller mindre udstrakt fællesskab indrettede anstalter, herunder den nye anstalt i Horsens, måtte forbedringshusstraffen afsones i celleanstalterne, hvoraf den i Vridsløselille var den største og mest moderne og derfor den, mod hvilken myndighedernes bevågenhed og forventninger først og fremmest rettedes. Således hedder det i beretningen fra 1863:

„Ikke faa Domfældte ere imidlertid, uagtet de efter de ovennævnte Bestemmelser skulde indsættes til Arbeide i andre Straffeanstalter, med Ministeriets Samtykke afleverede til Vridsløselille, naar der har været grundet Haab om, at den omhandlede Straf kunde faae en heldig Indvirkning paa den Paagjældende.“¹⁾

Med al ønskelig tydelighed fremgår det af de foreliggende udtalelser, at isolationen i sig selv blev anset for et særdeles skær-

¹⁾ Beretning om Straffeanstaltternes Tilstand 1858—63 s. 45.

Fange iført maske. Ca. 1915.

pende moment ved straffen, hvorfor straffeloven fastsatte en betydelig afkortning i straffetiden. Forbedringshusarbejde kunne som tidligere nævnt højst idømmes for 6 år; men i tilfælde af afsoning i celle blev den maximale hensiddelsestid $3\frac{1}{2}$ år. Denne betragtning kan ikke stå uimodsagt. I vore dage er adskillige fængselsfolk tilbøjelige til at anse fællesskabet for at være en alvorlig belastning i hvert fald for mange fanger, og det er værd at bemærke, at Ammitzbøll, der i henved 40 år var fængslets inspektør, på en fængselskongres i Sct. Petersborg i 1890 anbefalede, at afkortning for afsoning i celle skulle bortfalde. Den opretholdtes dog lige til 1933, og i hele dette lange tidsrum var isolationen et hovedprincip i anstaltens fangebehandling. Efterhånden begyndte der dog at ske visse afvigelser fra dette princip, idet man først og fremmest indførte arbejde i fællesskab, til en begyndelse fra 1916 med et mindre antal fanger, men efterhånden ved oprettelse af flere fællesværksteder for flere og flere fangers vedkommende. Den nugældende straffelov af 15. april 1930, der trådte i kraft den 1. januar 1933, afskaffede begreberne tugt- og forbedringshus og indførte i stedet for fængselsstraf; men endnu den i tilknytning hertil udfærdigede kongelige anordning af 30. december 1932 angående fuldbyrdelse af fængselsstraf i statsfængsel fastsatte afsoningen i enrum som hovedregel for fanger, der var straffet med indtil 2 års fængsel, og dermed for størstedelen af fængslets fanger. Tendensen til arbejde i fællesskab

fortsattes imidlertid, og også på andre områder skete afvigelser fra isolationsprincippet. Således ombyggedes fængslets kirke 1934, således at fangerne derefter ikke har været adskilt under gudstjenesten, og undervisning i fællesskab blev også efterhånden mere og mere anvendt. Dog var indbyrdes samtale som hovedregel forbudt.

Det alvorligste slag mod afsondringsbehandlingen rettedes imidlertid ikke ved bevidst udtænkte foranstaltninger, men ved de faktiske forhold under den tyske besættelse 1940—45, hvor fangetalet i løbet af kort tid steg til ganske uforudsete højder med den følge, at man dels måtte belægge fængslets celler med 2 mand i hver og dels måtte indrette sovesale såvel i gymnastiksalen og andre for hånden værende lokaliteter som i nye til dette formål opførte bygninger, ligesom et stigende antal fanger måtte beskæftiges i fællesskab i de gamle værksteder eller i nyindrettede arbejdssale.

Dette pres fortsattes den første tid efter kapitulationen, således at fængslet i slutningen af 1946 på et tidspunkt, hvor det normalt skulle kunne rumme højst 451 fanger, nåede op på et mandtal af 799 fanger. Samtidig var imidlertid nye tanker ved at blive herskende hos fremtrædende fængselsmænd stærkt støttet af de erfaringer, der var indvundet navnlig i de foregående år i de nyoprettede fællesskabsprægede anstalter. Et andet syn på disciplin og opdragelse var ligeledes groet frem. Det gamle afsondringsprincip stod for fald, og den 10. maj 1947 udstedtes en ny kgl. anordning angående fuldbyrdelse af fængselsstraf i statsfængsel, og i denne fastsattes fællesskabsbehandlingen som hovedregel for statsfængslernes fanger.

Den nye anordning betød for en væsentlig del blot en legalisering af forhold, som den faktiske udvikling havde medført; men på grundlag af den er i de seneste år udviklingen henimod et stedse stigende fællesskab i fangebehandlingen fortsat. Omtalen i det følgende af de enkelte områder af anstaltens liv vil vise dette.

Hvorledes vil man nu forklare, at det isolationsprincip, som for 100 år siden ikke blot blev modtaget med begejstring og tilidsfuld forventning, men også blev betragtet som en nødvendighed, i vore dage forkastes? En forklaring herpå kan ikke gives i få ord. Den hænger uden tvivl sammen med den ændring, der ubestrideligt er sket i opfattelsen af opdragelsen på andre områder, i hjem og skole, og sikkert også med den udvikling, der i århundredets løb er sket henimod et mere demokratisk syn på samfund og medmennesker.

Mere konkret kan imidlertid siges, at man efterhånden er kommet til den opfattelse, at den totale isolation er en unaturlig tilstand. Man har erfaret, at det, som byggedes op under afsondringstiden, alt for ofte — var det end nok så oprigtig — smul-

drede bort, når den løsladte trådte ud af porten, fordi forudsætningerne i det frie liv var så helt anderledes. Den gamle sætning „non scolae sed vitae“ er blevet overført til arbejdet med fangerne i den forstand, at man har erkendt, at fangerne skal opdrages — forsåvidt de lader sig opdrage — til en tilværelse i fællesskab og derfor nødvendigvis må opdrages i fællesskab.

Faren for uheldig påvirkning gennem fællesskabet eksisterer stadig og erkendes stadig; men den søges imødegået gennem en omhyggelig sortering af fangerne mellem fængselsvæsenets efterhånden nogenlunde talrige anstalter såvel som ved agtpågivenhed med hensyn til, hvem den enkelte under sit ophold i anstalten anbringes i fællesskab med.

Disse betragtninger har ikke speciel gyldighed for statsfængslet i Vridsløselille; men det er nødvendigt for at forstå udviklingen indenfor de forskellige perioder af anstaltens liv at kende lidt til de skiftende tiders opfattelse af, på hvilken måde man burde indrette og drive et fængsel.

Fra anstaltens første dage til den nugældende straffelovs ikrafttræden betegnedes den straf, der fuldbyrdedes i anstalten, som forbedringshusarbejde, og også efter 1933 har det stedse stået klart, at det var et hovedformål for anstalten at virke hen til, at fangerne skulle kunne klare sig straffrit efter løsladelsen.

Opfattelsen af, på hvilken måde og med hvilke midler man skulle søge dette formål realiseret, har skiftet gennem tiderne. I ældre tid var man tilbøjelig til ensidigt at rette bestræbelserne mod fangens moralske forbedring.

Allerede i fængslets første år kom man ind på ved løsladelsen at henføre fangerne til en af nedennævnte 6 bedømmelsesklasser:

- „1. Fanger, hos hvem Angeren alt før Straffens Begyndelse var tilstede, og som her kun fortsatte en ærlig Stræben efter Forbedring, der saaledes ikke kan tilskrives Cellestraffen, uden forsåvidt Afsondringen forebyggede en mulig skadelig Paavirkning.
2. Fanger, paa hvem Straffen havde en kjendelig forbedrende Indvirkning, og hos hvem en synlig Selvvirksomhed var tilstede.
3. Urolige, tøileløse, stærkt lidenskabelige, stundom voldsomme Naturer, hos hvem Straffen kun fremkaldte enkelte eller kortvarige Udbrud af god Følelse.
4. Træge, seige, lidenskabsløse eller indifferente Personer, hos hvem ingen Forandring sporedes, hos hvem Sindet stedse var i Ligevægt, og som forlode Straffeanstalten uden nogen synlig Paavirkning.
5. Slappe, saavel i aandelig som legemlig Retning enerverede Personer, der aldeles manglede Kraft og Selvbeherskelse,

der kun utaalmodig vaandede sig under Straffen, og som Ensomheden muligen end mere udhulede.

6. Lave, smudsige, i Bund og Grund fordærvede Personer, som forlode Anstalten med en øiensynlig slet Villie.“

Disse afgangsklasser omredigeredes nogle gange i de følgende år, indtil man fra omkring 1892 blev stående ved følgende formulering:

„Klasse 1: Fanger, der allerede ved Indsættelsen vare angrenede, og paa hvem Straffen antages at have havt en befæstende Indflydelse.

Klasse 2: Fanger, som anses væsentlig forbedrede af Straffen.

Klasse 3: Godt paavirkede, men dog tvivlsomme.

Klasse 4: Forbigaaende paavirkede.

Klasse 5: Fanger, som have forholdt sig ligegyldige overfor Straffen og derfor anses upaavirkede.

Klasse 6: Fanger, der udgaa kjendelig sløvede eller med ond Villie.

Klasse 7: Fanger, som det paa Grund af mentale Mangler har været umuligt at bedømme.“

Henførelsen til en af disse afgangsklasser måtte bestå i en vurdering af fangens moralske status, og disse afangsbedømmelser gik først ud af brug i året 1947. Herefter fandt der i nogle år ingen rubricering sted ved fangernes løsladelse; men fra 1954 er der til brug for kriminalstatistikken ved hver enkelt fanges løsladelse gjort bemærkning om, hvorvidt hans recidivsandsynlighed må forekomme „stor“, „middel“, „ringe“ eller „ubedømmelig“, og ved overvejelserne herom ser man vel ikke ganske bort fra hans mulige moralske stabilisering eller forringelse under afsoningen, men anstiller dog overvejende betragtninger med hensyn til mere praktisk betonedede omstændigheder, såsom hans arbejdsevne, tilsikret eller manglende beskæftigelse, ægteskabeligt forhold o. lign., og under hans ophold i fængslet retter man på en ganske anderledes bevidst måde end forhen bestræbelserne imod at gøre ham praktisk skikket til at optage — eller genoptage — kampen for en straffri tilværelse.

Et af de midler, som man ikke mindst i forrige århundrede anså for særligt egnet i arbejdet på fangernes genrejsning, var anvendelsen af et progressivt eller fremadskridende system, hvilket vil sige, at fangen efter i begyndelsen af afsoningstiden at have været udelukket fra omtrent enhver rettighed efterhånden ved oprykning på forskellige stadier eller klasser opnåede større begunstigelser på en række områder såsom større arbejdsfortjeneste, udvidet adgang til undervisning og lån af biblioteksbøger og øget tilladelse til besøg og brevveksling. Ved et særligt klassereglement indførtes fra 1. juni 1866 for cellefangernes vedkom-

mende en behandling gennem 4 stadier i straffen. Som udtryk for, hvor lidet opmuntrende en fanges tilværelse den gang var, kan fra dette reglement meddeles, at fangen på første klasse, hvor han skulle opholde sig i mindst 3 måneder, hvis han ikke tidligere havde været straffet med offentligt arbejde, og ellers i mindst 6 måneder, ikke modtog nogen arbejdsfortjeneste, ikke kunne få undervisning udenfor cellen, ikke kunne få udleveret bøger fra bogsamlingen og ikke andre skrivematerialer end tavle og griffel, kun måtte skrive eet brev hver 3. måned og ikke måtte modtage besøg af nogen anstalten uvedkommende. På de følgende klasser opnår han forskellige begunstigelser; men nogen luksus-tilværelse når han dog ingenlunde frem til. På 4. klasse tjener han således pr. arbejdsdag 4 skilling, som han med direktørens tilladelse kan bruge til anskaffelse af „nyttige og gavnlige Gjenstande“, han må være i besiddelse af medbragte eller tilsendte billeder af familien, låne 1 biblioteksbog om ugen, skrive 1 brev hver måned og lige så ofte modtage besøg af familien. I forbindelse med reglementets udstedelse udtaler justitsministeriet:

„At føre denne Gradation endnu videre ved at give Fangerne i de høiere Klasser først Fællesskab under Gudstjenesten og Undervisningen og paa det sidste Trin af Straffen et til et vist Antal Fanger indskrænket Fællesskab under Gaardturen, hvorved man tilsigtede at befæste og styrke Fangens Villiekraft og at lette ham Overgangen fra Ensomheden i Cellen til det fri Liv i Samfundet, dertil har Ministeriet idetmindste ikke fortiden troet at kunne give sit Minde.“¹⁾

Den 13. februar 1873 udstedes en kgl. anordning om fuldbyrdelse af strafarbejde i fællesskab, der gav anvisning på en yderligere opdeling af afsoningstiden, og selv om denne navnlig tog sigte på tugthusfangerne, der kun holdtes i enecelle om natten, men tilbragte hele den øvrige tid i fællesskab, anvendtes den dog efterhånden også for sådanne fanger i Vridsløselille straffeanstalt, som blev udtaget til arbejde i fællesskab, uagtet dette fællesskab på grund af sin ringere udstrækning ikke kunne sidestilles med tugthusfangerne. Først den 22. december 1927 udfærdigedes en kgl. anordning om fuldbyrdelse af forbedringshusarbejde i Vridsløselille straffeanstalt, der blev gældende for alle anstaltens fanger, uanset om de behandlede i enecelle eller i fællesskab. Denne afveg på flere punkter fra anordningen af 1873, men byggede ligesom denne på progressionstanken. Også efter overgangen til fængselsstraf i 1933 fastholdtes dette princip, og selv den nugældende anordning af 10. maj 1947 indeholder visse bestemmelser om progression; men af tidligere tids tiltro til systemet er der ikke meget tilbage.

I det hele er der i tidens løb og ikke mindst i de senere år sket en meget betydelig ændring i opfattelsen af, hvilke begun-

¹⁾ Beretning om Straffeanstalternes Tilstand 1863—68 s. 39.

stigelser, der bør tilstås fangerne. Den 10. juni 1884 skriver fængselsinspektør Ammitzbøll:

„..... Tarvelighed og nøjsomhed må mere end noget andet sted være regel i et fængsel. Dette skal yde fangen det nødtørftige mål af betingelser for livets ophold, men heller ikke mere. Derfor må det på den ene side forkastes at lade fangens disciplinære forhold være afgørende for, om han skal nyde det nødvendige mål af egentlige livsfornødenheder, rum, lys, luft, hvile, kost, klæder, varme og deslige, men på den anden side er det lige så forkasteligt at give ham adgang til at erhverve mere af disse fornødenheder end absolut nødvendigt for liv og sundhed. Trænger en fange virkelig til andet eller mere heraf, end reglementet yder, må sådant foreskrives af lægen. Hermed bortfalder spørgsmålene om bedre bolig, møblement, seng, forøget og forbedret kost, klæder m. m. ....“¹⁾

Han tilføjer dog:

„Der er imidlertid en del ting, hvis brug ved opdragelse og vane bliver til så godt som en nødvendighed for visse mennesker, og hvis unddragelse kan medføre fare for de pågældendes sundhed eller i hvert fald skærper straffen uforholdsmæssigt for deres vedkommende. Da disse ting ikke ere almenmenneskelige fornødenheder, kunne de ikke optages i det almindelige reglement som noget, der bør tildeles alle fanger. Derimod bør der gives de fanger, for hvem brugen deraf er tilvant, adgang til ved godt forhold at skaffe sig et sådant mål af disse ting, som yder dem en nødtørftig tilfredsstillelse. Som sådanne ting kan nævnes sæbe, kam, spejl, lommeørklæde, tandbørste og lignende småting, som udfordres til at vedligeholde den renlighed, som folk af et vist samfundstrin sætte pris på .....

Endvidere hører herhen brugen af tobak, der er et for mange næsten uundværligt stimulationsmiddel. Tobak bør dog vistnok kun tilstås under form af skrå og snus, idet røgning er forbunden med brandfare og fordærver luften.“¹⁾

Der lyder imidlertid i samtiden mangfoldige røster, der advarer mod at tilstå fangerne selv de mest beskedne begunstigelser under henvisning til, at straffens afskrækkende virkning derved vil forflygtiges, og helt op til vore dage lader sådanne advarsler sig høre.

Imidlertid er udviklingen, i begyndelsen med beskedne, men i de senere år med hastige skridt, gået i retning af stadig at give fangerne større udfoldelsesmuligheder, og hvis de gamle kunne se indenfor i fængslet i dag, ville de højligt forundres. Det er nu den herskende opfattelse, at tilværelsen under strafafsoningen bør tilnærmes — alt under frihedsberøvelsens vilkår — så meget som muligt forholdene i det civile liv, idet man dermed mener at gøre fangen bedre skikket til at træde ud i dette, ligesom man

¹⁾ Nordisk Tidsskrift for Fængselsvæsen 1884 s. 248.

derved opnår mulighed for på en mere hensigtsmæssig måde at kunne pålægge ham ansvar for sin adfærd i fængslet. Det har herved været en erfaring, at fangens længsel efter at genvinde friheden ikke derved er blevet mindre, og man mener at turde hævde, at straffens afskrækkende virkning ikke er blevet formindsket.

De midler, der tages og har været taget i anvendelse for at gøre fangerne bedre skikket til at tilpasse sig i samfundet efter løsladelsen, er talrige, og de vigtigste af dem skal omtales nærmere på de følgende sider.

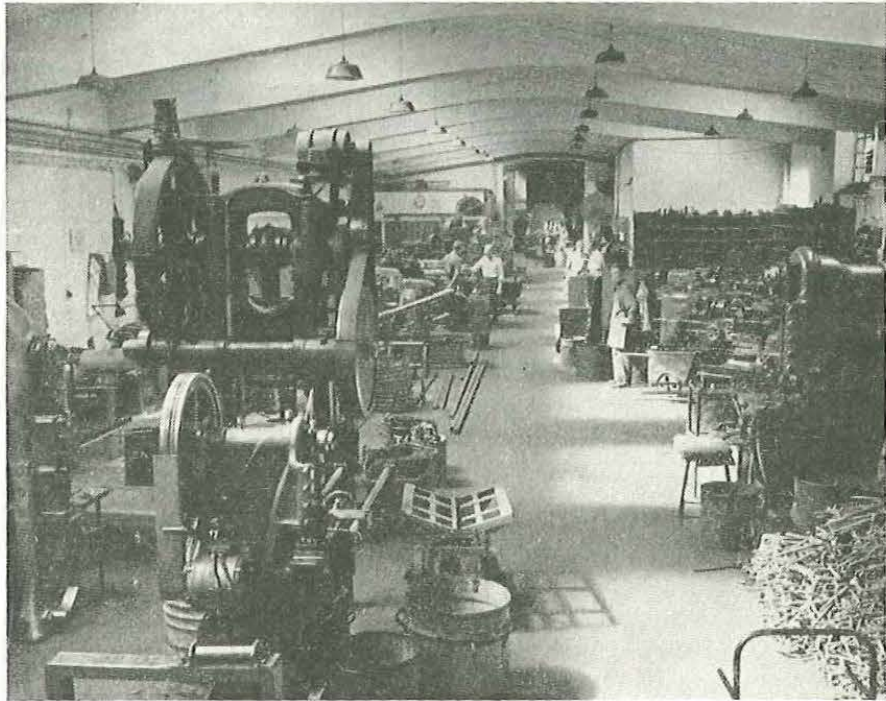
Arbejdsvirksomheden.

Frihedsstraf i egentlig forstand indførtes her i Danmark omkring år 1600. Det var i merkantilismens tidsalder, og et af hovedformålene med indførelsen af dette nye institut var netop at udnytte arbejdskraften hos betlere, løsgængere og andre arbejdsu villige personer til produktivt arbejde i samfundets tjeneste. Man nærrede den optimistiske opfattelse, at anstalterne økonomisk skulle kunne hvile i sig selv i kraft af fangernes (slavernes) arbejdspræstationer, og selv om disse forventninger til stadighed skuffedes, således at der idelig måtte ydes tilskud til anstalterne af kongens kasse, mærkes denne tankegang, omend afsvækket, helt til reformerne i forrige århundrede.

Det er karakteristisk, at tanken om økonomisk udnyttelse af fangerne blev trængt helt i baggrunden, da man indførte cellefængselsstraffen ved oprettelsen af fængslet i Vridsløselille. Det, man tilsigtede, var fangernes moralske forbedring, og de vigtigste midler dertil var isolation, religion, undervisning og forskellige funktionærers personlige påvirkning af det enkelte individ i forbindelse med den afskrækkende virkning, som frihedsberøvelsen i en alvorlig omend progressiv form måtte formodes at medføre.

Man var imidlertid — eller blev i hvert fald hurtigt — klar over, at en vis beskæftigelse af fangerne var nødvendig, hvis ikke straffen skulle påføre mange fanger en uudholdelig mental belastning; men denne omstændighed synes også i anstaltens første tid at have været den vigtigste grund til, at man holdt fangerne beskæftiget. Derimod synes man kun i meget begrænset omfang at have haft blik for arbejdets direkte opdragende betydning, og man lagde derfor heller ingen synderlig vægt på arbejdets art, når blot det ikke var sundhedsfarligt. Det måtte også volde betydelige vanskeligheder at finde arbejde, der var egnet til udførelse i cellerne, når den fuldstændige afsondring skulle respekteres.

I de første år påtog man sig tilvirkningen af bomuldsvarer såvel til eget brug som til anstalterne i Horsens og Viborg, og også til militæret skete der leverancer af en del lærreder, der efter årsberetningerne at dømme i enhver henseende blev fundet tilfredsstillende.

Smedeværkstedet. 1959.

Desuden udførte man for egen regning en del mindre arbejder som raspning af farvetræ, farvning af tvist, en del bødker-, kurvemager-, benskærer- og smedearbejde, hvortil anstalten selv leverede materialet.

Det kan nævnes, at anstalten forarbejdede alle de låse, en stor del hængsler, ankere m. m., som blev brugt ved ombygningsarbejder i tiden 1861—1865 i Christianshavns straffeanstalt og tugthuset i Viborg.

Når man beskæftigede fangerne ved de sidstnævnte arbejder, var grunden den, at man havde enkelte dygtige håndværkere blandt fangerne, som derved kunne forblive ved deres håndværk.

Allerede 1860 blev der imidlertid truffet aftale med en privat fabrikant om beskæftigelse af ca. 100 fanger, og inden længe gik man helt bort fra at producere for offentlig regning, og selv om man i perioder, hvor konjunkturerne gjorde det vanskeligt at opnå passende kontrakter med private entreprenører, måtte lade en del af fangerne fremstille varer til statens eget brug, f. eks. lærred til samtlige straffeanstalter, var dog det såkaldte enterprisesystem aldeles fremherskende et godt stykke ind i vort århundrede.

Af arbejder, der således i tidens løb blev udført for privat regning, kan nævnes: Vævning, skæring af korkpropper, børste-

binding, cigarrulning, måttefletning, forarbejdelse af sikkerhedsnåle, skæring af skibspropper, fjederripning, trætrådshøvling, farvning, tæppevævning og papirarbejde. Endvidere blev enkelte fanger beskæftiget som smede, snedkere, skomagere, skrædere, sadelmagere, kurvemagere, rebslagere (grimer til militæret), ben-skærere, urmagere, bogbindere, handskemagere og blikkenslagere.

Beskæftigelsen var således temmelig alsidig, selv om alle disse fag ikke er forekommet samtidig. Alligevel var denne beskæftigelsesform behæftet med meget store ulemper, der navnlig trådte tydeligt frem, da man efterhånden begyndte at lægge større vægt på den opdragende og uddannende virkning, som arbejdet i sig selv kunne indebære. Man blev klar over, at et virkeligt fremskridt på dette område næppe kunne opnås, så længe fangearbejdet i alt væsentligt beherskedes af private arbejdsgiverinteresser, der måtte føre til ensidigt at lægge vægt på produktiviteten og ikke på fangernes eget tarv.

Ved en kgl. anordning af 7. marts 1913 gik man derfor principielt bort fra entreprisystemet og indførte i stedet for det såkaldte regiesystem, hvilket vil sige, at arbejdsvirksomheden drives for statens og ikke for private arbejdsgiveres regning. Afhændelsen af de fremstillede varer sikres derved, at også de øvrige statsinstitutioner i vidt omfang har pligt til at dække deres behov for sådanne varer ved indkøb fra fængselsvæsenet. I praksis lod et sådant systemskifte sig naturligvis ikke gennemføre med et slag, og det varede da også mange år, før arbejde for offentlig regning blev den praktiske hovedregel i den gamle anstalt, og endnu er der svage rester tilbage af arbejde for private arbejdsgivere. For at opnå en effektiv udnyttelse af de muligheder, det nye system indebar, måtte man nemlig dels skride til et omfattende byggeri af værksteder, dels til ansættelse af et større værkpersonale, og endelig havde man isolationstanken at slås med. En hel del arbejder lod sig — også efter regiesystemet — udføre i cellerne, men det er først med etableringen af de moderne fællesværksteder, reformtanken af 1913 kan siges at være ført til bunds.

Vedrørende oprettelsen af disse værksteder må i det hele henvises til afsnittet om fængslets bygningshistorie, og det vil være tilstrækkeligt her at pege på, at statsfængslet i dag råder over fælles produktionsværksteder for følgende fag: smederi (med gørtleri og svejsning), blikkenslageri, skræderi, sadelmageri, møbelpolstring, skomageri og børstenbinderi.

Omkring 1950 opnåede man ved forhandlinger med de respektive fællesudvalg i lærlingesager adgang til at oplære dertil egnede fanger til svendeprøve i smedien, skomageriet og skræderiet. Denne mulighed har vel ikke kunnet udnyttes i noget stort antal tilfælde, idet kun et fåtal af de fanger, der er egnede til at

gennemgå en sådan uddannelse, har tilstrækkelig lang straffetid til at kunne gennemføre den, hvorved skal bemærkes, at der netop i de senere år er indsat forholdsvis ældre fanger i fængslet. Der er imidlertid ikke tvivl om, at den deri liggende anerkendelse har bidraget til at højne værkstedernes anseelse, ikke mindst blandt fangerne, hvilket i sig selv er af ikke ringe værdi.

Fængslets værksteder er udstyret med maskiner i et sådant omfang og af en sådan standard, at de nogenlunde holder mål med tilsvarende arbejdspladser udenfor, hvilket er nødvendigt, hvis bestræbelserne for af fangen at skabe en brugbar arbejder skal kunne lykkes.

Som arbejdsdriftsfag må også medregnes gartneriet, hvor man nu beskæftiger ca. 16 fanger. Oprindeligt lå det med et enkelt drivhus samt mistbænke inden for ringmuren, ligesom jorden også der blev dyrket med køkkenurter. Omkring 1914 blev det flyttet uden for muren til arealerne ved jernbanen, og senere købtes et areal mod vest, således at man nu råder over 7 ha. gartnerijord. Der er opført 3 drivhuse med 328 m² drivareal. Antallet af mistbænke er 245. De afledte produkter afsættes dels til statsfængslets køkken, dels gennem en kommissionær til Københavns grønttorv.

Endelig kan nævnes, at fængslet gennem de sidste mange år har haft et mindre antal fanger — i reglen ca. 5 — beskæftiget ved blindeskriptarbejde for Det kgl. blindeinstitut, et arbejde, der har vist sig velegnet til beskæftigelse i cellen af visse typer af fanger. Det samme gælder arbejde for landsarkivet i Viborg, som dog ligeledes kun beskæftiger ganske få fanger.

Såvel værkstedernes størrelse som mængden af indkommende arbejdsordrer sætter grænser for, hvor mange fanger der kan beskæftiges efter regiesystemet. Hvis tilmed fangebelæget stiger, må man beskæftige overskudet af fangerne ved forholdsvis lidet lønnende arbejde for forskellige private firmaer. Dertil kommer, at mange af de indsatte fanger er gamle, invaliderede eller på anden måde uegnede til almindeligt værkstedsarbejde. Det sker også, at en fange selv foretrækker sådant arbejde, navnlig for at undgå fællesskabet. I tidens løb har der derved været tale om arbejde af mange slags.

Det ældste og i sin tid mest anvendte var oppilning af tovværk, og uhyre mange fanger har været beskæftiget ved dette ånds-løvende arbejde. Senere kom arbejder som knytning af sejl-garn og under sidste verdenskrig udretning af søm, udbankning af øl-kapsler, fletning af halm samt sivmætter. Disse arbejder forekommer ikke mere, hvorimod i nyeste tid et varierende, men til tider ret stort antal fanger har samlet tøj-klemmer.

Navnlig under og lige efter den tyske besættelse, hvor fange-tallet var fordoblet samtidig med, at arbejdsdriften ikke kunne få sine sædvanlige råstoffer, måtte en stor styrke sættes ind på

småfagene, f. eks. var i lange perioder ca. 175 mand beskæftiget ved halmarbejde.

De mange arbejdsfag medfører, at adskillige fanger må beskæftiges ved transport, og desuden er et betydeligt antal beskæftiget ved forskellige arbejder til fængslets eget tarv, f. eks. i køkkenet, på lageret og depotet, i bogholderiet og biblioteket og ved rengøring. Sluttelig skal fremhæves, at vedligeholdelse af bygninger og installationer giver fortrinligt arbejde til et undertiden betydeligt antal fanger.

Det har ikke kunnet undgås, at der lejlighedsvis fra de frie arbejdere og arbejdsgivere er blevet givet udtryk for, at der fra fængselsvæsenets arbejdsdrift påføres dem en uønsket konkurrence. Allerede i forrige århundrede lader sådanne røster sig gentagne gange høre, og betænelighederne er ikke blevet mindre efter regiesystemets indførelse. Tilsvarende spændingsforhold har adskillige steder i udlandet bevirket, at man har set sig nødsaget til at lade en væsentlig del af fangerne være uden arbejde under afsoningen, hvilket selvsagt betyder et alvorligt afbræk i de behandlingsmæssige muligheder og tillige medfører alvorlige disciplinære vanskeligheder. Her i Danmark er modsætningsforholdet imidlertid afbødet ved oprettelsen af et tilsynsråd, hvori folketinget, arbejdsgiver- og arbejderorganisationerne er repræsenteret, og takket være bl. a. dette er lykkeligvis den opfattelse fremherskende, også blandt arbejdere og arbejdsgivere, at spørgsmålet om fangernes beskæftigelse ikke bør afgøres alene ud fra private næringsinteresser, men er et anliggende, i hvis fornuftige løsning samfundet i sin helhed må være interesseret og medansvarligt.

Fangernes arbejdstid var tidligere meget lang — gennem mange år 11½ time daglig —, men strækker sig nu over 48 timer om ugen med en weekendordning i sommermånederne, idet man har fundet det rigtigst også på dette område at følge samme linie som på de frie arbejdspladser, ligesom det er mest hensigtsmæssigt at lade fangerne have samme arbejdstid som værkpersonalet.

Fra begyndelsen har der været tillagt fangerne et vederlag for vel udført arbejde, dog ikke på modtagelsesklassen. Dette vederlag bestod i en fast dagducør, men i 1914 begyndte man forsøgsvis med akkord aflønning af en del af fangearbejdet. Efterhånden er akkordvederlag hovedreglen, således at aflønning med dagducør kun anvendes for fanger, der befinder sig på begyndelsesstadiet, eller som af særlige grunde såsom invaliditet ikke ved de gældende akkordsatser kan opnå en rimelig fortjeneste. Der er dog forskellige arbejder, inden for hvilke et akkordsystem ikke lader sig praktisere.

Halvdelen af fangens arbejdsfortjeneste skal som hovedregel opspares til løsladelsen; dog kan inspektøren tillade, at en del

deraf under afsoningen anvendes til særlige formål såsom indkøb af belærende bøger, beklædningsgenstande eller til tandbehandling. Den anden halvdel af arbejdsvederlaget betegnes som „købeevne“, idet fangerne under deres ophold i fængslet kan anvende den til indkøb af porto, husflidsmaterialer, tobak og forskellige andre småfor nødenheder, dog ikke egentlig ekstraforplejning. Tidligere figurerede denne del af fangens indtægt på en særlig konto i hans regnskab, og de omhandlede indkøb skete ved brug af købelister. Siden 1951 har fangerne imidlertid fået den ugentlige købeevne udbetalt i særlige mønter, og der er indrettet en lille butik, hvor de een gang om ugen kan gøre deres indkøb af tobaksvarer, slikkerier, visse toiletartikler m. m.

At arbejdsvirksomheden foruden at give fangerne mulighed for vedligeholdelse af tidligere erhvervede færdigheder og tilegnelse af nye i sig selv er af afgørende mentalhygiejnisk værdi, kan ingen nægte, og mange fanger lægger da også god flid for dagen. Imidlertid udtalte kontoret for fængselsvæsenet i 1868: „..... om end det er Fangen imod at være aldeles uden Sysselsættelse, saa er det dog sjelden i nogen anstrengende Flid, at vore Fanger søger en Modgift mod Kjedsomheden“¹⁾,

og denne karakteristik af arbejdstempoet er det endnu ikke lykkedes helt at tage livet af.

Undervisning.

Fra fængslets allerførste tid har skoleundervisningen haft et ret betydeligt omfang; men den har i tidens løb haft vidt forskellige former alt efter de skiftende tiders pædagogiske ideer, de rent praktiske anstaltsmæssige muligheder, hvor navnlig fortidens strenge krav om gennemført isolation har præget billedet, og ikke mindst de ret betydelige forskelle, der har gjort sig gældende med hensyn til fangebelægets art.

I fængslets første tid, ja helt frem til 1913, da statsfængslet i Nyborg blev taget i brug, var belæget i Vridsløselille meget ungt. Til helt særskilt behandling, ikke mindst i undervisningsmæssig henseende, udskiltes, som det senere mere udførligt vil blive omtalt, fangerne under 15 år; men også bortset fra disse var det gennemgående et ungdommeligt klientel, man havde at arbejde med. Der blev da også allerede i 1859 ansat både en førstelærer og en andenlærer, og i adskillige perioder har der helt fra forrige århundrede været yderligere en lærer. For tiden er der normeret 3 lærerstillinger foruden overlærerstillingen. Ved de øvrige anstalter var der ikke tilnærmelsesvis tale om undervisning i et sådan omfang.

Et træk, der særligt må fremhæves, er det lave oplysningstrin, som mange af fangerne befandt sig på navnlig i den allerførste

¹⁾ Beretning om Straffeanstaltens Tilstand 1863—68 s. 43.

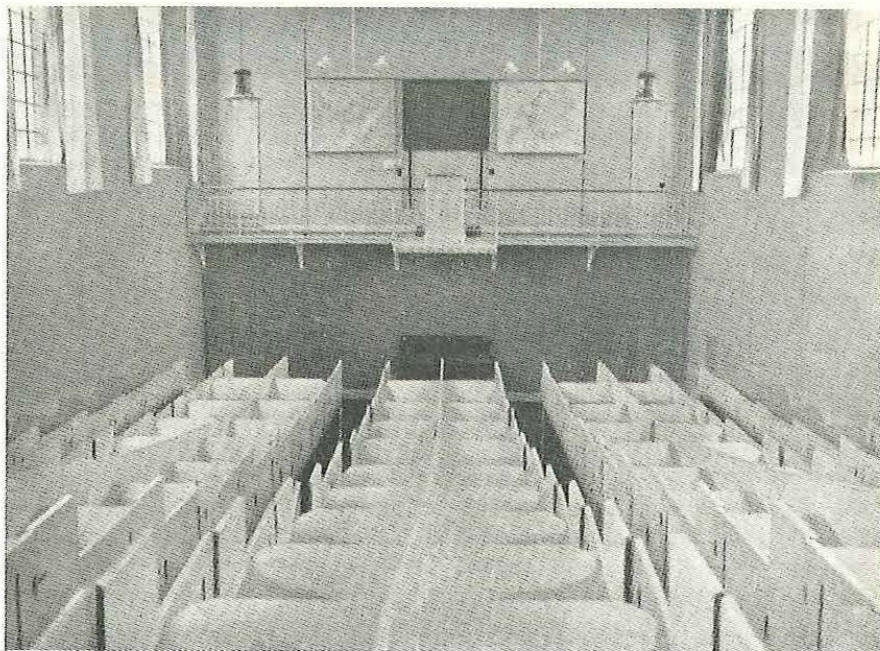
tid. Til belysning heraf kan eksempelvis meddeles en oversigt, som overlærer Kaalund ved udgangen af 1863 udarbejdede vedrørende fangernes standpunkt:

”	Ved Indsæt- telsen	Ved løsladelsen eller ved Slutnin- gen af 1862—63
1. Fanger, som vare aldeles uvidende o: som hverken kunde læse, skrive eller kjende Tal:	1,6 %	0
2. Tilnærmelsesvis uvidende o: som til nød kunde læse, neppe skrive deres eget Navn og ei regne:	25,3 %	4,7 %
3. Paa et lavt Trin af Almuedannelse o: som kunde læse, skrive slet Sam- menskrift og regne med ubenævnte Tal:	51,3 %	36,3 %
4. Med almindelig Almuedannelse o: som kunde læse godt, skrive en tydelig Haandskrift, regne med be- nævnte Tal og kjendte lidt til Fæd- relandshistorie og Geografi:	16,5 %	45,5 %
5. Med en begrændset Realuddannelse o: som kunde skrive en god Haand- skrift, en nogenlunde rigtig Stil, regne Decimal-, Procent-, Flade- og Kubikregning, og havde lært Ver- denshistorie, Geografi, Naturhisto- rie og Naturlære:	4,7 %	12,9 %
6. Med videnskabelig Dannelse:	0,6 %	0,6 % “1)

Det vil heraf ses, at et påfaldende stort antal fanger var særdeles forsømte ved indsættelsen, men at det under afsoningen i nogen grad er lykkedes skolen at råde bod herpå.

Det siger sig selv, at celleundervisningen måtte blive den mest betydningsfulde undervisningsform, og det har sikkert også været den, der har givet de største resultater. Imidlertid blev også klasseundervisning fra begyndelsen anvendt, idet der som omtalt under bygningsvæsenet var indrettet et skolelokale til dette brug. Fangerne var der placeret således, at de ikke kunne se hinanden; men det viste sig snart, at indretningen ikke var tilfredsstillende, idet de i virkeligheden ikke havde så ringe mulighed for at opnå indbyrdes kontakt, og da skolelokalet kunne rumme 72 fanger, måtte der overvejende blive tale om foredrag af læreren uden virkelig aktiv deltagelse fra fangernes side. Først i 1890 afløstes dette lokale af 2 mindre og mere hensigts-

1) Beretning om Straffeanstaltens Tilstand 1858—63 s. 24.

Skolelokale, indrettet 1890.

mæssigt indrettede skolelokaler, hvor fangerne ligeledes var indbyrdes adskilt, men hvor afsondringsproblemet var løst langt mere effektivt. Lige til 1932 opretholdtes adskillelsesprincippet i skolen; men siden har fangerne til klasseundervisning siddet i en almindelig skolestue, idet det dog endnu i adskillige år var dem forbudt at tale til hinanden om undervisningen uvedkommende emner. Efter at man i de senere år i stedse stigende grad har opgivet isolationstanken, har det været muligt indenfor skolen at anvende studiekredsformen, der i perioder har været ret populær blandt fangerne.

Især efter 1945 har skoletanken haft vind i sejlene indenfor dansk fængselsvæsen, idet man har bestræbt sig for ved alle anstalter at udvide undervisningens omfang og gøre brug af de erfaringer, der i årene forud var indvundet ikke mindst ved ungdomsfængslet på Søbysøgård, og slagordet „højskoleånd“ blev omkring 1946 lanceret som det ønskelige kendetegn for virksomheden i fængslerne, også langt ud over det egentlige skolearbejde. Imidlertid er der samtidig sket det, at fangebelæget i Vridsløselille har skiftet karakter og blandt andet er blevet væsentligt ældre, hvorved naturligvis trangen til undervisning er blevet mindre.

I ældre tid var deltagelsen i undervisning i elementærfagene tvungen for fanger, der ikke var fyldt 40 år, medens alle fanger,

unge som ældre, efter ønske kunne deltage i den øvrige undervisning. Naturligvis blev der også meddelt ældre fanger, som fremsatte anmodning derom, elementær undervisning. Nu til dags er grænsen for den tvungne undervisning 30 år, og da der i Vridsløselille kun undtagelsesvis indsættes fanger under denne alder, er for tiden al undervisning i statsfængslet frivillig. Imidlertid deltager noget over halvdelen af fangerne i undervisningen.

Der har naturligvis i tidens løb været delte meninger om, hvilket sigte undervisningen burde have. Under en diskussion i Den nordiske Penitentiærforening i 1880 på Københavns universitet udtalte fængselsinspektør Ammitzbøll:

„Jeg holder på, at undervisningen i fængslerne ikke skal overskride det mål af kundskaber, der meddeles i almueskolen. Fængslet skal blot supplere denne virksomhed. At meddele flere kundskaber er farligt fra flere synspunkter. I fængslet kan den begavede fange, for hvem døren for kundskaben bliver åbnet på klem, ikke få den kundskabs-tørst, hvoraf han ofte betages, tilfredsstillet. Hans tanker optages i altfor høj grad af overvejelser, som foranlediges ved den nye verden, han har begyndt at skimte, han bliver efterladende ved sit arbejde og adspredt og utilgængelig for straffebehandlingens øvrige påvirkning. Den mindre begavede fange opnår ikke i fængslet noget udbytte af den højere undervisning; han misforstår let det, der læres. Udenfor fængslet har den almindelige fange ingen gavn af det lærte; har han oprindeligt misforstået dette, ere hans i forvejen forvirrede begreber blevne endnu mere forvirrede. Har han i virkeligheden ret opfattet det lærte, er der hos ham vakt længsler og ønsker — måske gode og ønskelige — som han ikke kan få tilfredsstillende i det samfundslag, hvor han hører hjemme. Til at bane sig en anden livsbane forslå de i fængslet erhvervede kundskaber ikke; derimod gøre de ham fremmed i den kreds, hvori han hører hjemme; han bliver utilfreds med sin stilling, skammer sig måske ved det arbejde, hvortil han er oplært, bliver lediggænger og falder atter tilbage til straf.“¹⁾

Denne udtalelse blev til en vis grad imødegået, bl. a. af fængslets præst, pastor Wamberg; men givet er det i hvert fald, at skolen har set det som sin hovedopgave at meddele undervisning i elementære fag og særlig har set sig tilskyndet til at søge at få tag i de mest forsømte fanger. Overlærer Kaalund udtaler således ved samme lejlighed:

„..... særlig har jeg lært, at det ingenlunde er en så let opgave, som mange tro, at tale fuldt forståeligt og virkeligt indtrængende til en almuesmand“

og han vedbliver:

„Det er et næsten bundløst arbejde, der ligger for fængselslærerne. Nogle fanger — heldigvis hos os kun få — kunde ikke engang læse,

¹⁾ Nordisk Tidsskrift for Fængselsvæsen 1880 s. 314 ff.

i hele timer kan man sidde hos åndssløve, ved drukkenskab og andre udsvævelser enerverede individer og så opdage, at de ikke have fattet noget. At åbne sådanne østers går stundom over menneskelige kræfter.“¹⁾)

Der har dog uden tvivl, i hvert fald ved den fælles undervisning i det store skolelokale, været gået udover det elementære stof. Denne undervisning måtte på grund af elevantallets størrelse (72) væsentligst have form af mundtlige foredrag; men at der i et vist omfang har været mulighed for en friere diskussion af undervisningsemnet, fremgår af Kaalunds omhandlede indlæg, idet han siger:

„Fangerne må i skolen gerne fremkomme med spørgsmål, ja, med indvendinger, når det kun sker på sømmelig måde. Jeg takker min ærede chef for den frihed, han i så henseende har givet mig ved undervisningen. Kun sjældent ere fangerne ligeoverfor mig fremkomne med næsvise spørgsmål, og sådanne ere næsten altid tilstrækkeligt blevne straffede ved den harme, det har vakt hos auditoriet.“²⁾)

Om en egentlig fangeundervisning i „højere fag“ blev der dog først tale henimod slutningen af århundredet, hvor man i 1896 efter svære overvejelser indførte engelsk som undervisningsfag. De omhandlede foredrag i det store skolelokale havde for en væsentlig del drejet sig om geografi og fædrelandshistorie, og denne foredragsvirksomhed fortsattes, idet dog også andre emner lejlighedsvis behandlede, og efterhånden gik man over til en egentlig klasseundervisning i historie og geografi, og sangundervisning optoges tidligt. 1911 holdt gymnastikundervisningen sit indtog, hvorom mere senere. 1929 indførtes tysk, det følgende år omend i ringe omfang fransk og spansk og det følgende år igen stenografi og maskinskrivning. Derefter, og navnlig i tiden fra 1946, har et stort antal af forskellige og til en vis grad bestandigt skiftende fag figureret på skoleplanen. Som eksempel kan nævnes, at der i vinteren 1958/59 har været undervist i følgende fag: dansk, religion, matematik, engelsk, tysk, spansk, litteratur, tegning, musik, korsang, sløjd, fletning, skræderi, tilskæring, møbel-polstring, børstenbinderi, skomageri, maskinsnedkeri, svejsning, lodning, landbrug, psykologi, navigation og arbejdsteknik.

Den elementære undervisning indtager fremdeles en ikke ubetydelig plads i skolens arbejde, og karakteristisk for fangebelæget af i dag er det, at denne i ikke ringe grad sker i form af celleundervisning, idet adskillige fanger erkender, at de trænger til sådan undervisning, men ikke ønsker at deltage i klasseundervisning, fordi de generer sig ved at afsløre deres mangel på

1) Nordisk Tidsskrift for Fængselsvæsen 1880 s. 271.

2) Smst.

almindelige skolekundskaber for medfangerne. I det hele taget er klasseundervisning ikke særlig efterspurgt, da mange fanger ikke rigtig kan bekvemme sig til i deres fremrykkede alder at deltage i denne børneskoleform. Derimod forekommer det dem ikke under deres værdighed at deltage i studiekredsarbejde eller lignende, hvorfor skolen de senere år har måttet bestræbe sig på i større omfang at gøre brug af sådanne mere moderne undervisningsformer. Det må også nævnes, at adskillige fanger i årenes løb har dyrket i visse tilfælde ret omfattende selvstudier. Lærerne er naturligvis villige vejledere herved, og for nogle fangers vedkommende har udbyttet været bemærkelsesværdigt. Fra omkring 1945 har tillige en del fanger gennemgået brevskolekursus og opnået diplom herfor.

En værdifuld nyskabelse indenfor skolens område i den nyere tid er den faglige undervisning, der foregår om aftenen på fængslets værksteder og meddeles af værkmestrene, og den tilsvarende undervisning i arbejdsteknik for ufaglærte. Denne undervisning er populær blandt fangerne, som finder, at det er en undervisning, der sømmer sig for en voksen mand, og har let ved at se, at de derigennem kan opnå et udbytte, som direkte kan blive dem til gavn efter løsladelsen, idet de derigennem dels forbedrer deres arbejdsmuligheder og dels bedre bliver i stand til at give deres besyv med i samtaler på arbejdspladsen og altså i nogen grad får afhjulpet en hos mange fremtrædende underlødighedsfølelse. Et stort antal af de ved statsfængslet ansatte værk mestre har medvirket som lærere, hvilket har haft den heldige virkning, at der indenfor det uniformerede personale har udviklet sig en større forståelse af skolens betydning, medens der i tidligere perioder har kunnet spores en vis tilbøjelighed indenfor dele af personalet til at betragte fangeundervisningen som en blødagtig foreteelse af delvis uheldig indvirkning på fangerne og uden interesse for opsyns- og værkpersonalet.

Nogle særlige bemærkninger skal gøres om undervisningen i gymnastik og idræt:

Af hensyn til fangernes sundhed har det stedse været påbudt, at enhver fange, som ikke beskæftiges ved udendørs arbejde, daglig skal have mindst 1 times ophold i fri luft. Forholdsvis tidligt kom man ind på at henstille til fangerne under disse ophold — de såkaldte gårdture — at foretage gymnastiske øvelser; men først i 1911 indførte man forsøgsvis undervisning i gymnastik. Vridsløselille var den første anstalt, i hvilken et sådant eksperiment foretoges, hvilket naturligvis hænger sammen med, at man der havde anbragt de yngste fanger. Efter forhandling med chefen for hærens gymnastikskole anmodede direktøren for fængselsvæsenet oversergent Kjærby om at lede et kursus, hvorved nogle af anstaltens opsynsbetjente uddannedes som gymnastiklærere for fangerne. Oversergent Kjærby uddannede der-

efter 8 betjente, idet han foruden at undervise dem dels i deres overværelse underviste nogle fanger, dels overværede betjentenes undervisning af fangerne. Undervisningen var i begyndelsen tvungen for cellefanger, der ikke ved indsættelsen var fyldt 22 år, med mindre de havde gjort sig skyldige i grovere disciplinære forseelser eller ifølge fængselslægens erklæring burde fritages. Desuden tilstræbte man at give også ældre cellefanger, som af inspektøren eller fængselslægen anbefaledes dertil, gymnastikundervisning. I begyndelsen mente man at burde opretholde den indbyrdes adskillelse også under gymnastikundervisningen, og som nævnt under bygningsvæsenet blev der til formålet opført nogle særlige aflukker. Der foreligger adskillige vidnesbyrd om, at denne undervisning af fangerne blev betragtet som et meget kærkomment indslag i deres dengang særdeles ensformige tilværelse. Til eksempel citeres følgende fra årsberetning 1922—23:

„Øvelserne, der ledes af en fast ansat Gymnastiklærer, har udelukkende været de såkaldte „primitive“ efter Niels Bukhs System, og det har vist sig, at netop dette Øvelsesudvalg passede til alle Fanger, naar der blev taget fornødent Hensyn til Alder og Anlæg. Fangerne interesserer sig meget for Faget og har arbejdet med en Forstaaelse og Energi, der vist nok er enestaaende. Enhver har villet se at faa saa meget ud af Timen som muligt, hvorfor Hvilepauser saa at sige ikke kendes. Virkningen har for de flestes Vedkommende været iøjnefaldende baade i Retning af Styrke og af Smidighed, og man ser tydeligt, at hver Fange har sat sig et bestemt Maal, han vil se at naa, f. Eks. at kunne hæve sig et bestemt Antal Gange i Bommen eller at kunne bøje sin Krop forover eller bagover, saa at Hovedet berørte Gulvet o. s. v. Ved disse af Læreren opgivne Maal er der, skønt Fangerne ikke kan se hverandre, kommet en Kappelyst ind i Undervisningen, der er af meget stor Betydning, og som kun kan tilskrives Gymnastiklærerens egen Maade at undervise og rive sine Gymnaster med paa. Øvelserne er nu sat i System, saaledes at Fangerne kender dem nøjagtigt, hvorfor flere af Fangerne ogsaa bruger dem i Cellen uden for Øvelsestidene. De nye Fanger og de, der har Vanskelighed ved at følge med, faar særskilte Lektioner i Cellerne, indtil de kan følge Kommandoordene med de øvrige. Den nye Gymnastikdragt — Svømmebenklæder og Gymnastiksko — har vist sig at være meget praktisk og anvendes med Glæde af de fleste Fanger, da den er meget bekvem og ikke generer i nogen Retning under de hurtige og meget motionsgivende Øvelser. Efter hver Lektion har Fangerne faaet en Overrisling paa Kroppen, idet Gymnastiklæreren med en Spand Vand har foretaget dette vigtige Led i hygiejnisk Henseende.“¹⁾

Denne form for gymnastikundervisning i fællesskab, men med indbyrdes adskillelse måtte dog virke ret besynderlig, og det var

¹⁾ Beretning om Straffeanstalterne i Danmark 1922—23 s. 22.

derfor et stort fremskridt, da man fra nytår 1933 endelig kunne rykke ind i den nuværende gymnastiksal.

I de senere år er det i nogen grad gået tilbage med gymnastikundervisningen. Dette har forskellige årsager: for det første er belæget blevet langt ældre, hvilket bl. a. har medført, at tvungen gymnastikundervisning ikke forekommer mere, dernæst har udviklingen medført, at fangen har mange andre muligheder for at opnå variation i sin tilværelse, og endelig har efterhånden forskellige andre sportsgrene vundet indpas i anstalten. Efter at fængslet i forbindelse med den østlige ringmurs flytning har fået en sportsplads, er det først og fremmest håndboldspillet, der har fangernes interesse, endda i en sådan grad, at det vist kan betegnes som det mest populære af alle undervisningsfag. En overgang dyrkedes der en del atletik, idet fangerne havde mulighed for at tage idrætsmærket; men da adgangen hertil for nogle år siden bortfaldt, tog interessen for denne sportsgren af. Til gengæld har bordtennis i de seneste år opnået en betydelig tilslutning. I sommeren 1959 har man med held indført fodbold i en efter de snævne pladsforhold tilpasset form.

Fritidsbeskæftigelse.

Det vil forstås, at der sagligt ikke er noget skarpt skel mellem, hvad der ovenfor er omtalt som undervisning, og den brogede mængde af sysler, der henregnes under begrebet „fritidsbeskæftigelse“.

Såvel inden for fængslets mure som udenfor er fritidsproblemet stadigt voksende. I de gode gamle dage, da fangerne skulle arbejde 11½ time og sove 9 timer, gå gårdtur 1 time og derudover afse tid til toilette, cellerengøring og indtagelse af 3 måltider, var den egentlige fritid såre begrænset og kunne egentlig kun give anledning til problemer på helligdage, navnlig ved højtiderne, hvor der var flere sådanne på rad. Efter at arbejdstiden er skåret ned til 8 timer, og der tilmed er indført weekend i sommertiden, stiller sagen sig ganske anderledes, og det må være rigtigt at sørge for, at fangerne har mulighed for og tilskyndes til at anvende denne øgede fritid på en fornuftig måde.

Skolen tager i høj grad hånd i hanke med fritiden. Medens i tidligere tid den elementære undervisning, som foregik i cellerne, fandt sted i 2 ugentlige timer på hverdage i arbejdstiden, afvikledes de omtalte foredrag i det store skolelokale om søndagen. Efter den nugældende anordning af 1947 kan der anvendes 2 timer daglig af arbejdstiden til undervisning; men da der som omtalt ikke er tvungen undervisning, og da elementær undervisning kun spiller en begrænset rolle, gøres der kun i ringe omfang brug af denne regel, hvorved bemærkes, at fangerne, efter at akkord aflønning er blevet hovedreglen indenfor arbejdsvirkomheden, i det hele ikke er ivrige efter at anvende arbejdstiden

til skolegang. Undervisningen udfylder derfor for mange fanger en væsentlig del af fritiden, og hertil kommer, at forberedelsen til undervisningen altid har skullet foregå i fritiden. Skolen har tillige altid forestået ledelsen af anstaltens bibliotek og søger herunder at vejlede fangerne ved deres valg af bøger. Oprindeligt var adgangen til boglån stærkt begrænset, som det fremgår af den foranstående omtale af det gamle klassereglement, og man mente i det hele at burde vise nogen tilbageholdenhed med hensyn til at give fangerne adgang til boglån. Således bemærker Kaalund i 1863:

„Bibliotheket afgiver ganske vist et fortrinligt Opmuntrings- og Dan- nelsesmiddel for Fangerne. Hos Størstedelen har det været en For- nøielse at bemærke, hvormegen Glæde og Nytte de have havt af de laante Bøger, men betænkes det, at de Fleste henhøre til den laveste Almueklasse, og at Mange ved Indsættelsen i Fængslet ere i høi Grad uvidende, maa det vel ansees for afgjort, at et saa broget Stof, som det en forskjelligartet Læsning ved altfor hyppig Bogskiftning opdynger i deres Hoveder, snarere maa virke overvældende og forvirrende end karakterstærkende og aandsnærende. Derfor har jeg ingenlunde fun- det det tilraadeligt i det Hele at opfylde det næsten af hver eneste Fange yttrede Ønske om at erholde Bog byttet hver Uge. Allermindst har jeg troet at burde gjøre det ligeoverfor saadanne karakterløse Individider, for hvem Læsningen blot syntes at være et tomt Adspredel- sesmiddel.“¹⁾

Denne betragtning kan vist ingenlunde siges at have mistet enhver berettigelse; men det kan vel ikke nægtes, at fangernes forudsætninger for tilegnelse af læsestof som helhed er steget betydeligt, og netop på dette område har tiderne ændret sig over- ordentligt stærkt, hvorom folkebibliotekssagens enorme frem- gang bærer vidnesbyrd. Det er derfor forståeligt, at fangerne nu til dags læser overordentligt meget i fritiden. Hvor stor en del af det læste, der så fordøjjes, endsige bærer frugt, er et andet spørgsmål, der selvsagt ikke lader sig besvare. Fængslets bibliotek rummer i dag omtrent 12000 bind, og speciallitteratur indfor- skrives efter behov fra de store biblioteker. Medens boglån indtil for få år siden skete efter et ret besværligt anmodningssystem, der til gengæld sikrede skolen grundigt indseende med, hvad hver enkelt fange læste, foregår udlånsvirksomheden nu på samme måde som på folkebibliotekerne, således at fangen ind- finder sig på biblioteket med sit lånerkort og selv udtager de bøger, som han ønsker at låne.

Husflidsarbejde af forskellig slags, dog ikke metalhusflid, ind- tager ligeledes en fremtrædende plads blandt fritidssyslerne og har gjort det langt tilbage i tiden. Fangerne kan efter anmod-

¹⁾ Beretning om Straffeanstaltens Tilstand 1858—63 s. 24 ff.

ning forsynes med husflidsværktøj, og af deres købeevne kan de anskaffe husflidsmaterialer, hvilken adgang benyttes i stort omfang. Enkelte fanger fremstiller virkelig smukke og fikse ting, men også for andre, hvem denne evne ikke er beskåret, er husfliden en kærkommen adspredelse. Ganske tilsvarende gælder om tegning, maling og lignende. Fængslet har et hobbyværksted, hvor større arbejder kan udføres, og hvor der også gives en egentlig sløjdundervisning; men langt det meste husflidsarbejde udføres i cellerne.

På grund af pladsforholdene såvel som af sikkerhedsmæssige grunde kan der kun i begrænset omfang dyrkes sport udover, hvad der falder ind under den egentlige undervisning; men de seneste år har der de fleste sommersøndage været arrangeret håndboldkampe på sportspladsen indenfor ringmuren, undertiden med deltagelse af hold udefra, men ellers mellem forskellige fangehold indbyrdes. Navnlig for de aktivt deltagende, men også for de øvrige fanger, der i et vist omfang har adgang til at overvære kampene, har disse arrangementer været til stor opmuntring. Også til bordtenniskampe har modspillere været indkaldt udefra, og det samme gælder skakturneringer.

Skakspillet har gennem mange år været dyrket af et stort antal fanger. Adskillige spiller korrespondanceskak med fremmede spillere, og desuden afholdes der hver uge skaktimer på fængslet.

Alle disse fritidssysler udøves under skolens øverste tilsyn og ledelse; men i de senere år har man i stigende grad organiseret dem i klubform, således at indenfor de enkelte grene en af deltagerne valgt og af skolen godkendt bestyrelse varetager den daglige tilrettelæggelse, udtager kamphold o. s. v.

Også musikudøvelse finder sted og har fundet sted gennem mange år, ligeledes under skolens ledelse og vejledning. Adskillige fangekor og -orkestre er i tidens løb opstået og igen opløst. Skolen råder over forskellige musikinstrumenter; men de fleste er fangernes private ejendom. Naturligvis finder også egentlig musikundervisning sted, ligesom sang har været skolefag i hvert fald fra begyndelsen af dette århundrede.

Efter at terrænet var blevet udvidet ved ringmurens flytning, og den store overbelægning var ebbet ud, lykkedes det at få anlagt en del småhaver indenfor muren på et område, hvor der hidtil havde været strålegårde. Der findes nu ialt 45 sådanne haver, der tildeles de fanger, som har afsonet længst tid, og som derved får lejlighed til i sommerens løb at tilbringe en del ekstra aftentimer i fri luft og hjembære en kærkommen høst af jordbær, tomater, agurker, blomster o. s. v.

Det lader sig ikke nægte, at spørgsmålet om fangernes adgang til indendørs at tilbringe en del af fritiden i fællesskab langt fra har fundet en tilfredsstillende løsning. Ved fængslets anlæg

havde man slet ikke tænkt sig den mulighed, at der skulle blive brug for fælles fritidslokaler, og de stuer, der i 1951 blev indrettet til dette formål dels i nogle rum mellem fløjene med adgang fra centralhallen og dels i nogle af de til de gamle nu nedrevne strålegårde hørende observatorier for enden af cellefløjene, er ikke særlig velegnede, bl. a. fordi man ikke kan lade fangerne gå frit mellem cellerne og disse samlingsstuer; men fra 1951 har altså fangerne haft en begrænset adgang til nogle aftener om ugen at tilbringe nogen tid sammen med andre fanger i et sådant fritidslokale, hvor der er fremlagt aviser og tidsskrifter, og hvor de kan snakke sammen og spille skak, dam o. lign. Derimod er kortspil ikke tilladt på disse samlingsstuer; men i 1957 oprettedes en bridgeklub, hvis medlemmer på visse aftener samles om spillebordene. Spil om penge er naturligvis forbudt. Imidlertid har fængslet til enhver tid haft fanger, der var besat af spillelidenskab. Mangfoldige illegale spil kort er i årenes løb fundet og beslaglagt, og jævnligt afsløres såvel på samlingsstuerne som på værkstederne, fælles gårdture og andetsteds, hvor fangerne er sammen, spil ved hjælp af sådanne kort, småsten eller andet, hvor der utvivlsomt er tale om større eller mindre indsats af anstaltspenge, cigaretter eller andre naturalier.

Forekomsten af sådanne spil er naturligvis højst uheldig, og det samme gælder andet misbrug af nutidens adgang til samkvem i fritiden. Der er dog måske grund til at nære lige så alvorlige fremtidsbetyrninger med hensyn til de fanger, der uanset ethvert tilbud om undervisning, biblioteksbøger og anden fornuftig fritidsaktivitet sover fritiden væk eller iøvrigt i fritiden frembyder billedet af mere eller mindre gennemført passivitet, og den slags har der været siden 1859.

Formålet med at iværksætte de nævnte former for fritidsaktivitet er ikke blot at hindre fangerne i at benytte fritiden på en direkte dårlig måde eller henfalde til sløvende passivitet, og formålet med undervisning er ikke alene kundskabsmeddelelse. Hvad det ikke mindst gælder om, er hos fangerne eller dog hos så mange som muligt af dem at vække eller vedligeholde interesser, som de kan tage med ved løsladelsen, og som dog måske i nogle tilfælde kan holde sin mand borte fra gaden og beværtningen i den farlige fritid eller de ikke mindre farlige arbejdsløshedsperioder.

Endelig må i denne forbindelse nævnes de underholdningsarrangementer, som fra tid til anden finder sted. Det begyndte i al beskedenhed i 1907 med en julekoncert, og siden har der hvert år været givet en sådan i fængselskirken med et forholdsvis seriøst program. Efterhånden gik man i stigende grad over til nogle gange om året at arrangere foredrag, koncerter eller anden kunstnerisk underholdning, ofte af høj kvalitet. Fængslet nyder her godt af sin beliggenhed tæt ved København, idet det er for-

holdsvis let at få fat i foredragsholdere og kunstnere, hvoraf mange i årenes løb har vist en påskønnelsesværdig velvilje. I de senere år er sådanne arrangementer tildels blevet formidlet gennem landsforeningen S. O. R. U. (syges og rekonvalescenters underholdning). Også filmen har fængslet naturligvis taget i anvendelse, i begyndelsen fra midten af tyverne lejlighedsvis og efterhånden regelmæssigt. Fængslet har nu eget filmsapparat, som betjenes af en af dets egne overbetjente, der er i besiddelse af det dertil fornødne certifikat, og hveranden uge forevises en såkaldt kulturfilm, det vil sige en film af belærende indhold; men desuden vises dels til højtiderne dels enkelte gange ind imellem en almindelig spillefilm. Det er et tidens tegn, at disse filmsforevisninger nyder større popularitet hos fangerne end al anden underholdning.

De gamle tiders isolationsprincip tilstræbte ikke blot at holde fangerne afsondret fra hinanden, men også at afskære dem fra al forbindelse med omverdenen, i hvert fald med undtagelse af deres nærmeste pårørende. I konsekvens heraf blev det anset for en yderst alvorlig affære, hvis der en sjælden gang blev fundet en avis i fængslet, hvad flere disciplinærsager mod fængselsbetjente godtgør med al ønskelig tydelighed. Denne opfattelse fastholdtes langt ind i dette århundrede, og det ligger nær at tro, at det er den første verdenskrig og den forståelige trang hos fangerne til orientering om dennes voldsomme og vekslende begivenheder, der har banet vej for et ændret syn på dette område. Endnu i mange år veg man dog tilbage for at give fangerne adgang til at læse aviser; men i 1922 begyndte man udlevering til fangerne i de danske fængsler af et lille blad, der hed „Fra Nær og Fjærn“, senere „Nær og Fjærn“. Dets første redaktør var fængselspræsten i Vridsløselille pastor Ludvigsen, og det var et lille blad på 4 sider, som udsendtes hver 14. dag. Det indeholdt en oversigt over de vigtigste udenrigs- og indenrigspolitiske begivenheder og lidt almindeligt nyhedsstof, dog med omhyggelig udeladelse af enhver omtale af begåede lovovertrædelser. Hertil kom et stykke af opbyggeligt indhold og efterhånden enkelte mindre alvorlige meddelelser såsom de vigtigste sportsbegivenheder, ja endog en enkelt ikke altfor løssluppen vittighed dristede man sig til. Fra 1933 (den nye straffelov) tillodes det dog fangerne i den allersidste tid før løsladelsen at abonnere på en avis; men det var på det strengeste forbudt at give den videre til andre.

Stort set var imidlertid „Nær og Fjærn“ helt til kapitulations-tiden fangernes eneste legale nyhedskilde, og under krigen florerede rygtesmederiet om muligt endnu værre i fængslet end udenfor. Også efter det sidste krigsophør stod det således klart, at fangerne burde have en videre adgang til orientering om dagens begivenheder, ligesom man jo i det hele opgav det strenge isolationsprincip, og anordningen af 1947 indførte videre adgang

til avishold såvel som fremlæggelse af aviser på de ganske vist først i 1951 oprettede samlingsstuer, ligesom der blev indført mulighed for aflytning af pressens radioavis.

Til dette formål installeredes der et radioanlæg med en højttaler i hver cellefløj, således at fangerne ved at åbne en klap i celledøren kunne aflytte udsendelserne. Dette system var imidlertid meget lidt tilfredsstillende. For at fangerne overhovedet skulle kunne høre, måtte højttalerne skrues meget kraftigt op, og da de akustiske forhold i de panoptiske fløje var overordentlig slette, fornemmedes disse udsendelser som en enerverende larm, og fangerne klagede idelig enten over støjplagen eller for deres vedkommende, hvis celler lå længere fra højttalerne, over, at de ikke kunne høre, hvad der blev sagt. Hertil kom, at når radioen åbnedes, var alle fangerne nødt til at høre på udsendelsen (eller støjen), hvad enten den interesserede dem eller ej, hvilket af fødte bestandige skænderier om betimeligheden af at bringe udsendelser udover radioavisen såsom koncerter eller sportskampe.

Et meget betydeligt fremskridt var det derfor, at man ved nytårstid 1956 kunne tage et nyt radioanlæg i brug. Der findes nu i hver celle en højttaler, og der udsendes fra et centralt modtageranlæg i almindelighed 2 programmer, som den enkelte fange kan vælge imellem. Normalt udsendes statsradiofoniens 2 programmer; men der kan også gives udsendelser fra andre stationer eller sendes grammofonplader eller båndoptagelser, f. eks. fra skoleradioens udsendelser i formiddagstimerne, ligesom fængslets ledelse gennem radioen på en hurtig og bekvem måde kan rundsprede meddelelser til fangerne. Sendetiden er kl. 12 til 13 (fangerens middagspause) og fra arbejdstidens ophør til kl. 22; på helligdage sendes hele dagen bortset fra gårdturstiden. Den enkelte fange kan på sin højttaler regulere styrken og lukke fuldstændig af, hvis han ikke ønsker at høre radio, eller hvis han forlader sin celle. Dette anlæg betragtes af fangerne som et stort gode. Naturligvis er der her som udenfor mange, der misbruger radioen ved blot at lade den fungere som en i det væsentlige upåagtet baggrundsstøj; men for mange fanger er den en kærkommen opmuntring, og der foreligger talrige vidnesbyrd om et positivt udbytte i form af belæring eller fremkaldelse af sans for musikalske og andre kulturværdier. Også personalet har måttet hilse tilvejebringelsen af dette anlæg med glæde, idet den afgjort har haft en gavnlig indflydelse på disciplinen, eftersom adskillige fanger, der tidligere i fritiden til stadighed under alle påskud forsøgte at få lejlighed til kortere eller længere ophold udenfor cellen, nu har langt lettere ved at holde sig i ro. Den frygt, der forud var kommet til udtryk for, at dette radioanlæg ville medføre en væsentlig nedgang i tilslutningen til undervisning og anden mere aktiv fritidsbeskæftigelse, har heldigvis i det hele vist sig at være ubegrundet.

Det må bemærkes, at fangerne faktisk selv har betalt dette anlæg, idet de med installationen forbundne udgifter ikke er afholdt af fængslets almindelige bevillinger, men af overskud fra den ovenfor omtalte butik, hvortil varerne indkøbes en gros, medens fangerne køber dem til almindelige butikspriser.

Gudstjeneste og sjælesorg.

Fra det danske fængselsvæsens første oprindelse på Chr. IV's tid har der ved anstalterne været ansat fængselspræster, hvem det var pålagt dels at afholde regelmæssige gudstjenester, dels at undervise fangerne i deres børnelærdom. Det er imidlertid en kendsgerning, at netop det philadelfiske system, efter hvilket cellefængslet på Vridsløselille mark indrettedes, tillagde fængselspræstens virksomhed en ganske særlig betydning. Tanken med den fuldstændige afsondring var netop at berede vejen for fangernes moralske forbedring, og det skal i den forbindelse fremhæves, at systemet udformedes i de nordamerikanske kvækeres dybt religiøse samfund. At det ikke blot var fængselspræsten, men også fængslets ledende mænd iøvrigt, der nærrede denne opfattelse, bærer officielle og uofficielle udtalelser vidnesbyrd om. Som et typisk eksempel kan citeres en udtalelse fra 1880 af inspektionsassistent (viceinspektør) Gomard:

„Men det jeg må sætte fremmest, det er, at sund kristelig moral som en rød tråd slynger sig gennem den hele undervisning i fængslet; thi det er dog det, der bærer oppe, og må det aldrig glemmes, at ved siden af det straffende moment er det den moralske forbedring, der må være hovedformålet for al forstandig straffetugt.“¹⁾

I hine tider ville det have forekommet ganske utænkeligt ikke at gøre deltagelse i gudstjenesterne tvungen. Ligeså utænkeligt måtte det forekomme ikke at opretholde fangernes indbyrdes adskillelse under gudstjenesten, og fængselskirken var derfor indrettet således, at hver fange var placeret i et særligt aflukke som foran beskrevet ved omtalen af de første skolelokaler. Såvel alter som prædikestol måtte, for at fangerne kunne se præsten, være anbragt på et særligt galleri for endevæggen foran de forreste fangepladser, men i højde med de bageste, altså højt hævet over det stærkt skrånende gulvs laveste ende. Imidlertid var der nedenunder på gulvet indrettet et særligt alter til brug ved altergang og i forbindelse hermed nogle særlige aflukker til brug for altergæsterne, og fængslets kirkebog indledes med et vidtløftigt regulativ vedrørende fremgangsmåden ved fangernes skriftemål og altergang.

Set med nutidens øjne måtte såvel gudstjenestetvangen som kirkerummets kunstige indretning give hele gudstjenesten og i

¹⁾ Nordisk Tidsskrift for Fængselsvæsen 1880 s. 325.

særdeleshed altergangen et temmelig unaturligt præg. Som nævnt foretog man imidlertid først så sent som i 1934 en ombygning af kirkerummet, således at det kom til at fremtræde som en almindelig kirke, og endnu i mange år derefter måtte fangerne slutte op i stolestaderne i den rækkefølge, i hvilken de blev indladt i kirken, hvorimod de i de sidste år — ligesom i enhver anden kirke — har kunnet sætte sig, hvor de ville.

Oprindelig var gudstjenesten altså tvungen, således at kun enkelte fanger blev fritaget for at deltage, fordi de hørte til andre trossamfund. Imidlertid deltog også i mange år efter tvangens afskaffelse så godt som alle fanger i gudstjenesten. I så henseende er det i de senere år gået stærkt tilbage. Der er måske flere grunde hertil; men vigtigst er uden tvivl den ændring, der er sket i fangernes hele tilværelse i fængslet. Fællesskabet medfører uden tvivl, at mangan en fange, der egentlig gerne ville søge kirken, alligevel holder sig derfra af frygt for medfangers spot. Mere betyder det dog sikkert, at kirken ikke mere som forhen er det eneste sted, hvor fangerne kan meddele sig til hinanden — for det gamle adskillelssystem var ikke så effektivt endda — og ej heller det eneste sted, hvor de har lejlighed til at høre musik, idet der ikke er tvivl om, at orgelspillet og den fælles salmesang i kirken tidligere for mange fanger betød en stor opmuntring og glæde. I dag har de adspredelser nok. Musik kan de høre hver dag i radioen, og de kan forøvrigt også høre radiogudstjeneste om søndagen, hvad, såvidt man kan skønne, ikke så få gør. Såvel medfangernes påvirkning som konkurrencen fra verdslige adspredelser svarer til forholdene i friheden og skal derfor ikke beklages dybt. Deltagelsen i gudstjenesten ligger vel nu på en halv snes procent, ved højtiderne en del højere. Til gengæld tør man vel i det hele regne med, at det mindre antal fanger kommer i kirken, fordi de føler trang dertil, og gudstjenesterne har da også nu et ganske naturligt præg, ligesom uorden ikke mere forekommer. I ældre tid og navnlig, medens gudstjenesten var tvungen, var uheldige episoder ikke ualmindelige. Således udtaler fængselspræsten i 1901:

„Kirkens Indretning, der giver bekvem Anledning til indbyrdes Meddelelse mellem Fangerne, har som sædvanlig voldet Ubehageligheder, ikke saameget for Præsten, hvis Prædiken i Almindelighed ikke forstyrres, som for de Fanger, som har Ærbødighed for Kirken og ønsker, at der vises Sømmelighed under Gudstjenesten. Jeg har fra mange Sider hørt udtale en Beklagelse af, at det ofte var umuligt at faa Fred for sine Sidemænd, der tiggede om Skraa, gjorde Bemærkninger til Prædikenen o. s. v. Vridsløselille Cellefængsel, der har en saa fortrinlig indrettet Fangeskole, burde indrette sin Kirke efter det samme Mønster. Derved vilde meget være vundet for de Fanger, der ønsker at faa Udbytte af deres Straf, og megen Anledning til Over-

trædelse af Reglementet være frataget de Fanger, som ikke have nogen god Vilje.

Eller man kunde gaa en anden Vej: ophæve den tvungne Kirkegang.¹⁾

Det følgende år udtaler inspektøren:

„Gudstjenesten i Kirken afbrydes saaledes ikke sjelden af usømmelige Lyde eller Bemærkninger, uden at det altid lykkes at finde Gerningsmændene.“²⁾

Endelig kan nævnes, at fængselspræsten 1905 skriver:

„Med Kirkens nuværende Indretning er det ligeledes umuligt at anbringe Spyttebakker i Stolene, — og der spyttedes grumme meget i Kirken, naar Stemmeredskaberne skal klares til den kraftige Salmesang.“³⁾

I 1909 ophævedes omsider gudstjenestetvangen ved en bestemmelse om, at fanger, der fremsatte ønske om fritagelse, af inspektøren kunne fritages, hvilken bestemmelse i 1924 ændredes til, at sådanne fanger skulle fritages.

Sjælesorgen er et område, der naturligvis har været en meget væsentlig side af de skiftende fængselspræsters gerning. Ifølge sagens natur lader denne virksomhed sig ikke nærmere beskrive; men i tidens løb har også den haft forskelligartede former og vilkår, ligesom den i særlig grad har måttet præges af de skiftende præsters personlighed. I ældre tid måtte præstens cellebesøg spille en betydelig større rolle end nu, hvor de fleste fanger er sammen med andre i arbejdstiden, og en del af fritiden, og det siger sig selv, at der netop på grund af fællesskabet hos mange fanger gør sig en vis skyhed gældende, der forhindrer dem i så at sige for øjnene af medfangerne at søge forbindelse med præsten. Hertil kommer, at der i det moderne fængselsvæsens behandlingsprogram ikke lægges den samme udtalte vægt på fangens moralske og religiøse påvirkning som forhen. Sikkert og vist er det imidlertid, at samtaler med fængselspræsten i ældre som i nyere tid for mangan en fange har været af stor betydning, og at sjælesorgen stedse har udgjort et træk, som ikke har kunnet undværes.

Forsorgsvirksomheden.

Forsorgsvirksomheden er ganske naturligt udsprunget og udviklet af sjælesorgen. I ældre tid har man næppe kunnet tale om nogen systematisk udøvet forsorgsvirksomhed; men allerede dengang opstod der dog regelmæssigt rent praktiske problemer i

1) Beretning om Straffeanstalterne i Danmark 1900—01 s. 99 ff.

2) ” ” ” ” ” 1901—02 s. 89.

3) ” ” ” ” ” 1904—05 s. 99.

forbindelse med fangernes løsladelse. Ganske særligt gjaldt dette fanger af tyendeklassen. I disses skudsmålsbøger skulle der gøres antegning om strafudståelsen, og fangen havde pligt til ved løsladelsen at begive sig til sin hjemstedskommune. Denne hjemrejse kunne med hine tiders befordringsmidler være besværlig og omstændelig nok. Fangen fik ved løsladelsen udstedt et pas, som han skulle have påtegnet af øvrigheden efterhånden, som han nåede frem, hvorefter det endelig med bemærkning af hjemstedets øvrighed blev sendt tilbage til fængslet.

Det var stedse fængselspræsten, der tog sig af forsorgsproblemerne, og disse er i tidens løb vokset til et omfang og en betydning, som ingen dengang kunne ane. Denne stærke vækst står naturligtvis i forbindelse med den omfattende udvikling, som den sociale forsorg i det hele har gennemgået i det forløbne århundrede, såvel som opståelse af særlige problemer, f. eks. arbejdsløshed og bolignød, som i fængslets første tid var uden betydning; men den hænger tillige sammen med den nyere tids bevidste tendens til at lægge hovedvægten i behandlingsarbejdet ikke på den moralske påvirkning af fangen, men på en praktisk betonet forbedring af hans mulighed for tilpasning i samfundet. Det anses i nyere tid for påkrævet, at forsorgsvirksomheden undersøger og har hånd i hanke med den enkelte fanges sygekasse- og fagforeningsforhold såvel som med hans beklædnings-situation. I vidt omfang er det nødvendigt at være fangen behjælpelig med fremskaffelse af arbejde, og ofte må en gennemgribende sanering af hans hele økonomi forsøges, idet hans situation i håbløs grad er præget af afbetalingsforhold, lånesedler o. lign.. Det gør sig herved gældende, at mange af disse menneskers adfærd præges af en utrolig tankeløshed, sløseri, uselvstændighed og tilbøjelighed til at give op overfor enhver vanskelighed, således at de, selv om de har haft arbejde, ikke har taget sig sammen til selv at ordne de mest nødvendige anliggender, og de møder op med sygekasse-, fagforenings- og skatterestancer, opsummerede alimentationsforpligtelser og dertil afbetalingsgæld på fjernsynsapparater o. lign.. De erkender uden forbehold det ønskelige i, at der bringes orden i hele dette virvar, men er i mange tilfælde ganske uden evne eller vilje til selv aktivt at medvirke til konstatering og afhjælpning af situationen, og navnlig bliver ethvert forslag om anvendelse af en del af købeeften til sådanne formål afvist som ganske uantageligt. Naturligtvis er der dog også adskillige fanger, som under kraftig nedskæring af deres tobaksforbrug m. m. bidrager til de nævnte forsorgsforanstaltninger eller hjemsender en væsentlig del af købeeften til kone og børn eller sparer den op til løsladelsen, og som giver udtryk for taknemmelighed overfor forsorgsvirksomhedens støtte.

En anden omfattende side af forsorgsarbejdet er de talrige besøg, der aflægges hos fangernes familie, arbejdsgivere m. fl.,

hvilken virksomhed navnlig har fået et meget stort omfang, efter at den nugældende straffelov har åbnet mulighed for løsladelse på prøve for største delen af fangerne. Såvel for disse fangers vedkommende som for de mange, for hvem der indgives andragende om betinget benådning, er det nødvendigt til oplysning i sagen at iværksætte temmelig omfattende undersøgelser med hensyn til fremtidigt arbejde og opholdssted hos familie eller andet steds.

Medens hele dette forsorgsarbejde nu til dags ved andre større anstalter ledes af en eller flere forsorgssekretærer, varetages det ved statsfængslet i Vridsløselille stadig af personlige grunde af fængselspræsten, der heri biståes af sin hustru, ligesom han til sin rådighed har en forsorgsassistent og fornøden kontorassistanse.

Fra anstaltens allerførste tid til vore dage har man ikke sjældent været i den situation at måtte ønske at have rigeligere midler til disposition til forsorgsarbejdet. I forhandlingsprotokollen er der således allerede den 13. januar 1860 noteret:

„Økonomiskriver Møller foreslaaer Mulkter fastsatte for at lade Nøgler sidde udvendigt i Dørene, eller for at lade disse være uaflassede eller deslige, og at disse Mulkter tilfalde Fangerne ved deres Løsladelse . . . . .“

De Mulkter, som paalægges Betjentene for Pligtforsømmelser, bestemmes at tilfalde Fangerne ved deres Løsladelse.“

Og samme sted bemærkes:

„Det besluttes at anbringe en Kasse med en passende Paaskrift i Forhallen, hvori de Besøgende kunne nedlægge en Skjærv, der kommer Fangerne tilgode.“

Hvorvidt en sådan kasse virkelig er blevet anbragt, vides ikke. I hvert fald eksisterer den ikke mere, så det kan ikke oplyses, hvilken påskrift man har fundet passende.

Den 16. maj s. å. hedder det:

„Man er enige om 2 Maaneder før Fangernes Løsladelse at tage deres tilkommende Stilling under Overvejelse og tage i Betragtning, hvad der maatte kunne gjøres for dem. I samme Hensigt har man besluttet at henvende sig skriftligt til Det Kbhvnske Fængselsselskab for at træde i Forbindelse med dette.“

Denne sidste beslutning blev imidlertid ikke realiseret, idet det allerede ved det følgende møde den 23. maj 1860 besluttedes at søge et nyt fængselsselskab oprettet. Forhandlingsprotokollen siger herom:

„Ved Forhandlingerne om Understøttelse fra Fængslets Side ved Fangernes Udtrædelse kom man til Erkjendelse om, at det var nød-

vendigt for Fængslet at besidde Midler til at gjøre denne Udtrædelse saa sømmelig som muligt, og derved gjøre deres Fremtræden lettere, og man besluttede derfor i Forening at stræbe hen dertil ved at søge et Fængselsselskab specielt for dette Fængsel oprettet; i den Hensigt besørgeres en Indbydelse trykt, som ethvert af Forsamlingens Medlemmer søger at gjøre bekjendt i saa vid en Kreds som muligt, indtil et passende Antal Medlemmer til at constituere et Selskab findes tegnet, da udgaaer en offentlig Indbydelse“.

De således indledte bestræbelser resulterede i 1861 i oprettelsen af Vridsløselille Fængselsselskab, der bestod (fra 1913 under navnet Vridsløselille og Nyborg Fængselsselskab) til 1951, da det i lighed med landets øvrige fængselsselskaber ophævedes ved oprettelsen af Dansk Forsorgsselskab. Dette selskabs Vridsløselille-afdeling udfører — ligesom tidligere fængselsselskabet — et omfattende tilsynsarbejde vedrørende de mange prøveløsladte og betinget benådede fanger. Denne tilsynsvirksomhed, der giver anledning til en omfattende korrespondance og nødvendiggør et betydeligt antal rejser, varetages ligeledes af fængselspræsten.

Lægebehandling.

Også på fangernes legemlige velfærd har der selvfølgelig været tænkt, og fra den første begyndelse har der været knyttet en fast læge til fængslet, ligesom der har været indrettet en sygeafdeling. Denne har altid haft til huse i bygningen, som afgrænser forgården mod øst, og den rummer i dag 14 sengepladser fordelt på 4 enkeltstuer, 3 2-sengsstuer og 1 4-sengsstue. Alle disse stuer er lyse og rummelige, de vender alle mod øst og er noget større end de almindelige celler og forsynet med større vinduer. I så henseende har afdelingen ikke undergået væsentlige ændringer i tidens løb, hvorimod naturligvis lægeværelsets indretning og afdelingens hele udstyr stadig har fulgt med tiden såvel som de hygiejniske og sanitære forhold. Navnlig fandt der i 1920—21 en større restaurering sted, hvorved der bl. a. blev indsat større vinduer i alle sygestuerne og indrettet 2 nye badeværelser og en operationsstue. I overensstemmelse med den almindelige udvikling er man i tidens løb blevet indstillet på en grundigere omsorg for fangernes helbredstilstand; men samtidig har de stadigt stigende krav til specialbehandling og den lette mulighed for befordring medført, at efterhånden de fleste fanger med langvarige og alvorlige sygdomme behandles på fremmede hospitaler eller overføres til Vestre hospital (fængselsvæsenets særlige sygeafdeling på Vestre fængsel) eller en af fængselsvæsenets tuberkuloseafdelinger. Patienterne på statsfængslets sygeafdeling er derfor nu til dags fortrinsvis fanger med lettere tilfælde, som anbringes der, fordi det er upraktisk at have dem liggende i de sædvanlige celler, ligesom man på denne måde begrænser smittefaren ved

forkølelse, influenza o. lign. I ældre tid har man været nødsaget til på sygeafdelingen at behandle mere alvorlige tilfælde. Der berettes således om adskillige operationer foretaget af fængselslægen, undertiden assisteret af den til fængslet knyttede dyrlæge(!), ligesom der forhen ikke så sjældent forekom dødsfald, hvorom såvel fængselslægerne beretninger som kirkebogen bærer vidnesbyrd. Fra fængselslægerne foreligger år for år udførlige beretninger med særskilt omtale af alle mere alvorlige tilfælde. En nærmere bearbejdelse af dette stof må forudsætte faglig indsigt og skal derfor udelades. Det falder dog i øjnene, at sidsydomme af varig eller forbigående karakter forekom ret hyppigt i ældre tid og utvivlsomt til dels stod i sammenhæng med den unaturlige cellebehandling, og at selvmord ligeledes forekom i et omfang, der nu heldigvis er ukendt.

Disse forhold belyses særdeles grelt i en af anstaltens første læge, distriktslæge, krigsråd, dr. med. Wiberg udfærdiget udførlig beretning om de helbredsmæssige forhold i perioden 1863—68.

Den gamle doktor beskriver den udvikling, der normalt foregår hos fangerne i henseende til såvel legemlig som sjælelig sundhed, efterhånden som afsoningen skrider frem, og han lægger ikke fingrene imellem, når det drejer sig om at påpege cellestraffens uheldige indvirkning. Det hedder således bl. a.:

„Hvor almindelig denne legemlige Mathed og Svækkelse har været, viser tydeligt det Faktum, at af 100 Fanger, hvoraf 80 % vare under 30 Aar, som i dette Tidsrum udholdt en Straffetid af indtil 3 Aar, tabte 57,3 % i Vægt, og 5 % vare uforandrede. Af 52 Fanger, som hensade over 3 Aar (indtil 3½ Aar), var der vistnok kun 40 %, som tabte i Vægt, men af disse (52 i Tallet) var der kun ganske enkelte, for hvem Straffen ikke paa enhver mulig Maade blev lindret, og dette uagtet var der kun 19 af dem, som forlode Anstalten i en nogenlunde normal Tilstand.“¹⁾

Beretningen afsluttes med en redegørelse for ikke mindre end 27 svære anfald af sindslidelser. Han omtaler, hvorledes ikke blot afsondringen, men også tilværelsens ensformighed er en alvorlig psykisk belastning for mange fanger, og anbefaler i denne forbindelse omskiftelighed i beskæftigelsen, og han henleder ligeledes opmærksomheden på, at de fleste former for celledarbejde kun giver udøverne ringe bevægelse, hvilket også gælder de daglige ture i de trange strålegårde. Endelig anbefaler han større variationer i kostforplejningen. Det skal retfærdigvis bemærkes, at de følgende beretninger er mindre dystre, hvilket muligvis hænger sammen med gennemførelsen af det progressive system og visse forandringer i kostreglementet.

Nærmere omtale iøvrigt af de behandlede sygdommes art må

¹⁾ Beretning om Straffeanstaltens Tilstand 1863—68 s. 96 ff.

som anført udelades, dog skal det bemærkes, at man naturligvis i beretningerne sporer tilsvarende bevægelser som udenfor, således at der f. eks. i ældre tid er registreret et stort og i nyere tid et meget lille antal tuberkulosetilfælde. Det må ligeledes nævnes, at den spanske syge i høj grad mærkedes i fængslet; således ses der i beretningsåret 1918—19 at være forekommet ikke mindre end 189 tilfælde af denne sygdom, heraf 3 med dødelig udgang. Epidemien prægede naturligvis hele anstalten på en uhyggelig måde. Kirke og skole blev lukkede; det lykkedes dog at gennemføre en gudstjeneste juleaften, idet der netop på det tidspunkt var en lille standsning i epidemien; men da den straks brød ud igen, blev kirken herefter først åbnet til påske. Under disse omstændigheder slog naturligvis sygeafdelingen slet ikke til, og der måtte indrettes lazaret i gymnastiksalen. Herudover synes fængslet i det hele at have været skånet for alvorlige epidemier; dog forekom der en kraftig influenzaepidemi fra januar til marts 1890. Flere gange har man dog set sig nødsaget til at træffe afværgende foranstaltninger, f. eks. i 1892 over for en truende koleraepidemi, hvor alle nyindsatte fanger i nogen tid holdtes i karantæne på en særlig isoleret afdeling med en særlig opsynsmand, ligesom der foranstaltedes desinfektion m. v. I vor tid gennemføres naturligvis vaccinationer i vid udstrækning.

Den nugældende lægeordning går ud på, at fængselslægen kommer til stede mandag, tirsdag, onsdag, torsdag og fredag formiddag og behandler de fanger, der har meldt sig eller er henvist til ham, eller som han selv måtte ønske at tilse, herunder alle nyindsatte eller på sygeafdelingen indlagte, og han kan naturligvis herudover tilkaldes særskilt. For hver fange føres en udførlig sygejournal, der anlægges i arresthuset, før fangen afleveres til afsoning af sin første statsfængselsstraf, og som siden følger ham fra straf til straf.

Til fængslet er knyttet 2 heltidsansatte sygeplejersker, ligesom 2 erfarne sygebetjente i overbetjentcharge skiftevis har post på sygeafdelingen.

I nyere tid indgår tandbehandlingen som et vigtigt led i anstaltens sundhedsforanstaltninger. Det vil erindres, at fængselsinspektør Ammitzbøll i 1884 omtaler tandbørsten som et redskab, hvis brug for folk af et vist samfundstrin ved opdragelse og vane er blevet til så godt som en nødvendighed. Den slags forfinede fanger var imidlertid gennem mange år henvist til selv at købe sig en tandbørste for deres beskedne arbejdsfortjeneste, og først så sent som den 31/3 1913 udstedtes en inspektionsordre, hvori det hedder:

„Fra i Morgen vil der til hver nyindsat Fange være at udlevere en Tandbørste med Paalæg om at benytte den hver Morgen. Naar den er opslidt, maa Fangen købe sig en ny for oplagte Penge.“

Om tandlægebehandling havde der hidtil ikke været tale bortset fra, at fængselslægen og sygebetjenten naturligvis trak tænder ud, når det var nødvendigt. Efter at man en overgang havde henvist særligt trængende fanger til behandling på tandlægehøjskolen, knyttedes der imidlertid i 1920 en fast tandlæge til fængslet. Gennem mange år udførte han sit arbejde under lidet tilfredsstillende forhold i sygeafdelingens operationsstue; men fra 1946 har der i et lokale ved centralhallen været indrettet en god tandlægeklinik med behørigt instrumentarium. Efterhånden er der ligeledes i stigende grad åbnet adgang for fangerne til at anvende en del af deres indtjente arbejdspenge til tandbehandling og for fængslet til at yde tilskud dertil, ligesom naturligvis fangerne forstår betydning stadig har været stigende.

Det er en kendt sag, at psykiatrisk undersøgelse og behandling af kriminelle personer i nyere tid har haft et stadig tiltagende omfang. Den 1. oktober 1913 påbegyndte således dr. med. George E. Schrøder i henhold til en af ham udarbejdet og af sundhedsstyrelsen og direktoratet for fængselsvæsenet godkendt plan en undersøgelse af samtlige fanger i anstalten. Den stærke udvikling inden for dette område begynder dog først for alvor ved den nye straffelovs ikrafttræden. Fængslet har naturligvis herved nydt godt af sit nære naboskab og tilknytning til psykopatanstalterne i Herstedvester. I en periode fra 1938—1943 har endog psykopatanstalternes overlæge tillige været fængselslæge ved statsfængslet, og efter oprettelsen af fængselsvæsenets psykiatriske observationsafdeling i psykopatanstalterne i Herstedvester i 1943 har statsfængslet haft mulighed for let og hurtigt at få overført fanger til denne afdeling. Ialt har 87 fanger været overført, heraf nogle i mere end een periode. Sådan overførsel har dog kun fundet sted i sværere tilfælde; men herudover har i tidens løb en hel del fanger været tilset i selve statsfængslet af en psykiater. Tidligere traf man i de enkelte tilfælde aftale med overlægen om, at han eller en af hans medhjælpere tilså den pågældende fange; men siden 1953 har den ordning været gældende, at en bestemt læge ved psykopatanstalterne regelmæssigt kommer til stede på fængslet og tilser sådanne fanger, som han selv måtte ønske at tale med, eller som af inspektionen eller fængselslægen henvises til ham. Iøvrigt har det unægtelig kunnet mærkes på fængslets belæg og dermed på disciplinen, at mere adfærdspåfaldende kriminelle nu idømmes psykopatforvaring eller psykopatfængsel og således ikke bliver indsat i statsfængslet.

Siden 1954 har der til statsfængslet været knyttet en psykolog, der dels virker efter psykiaterens anvisning, dels er inspektionen behjælpelig med tilvejebringelse af personlige oplysninger vedrørende fangerne, ligesom han i mindre omfang har ledet gruppeterapi o. lign.

Værk- og opsynspersonalets indflydelse.

Efter at der således er sket omtale af en række af de mest fremtrædende sider af det såkaldte behandlingsarbejde, skal der peges på den utvivlsomt overordentlig betydningsfulde indflydelse, der af det uniformerede personale øves på fangerne. Værkmestrenes direkte indflydelse på fangerne har næppe været tillagt synderlig vægt og har uden tvivl også været af ringere betydning i ældre tid, hvor der arbejdedes efter et entreprisesystem, og hvor arbejdet nærmest havde karakter af en produktions- og beskæftigelsesforanstaltning uden egentligt opdragende sigte. Ganske anderledes har forholdet været efter, at man i forbindelse med regiesystemets indførelse fra 1913 i stedse stigende grad inden for arbejdsdriften har lagt vægt på det uddannende og opdragende moment i fangearbejdet. Der kan ikke være tvivl om, at værkmestrene herefter i kraft af den autoritet, som deres faglige overlegenhed giver dem, har mulighed for at øve en stærk indflydelse på fangerne, ikke mindst, fordi de gennem arbejdet har en enestående mulighed for på en naturlig måde at komme ind på livet af fangerne i modsætning til de overordnede funktionærer, der tildels er henvist til at tilsige fangerne til særlige samtaler, og der må derfor tillægges deres hele adfærd og holdning den største betydning. Der forekommer i det daglige mangfoldige eksempler på, at fangen på en særlig måde føler sig knyttet til sin mester, således at netop dennes holdning ikke blot på det arbejdsmæssige område bliver afgørende for fangens hele udvikling under afsoningen. Det har ikke kunnet undgås, at der har været nogen tilbøjelighed hos værkpersonalet til at isolere sig som en særlig stand med nogen overlegenhedsfølelse over for opsynsstyrken og en vis modvilje f. eks. over for skolens virksomhed. Lykkeligvis er denne isolationstendens netop i de seneste år blevet trængt tilbage til fordel for en solidaritetsfølelse over for de øvrige personalegruppers indsats, hvortil bl. a. værkmestrenes stigende deltagelse i undervisningsarbejdet sikkert i høj grad har været medvirkende.

Opsynsstyrken har naturligvis altid været den talmæssigt stærkeste personalegruppe, og det er i grunden forbavsende at iagttage, at man ikke blot i ældre tid, men helt hen imod sidste verdenskrig fra ledelsens side ikke tillagde dette personales indsats nogen afgørende indflydelse på fangebehandlingen. Opsynspersonalets opgaver ansås, som det fremgår af betegnelsen „fængselsbetjent“, at være varetagelse af sikkerhedstjenesten, opretholdelse af orden og disciplin og derudover en principielt upersonlig formidling af den daglige gang i anstalten. Det forudsattes, at betjentene ikke trådte i nærmere personlig kontakt med fangerne, og det var dem direkte forbudt at føre samtaler med fangerne udover, hvad der krævedes til gennemførelsen af de nævnte formål. Det må dog være hævet over enhver tvivl, at op-

synspersonalet til enhver tid som de funktionærer, der har haft deres daglige gang blandt fangerne, har øvet en overordentlig stor indflydelse på disse på godt og ondt, ikke mindst ved det eksempel, de i deres daglige færden ikke har kunnet undgå at stille til skue.

I delvis forståelse heraf har der da også fra 1912 været foranstaltet stadige instruktionskurser på anstalten for de yngre betjente, hvorigennem man fra ledelsens side har bestræbt sig for at bibringe personalet forøget oplysning om og forståelse af fangebehandlingens problemer.

Efterhånden anerkendes det, at opsynspersonalet bedst af alle har mulighed for at iagttage fangerne, og efter at livet i fængslet i forbindelse med det stigende fællesskab har antaget mere naturlige former, har opsynspersonalet måttet anerkendes som en nødvendig og betydningsfuld faktor i behandlingsarbejdet. Det gamle forbud mod samtaler med fangerne er ophævet og afløst af en understregning af den enkelte funktionærs personlige medansvar for behandlingen. Denne ændring i kravene og forventningerne til opsynspersonalets indsats skete ikke uden tilkendegivelse af kritik fra dele af personalet, navnlig af de ældre årgange; men disse røster lyder efterhånden svagere og svagere. Fængselsbetjentens gerning er blevet vanskeligere end forhen, hvor han i næsten alle situationer havde klare regler og bestemmelser at støtte sig til. I konsekvens heraf udvises der en stedse stigende omhu og kritik ved antagelsen af dette personale, ligesom der foranstaltes en dyberegående teoretisk uddannelse på den i 1941 oprettede centralskole.

Disciplinen.

Som foran nævnt har opretholdelsen af orden og disciplin stedse været betragtet som en af opsynspersonalets vigtigste opgaver.

Overalt, hvor mange mennesker er samlet på et snævert område, må der nødvendigvis gælde visse ordensregler, og man må påregne, at reglerne overtrædes i et vist omfang. Når disse mange mennesker tilmed er tvangsanbragt, må overtrædelsernes tal forventes at blive forholdsvis stort, og ganske særligt må dette blive tilfældet, hvis reglerne er uden rimelig mening i deres øjne, som skal efterleve dem.

Anstaltens disciplinære problemer og dens former for ordenshåndhævelse har som så meget andet gennemgået en udvikling i løbet af de 100 år, idet der ikke er tale om et isoleret fænomen, men om sådanne forhold, der står i nøje samklang med og afhængighed af de øvrige sider af livet i anstalten.

Til belysning heraf kan meddeles, at der i femåret 1878—83 dikteredes 483 disciplinærstraffe fordelt på 303 personer. Om forseelsernes og straffenes art hedder det:

„Intet Udbrud eller Forsøg derpaa er begaaet. Af større Brud paa Disciplinen er kun forefaldet et af en Dreng gjort Forsøg paa at stikke en Opsynsbetjent med en Kniv. Af mindre Brud paa Disciplinen — Opstigning i og Raaben ud ad Vinduerne, Uorden og Urenlighed i Cellen, i Kirken, Skolen eller under Gaardturen, Forsømmelighed, Udhøflighed, Uartighed mod Opsyn og Simulation — er der begået 111. For Dovenskab og mislig Omgang med Arbeidet er der straffet 42, for Beskadigelse af Inventar 20, for Rapseri 7, for Misbrug af Skrivemateriale 21, for Besiddelse af ulovlige Gjenstande 4 og for indbyrdes Meddelelse 278. De ikjendte Straffe have bestaaet i: Nedsættelse til eller Forbliven paa lavere Klasse 178, Vand og Brød 78, Kachot 158, Rottingslag 56, Berøvelse af Arbeide 7, Berøvelse af Begunstigelser 5 og skærpet Tilsyn 1.“¹⁾

1904—05 dikteredes 96 disciplinærstraffe for følgende forseelser:

„Vold mod Opsyn	1
Forsøg paa Undvigelse	4
Respektstridigt Forhold	6
Besiddelse af utilladte Genstande	1
Dovenskab og anden Mislighed ved Arbejdet	6
Beskadigelse af Inventar m. m.	6
Løgn i Forbindelse med anden Forseelse	33
Indbyrdes Meddelelse	32
Misbrug af Skrivematerialier	2
Uorden i Kirke og Skole	2
Simulation af Sygdom	1
Andre Brud paa Disciplinen	2
Ialt ..	96

Straffene bestod i:

Fængsel paa Vand og Brød	5
Mørkt eller ensomt Fængsel	45
Korporlig Straf	3
Udelukket af Kirke eller Skole	1
Nedsat paa lavere Klasse eller tilbageholdt paa Klasse ..	42
Ialt ..	96

8 af disse Straffe dikteredes af Direktøren, nemlig:

5 Dages Vand og Brød i Forbindelse med Nedsættelse paa Klasse, som tildeltes en 3 Gange tidligere disciplinært straffet 20aarig Fange for at have udtalt sig yderst sjofelt og uhøfligt overfor flere Betjente.

12 Slag Kat, som tildeltes samme Fange for efter at være ikendt Straf for Dovenskab og Uforskammethed at være optraadt i høj Grad truende overfor forskellige Betjente, af hvilke han spyttede en i An-

¹⁾ Beretning om Straffeanstalternes Tilstand 1878—83 s. 22 ff.

sigtet, forsøgte at slaa en anden i Ansigtet og truede ad en tredje med Benet af Cellebordet, som han lige havde slaaet i Stykker, hvorhos han brugte forskellige Skældsord om dem og Fængslets øvrige Funktionærer. Han opførte sig senere upaaklageligt.

2 × 5 Dages Vand og Brød, som tildeltes en 24aarig 2 Gange tidligere disciplinært straffet Fange for at have udrevet et Blad af sin Salmebog, sat sig i Forbindelse med en Medfange og søgt at lyve sig fra det hele, skønt Sagen forelaa fuldt oplyst. Han opførte sig senere upaaklageligt.

5 Dages Vand og Brød, som tildeltes en 21aarig Fange for forsøgt Undvigelse. Forsøget indskrænkede sig til, at han havde kradset lidt i Fugerne om en af Vinduets Jærnstænger. Han overflyttedes kort efter af Helbredshensyn til Horsens Strafanstalt.

5 Dages Vand og Brød, som tildeltes en 18aarig 2 Gange tidligere disciplinært straffet Fange for at have vægret sig ved at arbejde. Han straffedes et Par Dage efter med Rotting for forsøgt Undvigelse.

3 Dages Vand og Brød, som tildeltes en 18aarig Fange for forsøgt Undvigelse. Han havde udfuget en af Vinduets Jærnstænger, saa at den kunde rokkes lidt, men havde i øvrigt opgivet Forsøget som haabløst nogle Dage, før Opdagelsen fandt Sted. Han opførte sig senere upaaklageligt.

8 Dages Straffecelle uden Arbejde, som tildeltes en 22aarig Fællesfange for Efterladenhed ved Arbejdet og Uhøflighed mod Mester. Han opførte sig senere upaaklageligt.

9 Slag Kat, som tildeltes en 31aarig Fange for forsøgt Undvigelse ved Hjælp af forskellige Redskaber, som han havde tildannet sig af Cellens Inventar. Han opførte sig senere upaaklageligt.¹⁾

1922—23 er antallet af disciplinærstraffe 125, ikendt for:

„Undvigelse og Forsøg derpaa	1
Respektstridigt Forhold	37
Slagsmaal og Klammeri	1
Falsk Angivelse, Løgn	3
Nedlæggelse af Arbejdet	8
Dovenskab og anden Mislighed ved Arbejdet	5
Beskadigelse af Materiale og Inventar	5
Indbyrdes Meddelelse	42
Besiddelse af ureglementerede Genstande	12
Misbrug af Skrivematerialer	4
Uorden i Kirke og Skole	1
Rapseri	3
Andre Brud paa Disciplinen	3

Ialt .. 125

¹⁾ Beretning om Straffeanstalterne i Danmark 1904—05 s. 86 ff.

Straffene bestod i:

Straffecelle med Arbejde	0
Straffecelle uden Arbejde	54
Straffecelle paa Vand og Brød	46
Legemlig Straf	0
Nedsættelse eller Tilbageholdelse paa Klasse	25
Udelukkelse fra Kirke eller Skole	0
Berøvelse af Begunstigelser	0
	Ialt .. 125 ⁽¹⁾

I året 1958 var antallet af disciplinærstraffe 85 ikendt for:

„Undvigelse og forsøg herpå	0
Overfald på funktionær	0
Respektstridigt eller udisciplinært forhold	59
Slagsmål og ufred med medfange	5
Dovenskab og anden forsømmelse m. h. t. arbejdet	7
Anden forseelse m. h. t. arbejdet	3
Andre overtrædelser	11
	Ialt .. 85

De ikendte disciplinærstraffe:

Udelukkelse fra begunstigelser	22
Nedsættelse i lavere klasse	0
Udelukkelse fra arbejde	0
Vand og brød	0
Hensættelse i straffecelle	63
(heraf 32 bet., hvoraf 3 senere er afsonet)	
Udelukkelse fra arbejdsducor	0
— - skole	0
— - kirke	0
	Ialt .. 85 ⁽¹⁾

Det fremgår klart af disse oplysninger vedrørende tilfældigt valgte år, at disciplinproblemet havde en ganske anden karakter, da man tilstræbte en gennemførelse af fangernes indbyrdes afsondring, end efter overgangen til fællesskabet. Det lader sig ikke nægte, at denne stærke isolation var et mærkeligt, kunstigt system, som i hvert fald af en stor del af fangerne følte og måtte føles uudholdeligt og urimeligt. Det ses da også, at en påfaldende stor del af de registrerede disciplinærforseelser i ældre tid bestod i ulovlig indbyrdes meddelelse eller samkvem, hvilket ifølge sa-

1) Beretning om Straffeanstalterne i Danmark 1922—23 s. 58.

1) Endnu utrykt.

gens natur ikke eller kun i langt ringere omfang forekommer efter overgangen til fællesskabsbehandlingen, og så er det endda en kendsgerning, at de fleste tilfælde af indbyrdes meddelelse, f. eks. ved bankning, ikke pådømtes, da den eller de skyldige ikke kunne identificeres. På den anden side giver selvfølgelig fællesskabet anledning til andre overtrædelser såsom indbyrdes slagsmål, ligesom det siger sig selv, at fangernes aggressive holdning over for personalet kan få en langt farligere karakter, når de har lejlighed til at optræde i flok. Det gør sig herved gældende, at mens det kan være forholdsvis let at tale en fange til rette, når man har ham for sig selv, vil tilstedeværelsen af et måske talrigt publikum af medfanger ofte gøre det vanskeligt for en fange at holde op, når han er kommet i gang, idet han frygter for at tabe ansigt eller måske endog blive til grin over for medfangerne, i hvis øjne han gerne vil stå som en allerhelvedes karl. Netop i sådanne situationer kræver det en særlig takt og besindighed hos personalet at forhindre, at en konflikt, der er begyndt i det små, udvikler sig til noget stort og uoverskueligt til skade først og fremmest for den fange, der er ved at miste besindelsen.

Gennem tiderne har anstaltens belæg gentagne gange skiftet karakter, og dette har haft sin tydelige indvirkning på disciplinen. I de senere år, navnlig efter, at anstalten i Horsens i 1951 har ophørt med sin virksomhed som statsfængsel, er belæget i Vridsløselille som helhed blevet grovere; men til gengæld er det blevet ældre, hvorved en mere alvorlig forringelse af disciplinen er undgået.

Med den nye straffelov forsvandt hjemmelen til korporlig disciplinærstraf; men denne form for afstraffelse, der, som det fremgår af de forannævnte tal, i ældre tider anvendtes i ikke helt ringe udstrækning, og som dengang ansås for uundværlig, var dog adskillige år forinden gået ganske ud af brug. Dette skyldtes ikke blot, at man efterhånden måtte betragte disse straffe som inhumane, men måske i nok så høj grad indførelsen i 1905 af den stadig gældende regel, at den tid, hvori en fange udstår disciplinærstraf af strafcelle, ikke medregnes i afsoningstiden. At løsladelsestidspunktet således forhales ved pådragelse af strafcelle, har gjort denne form for disciplinærstraf langt mere frygtet og uden tvivl bidraget stærkt til at overflødiggøre de korporlige disciplinærstraffe. Eksekutionen af disse foretoges ved, at delinkventen bundet til en pæl på sin nøgne ryg over bæltstedet modtog det idømte antal slag, ført med stor kraft og med et særligt tag, der bevirkede, at strafferedskabets knuder flåede huden af. Set med nutidens øjne betegner disse straffe et træk af råhed; men de var for det meste effektive; i hvert fald afsluttes de gamle beretningers redegørelse for dem næsten uden undtagelse med bemærkningen: „Han opførte sig senere upaaklageligt“. Den sidste korporlige disciplinærstraf i Vridsløselille idømtes 1919.

I det hele taget har den nyere tids bevidste bestræbelser for straffens humanisering ikke mindst givet sig udslag i disciplin-håndhævelsen. Forhen har personalet i hvert fald i perioder set det som et direkte formål at indberette enhver nok så ringe afvigelse fra reglementet med fangens disciplinære afstraffelse for øje, medens det nu til dags forventes, at personalet selv taler fangerne til rette i tilfælde af småforseelser, der ikke er udtryk for nogen virkelig insubordinationstendens hos udøveren, og som ikke indebærer nogen fare for disciplinens almindelige forringelse. Denne ændring hænger iøvrigt sammen med nyere tids foromtalte videre adgang for opsynspersonalet til at give sig af med fangerne. Denne udvikling har som helhed medført en betydningsfuld ændring i forholdet mellem opsynspersonalet og fangerne. Tidligere var dette forhold om ikke fjendtligt så dog spændt, og betegnelsen „vellidt blandt fangerne“ blev af kolleger og ledelse betragtet som et lidet smigrende udtryk for, at en betjent ikke havde den rette forståelse af sin gerning. I dag har denne betragtning ikke samme gyldighed; men det må erkendes, at humaniseringen indebærer en fristelse for den svage betjent til at angle efter popularitet hos fangerne ved at lade fem og syv være lige.

Er disciplinen blevet ringere i senere år? Besvarelsen må blive individuel; for det sete afhænger af øjnene, der ser. Den er i hvert fald blevet anderledes. Fortidens udpræget restriktive og eksercitsprægede form er blevet afløst af en tilstand, hvori det kan være vanskeligt at se klare linier. Opgaven er på sin vis blevet sværere for personalet, stiller større krav til personlig modenhed. Også for fangerne er tilværelsen i fængslet på en vis måde blevet vanskeligere. Tidligere vidste de, hvad de havde at rette sig efter, og det er ikke helt ualmindeligt, at ældre recidivister udtaler, at de befandt sig bedre forhen, hvor reglerne var strammere, men også klarere. Fællesskabsbehandlingen har gjort sit til at give tilværelsen et løsere præg. Uheldige elementer blandt fangerne har nok større mulighed for at boltre sig; men på den anden side udøves der ubestrideligt blandt fangerne en selvjustits, hvis virkning ikke lader sig måle, men som nok ikke er af helt ringe betydning, og som har medført, at fortidens restriktioner i nogen grad er afløst af stiltiende regler for, hvad man kan og ikke kan. Denne selvjustits er dog ikke blot et udslag af de mere besindige og reelt indstillede fangers ønske om en vis sømmelighed, men måske nok så meget af den tanke, at utilbørligheder udover en vis grænse indebærer fare for en stramning af ledelsens og personalets holdning. Hvis man vil betragte disciplinen ikke kun som en ordenshåndhævende foranstaltning, men også lægge vægt på dens opdragende virkning, må den skete udvikling sikkert betragtes som et fremskridt, idet man nu søger at appellere til fangens personlige ansvarsfølelse.

Særlig interesse knytter sig til de disciplinærsager, hvor der har været tale om vold mod personalet. Årsberetningernes oversigter over ikendte disciplinærstraffe giver ikke aldeles udtømmende oplysning herom, idet netop de alvorligste af disse tilfælde ikke er pådømt disciplinært, men indbragt for domstolene undertiden med meget strenge straffe som udfald.

Den 2. januar 1899 begik således 2 unge fanger, den ene 19 og den anden 16 år gammel, et overfald på en opsynsbetjent under arbejde i haven. Efter aftale med den yngste tilføjede den ældste bagfra betjenten flere slag i hovedet med fladen af en økse i den hensigt at bedøve ham og tage hans nøgler, hvorpå de ville forsøge at undvige. Betjenten afbødede slagene med armen og slap med nogle mindre sår, hvorefter den yngste fange, som tabte modet, løb efter hjælp. Han idømtes senere 8 års tugthus, medens hans ældre kammerat blev dømt til døden, hvilken straf dog formildedes til livsvarigt tugthus.

Den 29. oktober 1905 tilføjede en 18-årig fange, der afsonede 5 års forbedringshusstraf for forsøg på mord, en reservebetjent, der indfandt sig i hans celle for at tænde gasbluset, et stik i halsen med et spidst stykke værktøj, hvorved der tilføjedes betjenten et sår, der strakte sig fra bagsiden af halsen helt ind i svælg. Skønt såret var meget farligt, helbredtes dog betjenten, der havde lidt et stort blodtab, allerede efter få ugers forløb. Under forhøret tilstod fangen, at han ikke havde haft noget imod betjenten og kun havde udøvet sin forbrydelse for at få nogen forandring i sin tilværelse. Også denne fange blev dømt til døden, men blev benådet til livsvarigt tugthus.

Også andre tilfælde af overfald på personalet har i tidens løb fundet sted, heldigvis dog kun med lange mellemrum, og ingen af dem har været af tilnærmelsesvis samme farlighed. Disse overfald er som regel blevet straffet disciplinært, for det meste med 12 slag kat. Disse uhyggelige episoder er næsten udelukkende forekommet i ældre tid, hvor anstalten havde de unge fanger. Så sent som i efteråret 1958 indtrådte imidlertid en episode, hvor en yngre fange tildelte en overbetjent et knytnæveslag i underlivet og et par timer senere langede ud efter 2 andre funktionærer, der indfandt sig i hans celle for at bringe ham middagsmad. Han løb derefter ud på gangen, hvor en del fanger var til stede, og der syntes en kort overgang at være opræk til, at mere omfattende uro kunne opstå, og fangen blev da også ved retten tiltalt dels for overfald og dels for forsøg på anstiftelse af mytteri. Han blev dog frifundet for det sidste punkt, hvorimod han for de begåede overfald idømtes 8 mdr. fængsel. Affæren gav iøvrigt anledning til, at pressens interesse for fængslets forhold endnu engang kom til tydeligt udtryk.

Også undvigelsessagerne tiltrækker sig særlig opmærksomhed. Hvor flere fanger er samlet i mere eller mindre udstrakt fælles-

skab, er muligheden for flugt et uundgåeligt samtaleemne; det appellerer til fangerens fantasi, giver mulighed for billigt praleri, og der bør sikkert ikke tillægges denne snak synderlig betydning. Uden tvivl har dog en stor del af fangerne fra tid til anden, hvad enten de har været behandlet i enrum eller i fællesskab, syslet med mere eller mindre alvorlige flugtplaner, og adskillige tilfælde af forsøg på eller forberedelse til undvigelse er konstateret og påkendt disciplinært; men mangfoldige af dem har været af ganske dilettantisk karakter, eller det har vist sig umuligt at finde frem til gerningsmanden, hvorfor en nærmere opregning ikke kan gives. En redegørelse for de enkelte tilfælde af fuldbyrdet undvigelse vil sikkert også være af meget begrænset interesse. Der findes ikke engang udarbejdet en nøjagtig opgørelse over antallet af fuldbyrdede undvigelser; men tallet ligger omkring 30 i løbet af de 100 år. Heri er dog ikke medregnet den store fælles undvigelse, som i 1944 blev foretaget af 11 for forseelser mod den tyske besættelsesmagt dømte fanger, og som senere vil blive særskilt omtalt. De fleste af disse rømninger er imidlertid sket under transport til anden anstalt, fra fremmed hospital, hvor fangerne har været indlagt eller fremstillet ambulat, eller fra arbejds hold uden for ringmuren. Det er således kun i få tilfælde, en fange er undveget inde fra selve det lukkede fængsel. Undertiden er det sket under ret dramatiske omstændigheder, hvor fangen i nattens mulm og mørke har kravlet rundt på de høje og stejle tage. Det første tilfælde fandt sted allerede i 1859. På dette tidspunkt var anstalten simpelthen ikke færdigbygget, hvorfor det faldt fangen forholdsvis let at gennemføre sin undvigelse. Det sidste tilfælde indtraf i september 1956, hvor en fange en søndag aften fandt lejlighed til ved hjælp af en tilvirket nøgle at lukke sig ind i kirken, hvorfra han kunne komme videre op på et loft, idet han undervejs sprængte en dør. Gennem et tagvindue slap han ud på kirketaget, hvorfra han krøb videre over tagene til den nordlige ringmur og hejsede sig ned på frontpladsen ved hjælp af et tov, som han havde flettet af sejlgarn. Det næstsidste tilfælde fandt sted i september 1947, hvor 2 fanger, der var anbragt i en af de under krigen opførte belægningsbarakker, som nu benyttes til værksteder, efter forudgående aftale kl. ca. 20 om aftenen lukkede sig ud ad barakkens dør ved hjælp af en falsk nøgle, som den ene af dem havde tilvirket af et stykke jern, hvorefter de på gårdturspladsen brækkede ryggen af en bænk, stillede den op ad ringmuren ved det sydøstlige hjørne og benyttede den som stige, og ved hjælp af et knudetov, som de havde fremstillet af sejlgarn, firede de sig ned på den anden side af muren. Flugten blev straks bemærket; men der gik alligevel 4 dage, før de undvegne blev pågrebet.

I intet tilfælde ses undvigelse at have været forbundet med overfald på personalet.

Alt i alt er undvigelse forekommet noget hyppigere i de senere år end forhen, hvilket hænger sammen med, at efterhånden langt flere fanger beskæftiges uden for muren eller overføres til indlæggelse eller ambulat behandling på fremmede hospitaler. Når undvigelser er forekommet, navnlig fra denne lukkede anstalt, har spørgsmålet naturligvis rejst sig, hvorledes man kunne sikre sig mod gentagelser. En virkelig effektiv forøgelse af sikkerheden vil imidlertid være forbundet med en kraftig personaleforøgelse, hvilket vil være en foranstaltning af betydelig økonomisk rækkevidde. Man må forøvrigt gøre sig klart, at sikkerhedstjenesten og det, man kalder behandlingsarbejdet, ikke lader sig skarpt adskille. Behandlingsmæssige foranstaltninger, navnlig sådanne, der går ud på at give fangerne en vis udfoldelsesmulighed, eller som ligefrem består i indenfor et vist område at vise dem særlig tillid, vil let i sig selv indeholde en svækkelse af sikkerheden, medens omvendt enhver sikkerhedsforanstaltning over for fangerne virker som en mistillidstilkendegivelse, der, hvis den altfor direkte rettes mod den enkelte, vil kunne virke som en hindring for et fornuftigt behandlingsarbejde. Kunsten bliver da at finde frem til former, der på en rimelig måde tager hensyn til begge disse hver for sig berettigede krav. Fængslet synes at have været forskånet for disciplinkriser af mere alvorlig karakter. I 1902 lyder der dog følgende hjertesuk fra inspektøren:

„De 91 straffede Fanger udgjorde 10,2 pCt. af samtlige i Aarets Løb behandlede 894 Fanger. Det er ikke noget særligt højt Tal af Straffe, heller ikke er de anvendte Straffe i Kvalitet over det sædvanlige. Aaret har dog været ualmindelig besværligt i disciplinær Henseende. En væsentlig Grund hertil er den vedblivende meget store Tilgang af Fanger, der har medført, at alle Celler næsten permanent har været fuldt belagte. Vel er der af Pladsmangel omtrent hver 3. Uge bleven overflyttet 4—5 Fanger til Horsens Strafanstalt, men desuagtet har Cellemanglen været saa stor, at ikke alene Reserveafdelingen i Kælderen, men ogsaa undertiden Sygeceller har maattet belægges. Denne Spredning af Fangerne besværliggør selvfølgelig Opsigten; men værre er det, at Manglen paa ledige Celler gør det umuligt at visitere Fangerne og deres Celler ordentligt og fordele Fangerne i Fængslet, saaledes som de af disciplinære Grunde burde. Til disse Pladsvanskeligheder kommer, at Beskaffenheden af Fangerne i disciplinær Henseende tydeligvis forringes Aar for Aar. Uvornhed, Raahed, fræk Løgnagtighed, Ødelæggelseslyst og Mangel paa Respekt for eller endog Had til al Samfundsorden, Lov og Øvrighed giver sig mere og mere Udslag i Forseelser, som hidtil næsten var ukendte. Gudstjenesten i Kirken afbrydes saaledes ikke sjelden af usømmelige Lyde eller Bemærkninger, uden at det altid lykkes at finde Gerningsmændene, hvorfor der ikke er andet for end som præventiv Forholdsregel at udelukke de mistænkelige fra Kirken. Genstridighed og Ulyst til Ar-

bejde giver sig Luft i studs Optræden mod Betjente og Mestre og ondskabsfuld Ødelæggelse af Arbejdsmaterialer, Maskiner og Redskaber. For at sætte sig i Forbindelse med Medfanger brydes der ugenert Hul paa Skillemure, og for at skaffe sig Skrivemateriale til ulovlig Korrespondance rives der Blade ud af Salmebøger og andre Bøger, som derved gøres ubrugelige. For at dække sig mod Straf benægtes med største Frimodighed de soleklareste Fakta o. s. v. — En medvirkende Grund til denne Synken af Fangernes moralske Niveau er den stadig tiltagende Tilgang af unge Københavnerne af Samfundets Bærme, som operere i Bander og træffe Aftale om at fortsætte deres Uvornheder i Fængslet. — Tilstanden er nu saadan, at det kun ved den største Agtpaagivenhed lykkes at bevare den fornødne Orden, og en ganske uforholdsmæssig Tid maa anvendes paa Disciplinens Opretholdelse til Skade for andre Formaal. Det er derfor i høj Grad ønskeligt, at der snart indtræder en Nedgang i Fangetallet, saa at den for Disciplinen nødvendige Plads atter haves til Raadighed.¹⁾

Disse klagetoner vedblev at klinge, indtil anstalten i nogen grad blev aflastet ved oprettelsen af fængslet i Nyborg 1913.

I tiden under og lige efter besættelsen måtte naturligvis den voldsomme overbelægning medføre et føleligt skred i disciplinen; men det er næppe berettiget at tale om en egentlig krisetilstand.

Derimod kan det med fuld ret siges, at der ved overførelsen fra statsfængslet i Horsens af de efter straffelovstillæget om forræderi og anden landsskadelig virksomhed dømte fanger i november 1951 opstod en tilstand, som en overgang så ud til at kunne blive kritisk for disciplinen i fængslet. Disse fanger indtog over for ledelse og personale en holdning, der var præget af stærk modvilje og omend ikke direkte truende så dog overordentlig krævende. Der opstod imidlertid ikke grovere episoder, og nogle måneder ind i 1952 skete der lykkeligvis en forholdsvis pludselig og særdeles mærkbar afspænding.

Særbehandling af visse fangegrupper.

Fra anstaltens første dage har man haft for øje ønskeligheden af at gennemføre en individuel fangebehandling. Oprindeligt hævdedes det, at den totale isolation var en betingelse for at gennemføre en sådan, og det kan vel heller ikke nægtes, at adskillelsen gav særlige muligheder for at individualisere. Særforanstaltninger over for den enkelte fange bliver navnlig, når behandlingen sker i mere eller mindre udstrakt fællesskab, vanskeliggjort ved andre fangers egoisme og misundelse eller krav om retfærdighed og lighed.

Såvel i fortid som i nutid har man imidlertid udskilt visse grupper af fanger til en særskilt behandling i fællesskab, og i

¹⁾ Beretning om Straffeanstalterne i Danmark 1901—02 s. 89.

betragtning af den forskydning, der er foregået med hensyn til fangebelægets alder, vil det være forståeligt, at det i fængslets første tid var de særlig unge fanger, der således blev udskilt, hvorimod det i nyeste tid tværtimod er de ældste.

A. Drengene.

I henhold til en forordning af 26. marts 1841 kunne børn under 15 år indsættes i forbedringshus til undervisning og forbedring, og denne adgang opretholdtes indtil 1905, da et tillæg til straffeloven hævede den kriminelle lavalder fra 10 til 14 år. Fra den første begyndelse blev disse børn behandlet i fællesskab under arbejdet, undervisningen og på gårdturene, mens de holdtes afsondrede om natten, i spisetiden og under forberedelsen til skolen, og fra den 1. juli 1866 blev deres behandling lagt i fastere rammer. Ialt er 50 fanger under 15 år blevet indsat i anstalten, mens i flere tilfælde fanger mellem 15 og 18 år er blevet underkastet tilsvarende behandling. Bestemmelse herom blev truffet af justitsministeriet efter indstilling i det enkelte tilfælde fra fængselslægen, og det var herved en forudsætning, at de pågældende fanger var „så åndeligt forsømte og så lidt legemligt udviklede, at der måtte næres frygt for, at ensomheden under den strenge afsondring måtte kunne hæmme og skade deres udvikling“, og det var således kun i undtagelsestilfælde, at sådan bestemmelse blev truffet. Hvor tilbageholdende man var hermed, fremgår af, at i et enkelt tilfælde en fange på 14½ år med ministeriets tilladelse blev behandlet som cellefange på almindelig måde, da han, der i alle henseender var ualmindeligt tidligt udviklet, efter lægens erklæring måtte anses for fuldt skikket til at udholde cellestraf, „hvilket også senere bekræftede sig“. Dog modtog han i cellen særlig undervisning. Til gengæld er en enkelt fange, skønt han var 20 år gammel, med ministeriets tilladelse blevet behandlet sammen med drengene. Han var tjenstedreng på landet og afleveredes i 1882 på 5 år for brandstiftelse, og det oplyses om ham, at han i alle retninger var langt tilbage i udvikling, meget lille af vækst og i fatteevne ikke videre end et 10-års barn. Yderligere meddeles det, at det i cellen havde været umuligt at bringe ham til at udføre det simpleste arbejde ligesålidt som åndeligt at beskæftige ham. Ved den derefter instituerede fællesskabsbehandling oplivedes han kendeligt; men han blev dog senere afgivet til en sindssygeanstalt.

I tidens løb behandledes ialt 73 unge fanger efter disse særlige regler. Dette tal er så lille, at det ikke egner sig til egentlig statistisk bearbejdelse. Imidlertid er der visse forhold, der særligt falder i øjnene, og som derfor må fremhæves. For det første er omkring halvdelen af disse 73 fanger dømt for brandstiftelse. Hovedårsagen hertil er nok den, at det kun er sådanne drenge,

*Unge fanger, beskæftiget i fællesskab ved gartneri inden for ringmuren.
Ca. 1890.*

hvis lovovertrædelser har haft en særlig grov og farlig karakter, der er blevet dømt til forbedringshus, mens man iøvrigt har forsøgt sig med opdragende foranstaltninger, korporlige straffe eller lignende. De mange brandstiftere leder imidlertid også tanken hen på den tidligere omtalte iagttagelse, at det er tidens tryk-kende tyendeforhold, der har forårsaget disse ildspåsættelser,

idet der i det væsentlige er tale om drenge, som i en ganske tidlig alder er blevet sendt ud at tjene. Denne antagelse støttes yderligere ved det fænomen, at et påfaldende stort antal af drengene var hjemmehørende i de jyske landdistrikter, mens af det øvrige belæg forholdsvis langt flere var hjemmehørende i andre områder, ikke mindst København. Der kan ikke være tvivl om, at dette forhold står i sammenhæng med den kendsgerning, at det netop i de fattige jyske egne var særlig almindeligt, at smådrenge blev sendt ud at tjene.

Om behandlingen af disse fanger hedder det i 1868:

„Man har . . . . forøget sin Opmærksomhed paa Behandlingen af disse unge Fanger, idet man, forsaavidt de vanskelige Forhold tillader det, har stræbt at tilveiebringe en virkelig Opdragelse, da man maatte formene, at Aarsagen til det tidlige Fald i Reglen maatte søges deri, at den tidligere Opdragelse havde været forsømt eller mangelfuld. Disse Fanger blive nu om Sommeren sysselsatte i den fri Luft med at behandle et temmelig stort Stykke Jord, som ligger mellem Anstaltens Bygninger og dens Ringmur. De dyrke her de til Anstaltens Økonomi fornødne Haveurter og ere stedse under Tilsyn af en Betjent, der tidligere har været Gartner. Om Sommeren og saa længe Veirliget tillader det, er det dette Arbeide, som der fornemmelig lægges Vægt paa, mindre derimod paa Undervisningen, som imidlertid ikke ganske bortfalder, men foretages hver Dag. Om Vinteren er det omvendt. Da er det Undervisningen saavel i Religion som i Læsning, Regning, Skrivning, Geografi og Historie, der nærmest haves for Øie, hvorimod den Tid, som bliver tilovers herfra, anvendes til smaa Træarbeider, hvortil Fængslet ogsaa tilbyder Leilighed. En tredie Undervisning er den i Gymnastik, der baade bidrager til en gavnlig legemlig Udvikling, hjælper til at disciplinere Børnene og bringer en vis Appel ind i hele Opdragelsen. To Gange aarlig afholdes Examiner, som Anstaltens Funktionærer opfordres til at bivaane, og ved denne Leilighed gives der de af Børnene, der særlig have vist Flid og god Opførsel, en lille Belønning. Det er nærmest Anstaltens Overlærer, der fører Tilsyn med denne Opdragelse.“¹⁾

Samme år indberetter overlærer Kaalund om den behandling, der er blevet disse unge fanger til del:

„Det er mig en Fornøielse at erklære, at jeg efter de foreløbig indvundne Erfaringer har al mulig Grund til at ansee den i denne Retning skete Forandring for et væsentligt Fremskridt. Vistnok har den yngre Fangeafdeling altid her i Fængslet været Gjenstand for en fortrinsvis omhyggelig afpasset Behandling, og vistnok har ogsaa tidligere Fællesskab baade ved Arbeide og Undervisning hertil været anvendt, men Vanskeligheden ved indenfor en Fængselsmur at tilveiebringe et virkeligt Opdragelsessystem — et saadant, som tilsigter noget Mere

¹⁾ Beretning om Straffeanstalternes Tilstand 1863—68 s. 40.

og Bedre end en blot theoretisk Uddannelse og ydre Dressur — har været trykkende følt. Først nu derimod er det lykkedes at bringe en hidtil savnet Friskhed og principmæssig Sikkerhed ind i dette Forhold. Ved alle forstandige Midler, der staae til Fængslets Raadighed, stræbes der ved den nu fulgte Opdragelsesplan hen til at styrke og udvikle de unge Fanger baade i moralsk, aandelig og legemlig Henseende. Deres Sundhed vedligeholdes ved Arbeide i fri Luft, saalænge Aarstiden tillader det, og om Vinteren ved Gymnastikøvelser; de nyde daglig Undervisning i Religion, Skrivning, Regning, Fædrelandshistorie og Geografi, vækkes saameget som muligt til Selvtænkning, ansøres til Flid og Kappelyst og holdes fremfor Alt til Sandhedskjerlighed, streng Lydighed og Orden. At paavise det allerede vundne Udbytte af den nu benyttede Opdragelsesplan, er jeg vel ikke istand til, men jeg tør dog udtale som min fulde Overbevisning, at den alt har vist sig saa velgjørende og henstigtsstemmende, at der er al Anledning til at troe, at den vil bære gode Frugter.“¹⁾

I en senere beretning siger overlæreren:

„Næsten alle disse unge Fanger, selv saadanne, som indkom forkuede paa Sjæl og Legeme, have ved Løsladelsen vundet et friskt Udseende, og ikke faa af dem have været saa umiskjendelig vækkede og paavirkede i enhver god Retning, at man fortrinsvis tør nære Haab om, at de ville være reddede for Samfundet.“²⁾

Det oplyses samtidigt, at det daglige antal af dem gennemsnitlig har været 18. Det ret optimistiske syn fastholdes i 1878, hvor det hedder:

„Fra det begyndende Foraar indtil langt ud paa Efteraaret har Arbeidet ved Dyrkningen af Anstaltens store Kjøkkenhave givet dem en styrkende, oplivende Sysselsættelse. Om Vinteren, naar Veiret har gjort det nødvendigt mest at beskjæftige dem under Tag, er der ved Gymnastikøvelser og leilighedsvis Snekastning sørget for at vedligeholde deres Sundhed. De have nydt 1 Times Undervisning hver Søgnedag, skiftevis af Præsten i Religion, af Lærerne i Læsning, Skrivning, Regning, Geografi, Fædrelands- og Naturhistorie. Paa Søn- og Helligdage, efter Formiddagsgudstjenesten og den derpaa følgende Middagshvile og Bevægelse i fri Luft, er der ved foresatte Opgaver i Stil og Regning samt ved Tilladelse til Læsning i belærende eller passende underholdende Bøger draget Omsorg for, at deres Tid er bleven udfyldt paa behørig Maade.“³⁾

Man har dog også haft sine betænkeligheder ved iværksættelse af denne behandling, hvilket fremgår af, at overlæreren finder sig foranlediget til at tilføje:

¹⁾ Beretning om Straffeanstaltens Tilstand 1863—68 s. 41 ff.

²⁾ Beretning om Straffeanstaltens Tilstand 1868—73 s. 35.

³⁾ Beretning om Straffeanstaltens Tilstand 1873—78 s. 15.

„Skjøndt det maa erkjendes, at denne Behandling af saadanne unge, endnu barnlige Fanger ogsaa i det heromhandlede Tidsrum har vist sig fortrinlig skikket ikke blot i Almindelighed til at fremme deres legemlige Udvikling, men ogsaa i Reglen til at udvikle deres Evne og styrke deres Moralitet, maa det dog paa den anden Side tilstaas, at Straffen for dem har været saa let at bære, at de fleste af dem næppe synes at have følt den. Faren for, at de, der som oftest komme hertil fra usle Forhold, kunne faa Fængslet mere kjært, end det er ønskeligt, ligger saa nær, at her i hvert Tilfælde forekommer mig at være Opfordring til at være yderst forsigtig ved Valget af de Individder mellem 15 og 18 Aars Alderen, som indrømmes Optagelse i denne Afdeling.“¹⁾

Disse betæneligheder synes dog i det hele at have været ubegrundede, idet en i 1922 udarbejdet tilbagefaldsstatistik viser, at kun 9 af de 73 fanger, der har været behandlet på denne særlige måde, eller 12,33 %, indtil da var recidiveret, hvilket må siges at være et særdeles smukt resultat.

Det skal oplyses, at ifølge kirkebogen er 35 fanger blevet konfirmeret i fængselskirken, heraf 22 indtil 1880, derefter 10 indtil 1900 og endelig i dette århundrede 3, den sidste i 1909. Af disse har dog 11 ved konfirmationen været over 18 år.

Set med vore øjne forekommer det temmelig uforståeligt for ikke at sige tragisk, at man har ment at burde behandle sådanne forsømte børn i en af landets strengeste straffeanstalter, hvor samtidig et stort antal alvorligt kriminelt belastede fanger var indsat. Så meget glædeligere er det at se, at man allerede i datiden har været opmærksom på betydningen af at iværksætte opdragende foranstaltninger overfor sådanne børn. De tanker, der kommer til udtryk i reglerne om deres behandling og i beretningerne om arbejdet med dem, har i grunden et helt moderne præg og ligger i flere henseender på linje med de teorier, der nu til dags fremføres som grundlag for ungdomsfængselsbehandlingen. Sjælen i dette arbejde var overlærer Kaalund. Det var ham, der, skønt han var en svoren tilhænger af cellesystemet, førte denne særlige behandling ud i praksis og fik den lagt i et fornuftigt leje, og gennem hele sin tjenestetid, det vil sige den første snes år af fængslets tilværelse, så han det som en særlig opgave at vise disse stakkels børn en særskilt omsorg. Efter hans tid er udtalelserne om denne særlige behandling langt mere sparsomme og navnlig mere skematiske, hvilket dog tildels hænger sammen med, at de unge fangers antal var stærkt aftagende. Imidlertid fortsattes behandlingen lige til det sidste på det faste grundlag, som han havde skabt.

¹⁾ Beretning om Straffeanstaltneres Tilstand 1873—78 s. 15.

B. Senere særgrupper.

De ældre fanger.

I en lille bygning, der afgrænses af den nordlige ringmur øst for hovedporten, og hvor der tidligere har været vagtstue og derefter oplagsrum, har der i en del år været anbragt særlige fanger. En overgang var køkkenfangerne placeret der, hvilket havde den fordel, at de derved var afskåret fra forbindelse med de øvrige fanger, hvorved udsmugling af madvarer fra køkkenet i høj grad vanskeliggjordes. Senere var som omtalt de kvindelige psykopatforvarede anbragt i disse lokaliteter og derefter de tyske krigsforbrydere indtil december 1953. Efter disse fangers løsladelse indrettede man imidlertid i 1954 afdelingen til sådanne fanger, som på grund af alder eller invaliditet ikke er i stand til at følge den daglige husorden i fængslet, og som derfor er til ulempe og besvær i de almindelige cellefløje. Afdelingen kan rumme 12 fanger, og henvisning til den sker altid i samråd med fængselslægen. Nogle af fangerne er i stand til at arbejde på fængslets almindelige arbejdshold; men de øvrige arbejder i selve afdelingen, for det meste med samling af tøjklammer. Cellerne er lidt større end de almindelige celler, og de er udstyret med en armstol, ligesom kravene om, at dørene skal holdes lukkede, ikke gælder, således at fangerne i fritiden kan gå uhindret til en samlingsstue. Der er på fængslet enighed om at betragte oprettelsen af denne afdeling som en god gevinst.

Afsluttende bemærkninger vedrørende fangebehandlingen.

Retningslinierne for fangebehandlingen gives af centraladministrationen; men den øverste daglige ledelse og tilrettelæggelse af behandlingsarbejdet har steds påhvilet fængselsinspektøren. Det siger sig selv, at denne embedsmand, der tillige er personalechef og varetager den administrative ledelse af anstalten, for en væsentlig del må udøve sin myndighed gennem en stab af over- og underordnede funktionærer, således at de førstnævnte af disse inden for deres område tillægges vidtgående beføjelser og ansvar, således som det foran er skildret.

Det må imidlertid fremhæves, at det altid har været den enkelte fanges ret at få inspektøren i tale og forelægge sine problemer og fremføre sine anmodninger over for ham personligt. Inspektøren får derigennem et vidtgående kendskab til enkeltheder i anstaltens liv og lejlighed til gennem sine afgørelser af de ham forelagte detailspørgsmål at øve en afgørende indflydelse inden for ethvert enkelt behandlingsområde.

Ligeså afgørende er det imidlertid, at inspektøren koordinerer de forskellige sider af behandlingen såvel som de forskellige embedsmænds kendskab til den enkelte fange og tilrettelæggelsen af hans særlige behandling i sin egenskab af leder af funktionærmødet.

Der synes ikke forud for fængslets oprettelse at have været fastsat nærmere regler for dette mødes virksomhed, idet der i forhandlingsprotokollen er noteret:

„1860 den 6te Januar, Fredag Kl. 10 samledes Fængslets Embedsmænd i Forsamlingssalen.

Directøren aabner denne første Forsamling med et Forslag om Valget af en Formand og en Secretær, hvorved Director Bruun valgtes til Formand og cand. Stuckenberg til Secretær.

Dernæst besluttedes det, at ved sidste Forsamling i hver Maaned skulle alle Fangerne, hver for sig, gennemgaaes og omtales; ved de ugentlige Forsamlinger, som i Reglen afholdes hver Fredag, forhandles, hvad der specielt for den enkelte Fange kan være at bemærke.

Det overdrages Lærerne at forfatte en kort Udsigt over Fangernes vita ante acta, som bestemmes at være færdig til den sidste Forsamlingsdag i Januar Maaned . . . .“

Som eksempel på, hvorledes de omhandlede udsigter blev affattet, kan citeres følgende notat vedrørende fange nr. 33, der var indsat den 20. december 1859, skrevet på hans rulleblad med overlærer Kaalunds sirlige håndskrift, idet det tillige synes at godtgøre, at der kunne være et og andet at indvende mod forholdene i visse arresthuse:

„Allerede som Barn er han bleven fordærvet. Faderen, en drikfældig Arrestforvarer i Assens, der havde 10 Børn og var anden Gang gift, lod denne Søn løbe frit om mellem Arrestanterne og betroede ham endogsaa hyppigt Tilsynet med dem. Med Fornøielse hørte Drengen paa deres Historier og lod sig gjentagen ved Løftet om en Skilling lokke til hemmeligt at forsyne dem med diverse Spise- og Drikkevarer, som han stjal fra sin egen Moder. Disse Smaarapserier bleve ham efterhaanden til Vane, og tilsidst gjorde han sig en stadig Indtægt deraf. For Skolen havde han en stor Modbydelighed, blev heller ikke hjemme holdt til Flid og lærte derfor grumme lidt, hvilken Mangel paa Skolekundskaber han heller ikke senere synes at have følt Trang til at raade Bod paa. Efter Confirmationen kom han i Lære hos en Malermester i Middelfart og opførte sig, efter sin egen Forsikring, upaaklageligt i Læreaarene. Som Svend arbejdede han i forskellige Provindsbyer; han var flink til sin Profession og havde en stadig god Fortjeneste ved at arbeide paa Accord. Paa denne Maade var han en Sommer beskæftiget i Haderslev, i hvis Nærhed en ældre Broder af ham eier en Bondegaard. En Dag gik han i nævnte By ind til en Guldsmed for at købe en Forlovelsesring (Han er nemlig forlovet med en fynsk Bondepige). Der var ingen i Boutiken. Da opstod pludselig Lysten hos ham til at stjæle; han tilvendte sig noget Guldtøi, men blev greben og straffet med Vand og Brød. I Julen 1858 besøgte han sin Moder i Middelfart; han var blottet for Penge, havde i længere Tid manglet Arbeide og begik da det Tyveri, hvorfor han nu er dømt.

Af 9 Søskende er han den eneste, som har opført sig slet, alle de andre ere forsørgede og flere af dem godt i Vei.

Den 22. marts 1859 indkom han i Odense Straffeanstalt; herfra blev han den 1. Juli samme Aar overflyttet til Straffeanstalten paa Christianshavn, hvor han ligesom i Odense arbejdede i Fællesskab, indtil han den 20. ende December s. A. blev afleveret her til Cellefængslet“.

Beslutningen om udfærdigelse af sådanne udsigter er et udtryk for den sandhed, at kendskab til fangens forhold forud for indsættelsen er en nødvendig forudsætning for tilrettelæggelsen af hans behandling, og det har da også altid været anset som et vigtigt led såvel i inspektionens som i andre funktionærers behandlingsmæssige arbejde at tilvejebringe sådanne oplysninger. Det kan i forbindelse hermed nævnes, at man fra slutningen af 1880erne har fremstillet fotografier af samtlige fanger, og som et kuriosum kan oplyses, at fængselsinspektør Ammitzbøll i hvert fald i en længere periode har tegnet hver enkelt fange i profil på rullebladet under den første samtale med ham, en praksis, som hans efterfølgere imidlertid ikke har set sig i stand til at fortsætte.

Ved funktionærmøderne drøftes således efter nærmere regler de enkelte fangers forhold, og der formuleres mere eller mindre fyldige bedømmelser af dem; men desuden har funktionærmøderne stedse og vistnok i stigende grad i den senere tid været benyttet til drøftelse af de større linjer for behandlingen. I funktionærmødet deltager alle overordnede funktionærer, ligesom det i den nugældende anordning er påbudt, at der skal foreligge skriftlige bedømmelser fra opsynspersonalet vedrørende de fanger, der behandles på mødet.

PERSONALET.

I det foregående er skildret anstaltens indretning gennem tiderne og de midler, som man har taget i anvendelse i arbejdet med fangerne. Virkningen af dette arbejde har imidlertid måttet stå og falde med de personer, der udførte det, hvorved der ikke blot må tænkes på den loyalitet, der har været udvist over for de givne retningslinier, men også på den personlighed, hvormed de enkeltvis har præget livet i anstalten, og den ånd, der har været herskende inden for de forskellige personalegrupper.

Ingen vil nægte, at fangerne er og bør være hovedpersonerne i et fængsels tilværelse; men når der skal gives en fyldestgørende skildring af fangernes vilkår under deres ophold i anstalten, er det nødvendigt at meddele visse oplysninger om personalets sammensætning og arbejdsforhold.

Justitsministeren har stedse haft fængselsvæsenet henlagt under sit ansvar. Ved den tid, hvor fængslet i Vridsløselille oprettedes, lededes fængselsvæsenet af en overinspektør; men denne ordning ophævedes 1861, da overbestyrelsen for fængselsvæsenet blev henlagt til et under justitsministeriets 1. departement hørende kontor for fængselsvæsenet. Imidlertid gik man i 1884 tilbage til den tidligere ordning, således at der på ny var beskikket en overinspektør, indtil direktoratet for fængselsvæsenet blev oprettet i 1910. Mindre bekendt er det måske, at der indtil 1910 for hver anstalt var beskikket en direktør, der således var indskudt som et særligt led mellem centraladministrationen og fængselsinspektøren, som stedse har været anstaltens daglige leder. For anstalten i Vridsløselille gælder det imidlertid, at direktøren altid har været identisk enten med henholdsvis overinspektøren eller lederen af kontoret for fængselsvæsenet eller med anstaltens inspektør eller i flere perioder med dem begge. Direktørens indsats må således for denne anstalts vedkommende siges at have været af rent formel karakter.

I 1859 var Frederik Bruun overinspektør for fængselsvæsenet, og han blev tillige udnævnt til såvel direktør som inspektør for det nyoprettede cellefængsel på Vridsløselille mark. Den 5. december 1859 „installerede“ han ifølge anstaltens dagbog „de fra 1ste dennes her ved Anstalten antagne Embedsmænd og Betjente, nemlig:

Præsten, Pastor Oxholm, Præst ved Ting- og Arresthuset
i København,
Lægen, Distriktslægen Krigsraad Wiberg,
Bogholderen Wigelsen,
Økonomiskriver Møller,
Secretairen Gomard,
1ste Lærer Kaalund,
2den Do. Stuckenberg,
Contoiristen Sonne,
Overbetjenten Bülow,
10 Underbetjente: Købke, Mølholm, Petersen, Malling, Nielsen,
Jensen, Schultz, Berg, From og Christiansen,
Værkmesteren Petersen,
Gasmesteren Schnell,
Spisemesteren Sørensen,
Portneren Sandberg,
Budet Meyer,
Karlene: Nielsen, P. Nielsen, Poulsen og Rasmussen,
Vægterne: Andersen og Sørensen.“

Det personale, han havde til rådighed, udgjorde altså kun 30 mand. Til sammenligning tjener, at man 100 år senere opererer med et personale på omkring 230. Ligesom det for nutidens be-

tragtning virker ganske ejendommeligt, at man den gang så sig i stand til at nøjes med et så lille personale, må tanken om en funktionærstab af nutidens størrelse have forekommet den tids fængselsfolk besynderlig og urimelig, om de overhovedet har kunnet tænke den. Denne formidable udvikling er sket gradvis i løbet af de 100 år, og den har flere forskellige årsager, først og fremmest afkortning i de enkelte funktionærers arbejdstid og ændring og intensivning af fangebehandlingen.

I jubilæumsskriftet om statsfængslet i Horsens er der givet en del oplysninger om personalets lønforhold og om tjenestetidens udstrækning i ældre og nyere tid, og det forekommer derfor at være rigtigst ikke her at fremkomme med nærmere opregning vedrørende disse emner. Det skal dog fremhæves, at disse forhold igennem de første mange år ikke var fastlagt i nogen lov, idet der først den 27. maj 1908 blev stadfæstet en lønningslov for straffeanstaltens personale. Ved denne særskilt for fængselsvæsenet gældende lov, der iøvrigt medførte væsentlige forbedringer i personalets forhold, blev der fastsat nærmere regler om lønningsklasser og lønninger, og senere har fængselsvæsenets personale været omfattet af de almindelige tjenestemandsløve af 1919, 1931, 1946 og 1958.

Kaster man et blik på den foranstående fortegnelse over anstaltens første embedsmænd og betjente, vil man bemærke, at denne stort set omfatter de samme stillinger og stillingsgrupper, som haves til rådighed den dag i dag, og med hensyn til de forskellige funktionærers virksomhed må der derfor i det væsentligste henvises til, hvad der foran er meddelt under omtalen af de forskellige grene af fangebehandlingen.

Det siger sig selv, at inspektøren stedse har været den embedsmand, der frem for nogen har sat sit præg på anstalten, idet hans virksomhed har omfattet alle sider af anstaltens liv.

I løbet af de 100 år har fængslet kun haft 8 inspektører, nemlig:

Frederik Bruun 1859—73,
 Johan Adolf Hansen 1873—79,
 Frederik Carl Christian Ammitzbøll 1880—1919,
 Erik Pontoppidan Kampmann 1919—20,
 Aage Valdemar Severin From 1921—32,
 Johan Christian Heugh Wandall 1932—37,
 Henrik Christian Laurentius Klüwer 1937—45 og
 Kai Borgsmidt-Hansen fra 1946.

Det var en lykke for den nye anstalt, at Frederik Bruun blev dens chef. Han var cand. teol. og havde startet sin løbebane ved fængselsvæsenet som inspektionsassistent (viceinspektør) ved Viborg tugthus 1845, var blevet inspektør ved denne anstalt 1850 og havde derefter været inspektør ved Horsens straffeanstalt fra

dennes start i 1853. Som allerede nævnt var han på det tidspunkt, da han forflyttedes til Vridsløselille, tillige fængselsvæsenets overinspektør, og han står i det hele som den centrale skikkelse indenfor dansk fængselsvæsen i sidste halvdel af forrige århundrede. Det var professor David, der som formand for den store kommission var sjælen i reformarbejdet; men det var Bruun, der kom til at føre reformerne ud i praksis, først i Horsens og derefter i Vridsløselille, og der kan ikke være tvivl om, at netop cellefængslet stod hans hjerte særligt nær. Ved sin afgang fra Vridsløselille i 1873 overtog han ledelsen af Christianshavns straffeanstalt, nærmest som en retrætepost, samtidig med, at han fortsatte som leder af kontoret for fængselsvæsenet. Hans virksomhed ved anstalten i Vridsløselille blev således ikke af særlig lang varighed; men han gjorde et banebrydende arbejde, fik den hidtil her i landet ukendte cellebehandling lagt ind i faste og bæredygtige former og satte tillige ved sin autoritet, sin humane indstilling og sin hele noble adfærd sit præg på anstalten for lange tider. Han var en varm tilhænger af cellesystemet, men manglede ingenlunde blik for dets skyggesider. Han var tillige en forkæmper for det progressive system og ophavsmand til dets indførelse. At cellefængslet i Vridsløselille gennem mange år kom til at stå som landets mønsterfængsel, skyldes i første række hans indsats.

Hans efterfølger i embedet Johan Adolf Hansen var jurist og forflyttedes til Vridsløselille fra Viborg straffeanstalt. Hans virke blev kun af kort varighed og har ikke sat sig særlige spor, hvilket dog formentlig skyldes, at han i sine synspunkter, således som de ved forskellige lejligheder er kommet til udtryk, i det hele synes at have været på linje med Bruun, der iøvrigt vedvarende virkede som anstaltens direktør. Det er sikkert mere karakteristisk for tiden end for ham personlig, at han i 1874 i en skrivelse til inspektionsassistenten, kassereren, bogholderen og overbetjenten forbyder disse at give fremmede adgang til at samtale med hensiddende fanger uden hans tilladelse; „er Inspektøren ikke til Stede, bliver saadant at nægte enhver, som maatte attraa Adgang til en Fange“. Han døde i embedet den 15. oktober 1879.

I næsten 40 år var derefter Ammitzbøll leder af fængslet. Han var cand. jur. og havde forud en kort tid været inspektionsassistent ved straffeanstalten i Horsens. I hans lange embedstid undergik anstalten en meget betydningsfuld udvikling. Også han var i princippet tilhænger af isolationstanken, men gav dog allerede i sin ungdom gentagne gange udtryk for et klart blik for dens mangler og navnlig for den opfattelse, at systemet ikke vedblivende burde bringes i anvendelse på recidivister, overfor hvem det nogle gange havde været forsøgt med negativt resultat. Det var da også i hans tid, den udvikling blev sat i gang, som efterhånden i stigende grad førte bort fra isolationsbehandlingen, idet de første fællesværksteder blev oprettet. Tillige foregik der

i hans tid meget betydelige ændringer i det underordnede personales forhold. Det var ikke alle disse ændringer, der havde hans fulde billigelse, og det kan ikke undre, at han ikke så med blide øjne på den organisationsdannelse, der påbegyndtes indenfor personalet. Hans indstilling overfor dette var i høj grad præget af patriarkalske synspunkter; men han gjorde sig til gengæld gentagne gange til talsmand for en forbedring af dets kår, ikke mindst ved tildelingen af ferier og ved sin omsorg for den særlige pensionskasse. At han i flere perioder var konstitueret som anstaltens direktør og en overgang tillige som overinspektør, vidner om den anseelse, han nød. Med den omordning af fængselsvæsenets øverste ledelse, der fandt sted ved oprettelsen i 1910 af direktoratet for fængselsvæsenet, havde han derimod vanskeligt ved at forlige sig. Iøvrigt var han på mange måder en særpræget mand med usædvanlige interesser, hvoraf der er grund til at fremhæve silkeavlen, som han selv gennem mange år praktiserede på et areal af fængslets jordtilliggende, der var udlejet til dette formål.

Fængselsinspektør Kampmann beklædte inspektørembedet i så kort tid, at han ikke kom til at sætte noget stærkere præg på anstalten. Han havde tidligere en kort tid været dens viceinspektør og havde fra 1916 været inspektør ved anstalten i Nyborg. Ved sin afgang blev han kontorchef i direktoratet for fængselsvæsenet, og han døde 1942 som fængselsdirektør. Han tilhørte en blidere epoke end forgængeren, hvilket bl. a. gav sig udslag i, at de korporlige disciplinærstraffe i hans tid bortfaldt ved anstalten.

Alle fængslets senere inspektører er blevet forflyttet til dette embede fra stillingen som inspektør ved statsfængslet i Horsens.

Fængselsinspektør cand. polit. From står for eftertiden som den sidste repræsentant for „den gamle skole“. Hans holdning overfor såvel fanger som personale var præget af myndighed og strenghed, men tillige af retfærdighed, og hans virksomhed bærer præg af konservatisme i en tid, der iøvrigt peger frem mod den nye straffelov. Det stod klart for alle, også for ham selv, at nye tider var i anmarch; men han stod i en lang årrække som en central skikkelse i dansk fængselsvæsen.

Det blev fængselsinspektør cand. teol. Wandall, der kom til at føre den nye straffelov ud i livet i det gamle fængsel, og hans korte regeringstid blev en hektisk reformtid. Ingen kunne være mere ivrig end han efter at praktisere de ideer, som den nye straffelov åbnede mulighed for, og mange af hans tanker har senere vundet anerkendelse; men han manglede i ikke ringe grad evnen til at fastholde interessen for en idé og forståelse af den kendsgerning, at det må tage sin tid at indarbejde reformer. Han pådrog sig derved modvilje indenfor en stor del af personalet, og manglende omsorg for harmoni mellem reformbestem-

melserne skabte ofte uro blandt fangerne. I hans tid oprettedes psykopatanstalterne i Herstedvester.

Fængselsinspektør Klüvers periode falder i det hele sammen med den tyske besættelse, hvor forholdene i fængslet udviklede sig på en måde, der fik alle hidtidige begreber om driften af et fængsel til at vakle. Katastrofal overbelægning, dobbeltceller, indsættelse af fanger, der var dømt for handlinger rettet mod besættelsesmagten, mangel på anstændigt fangearbejde, mørklægning, personalets deltagelse i illegalt arbejde o. s. v. o. s. v. påførte anstalten og ikke mindst dens leder overordentlige vanskeligheder.

For den nuværende inspektør har det først og fremmest været opgaven at bringe fængslet tilbage til normale forhold og føre den kongelige anordning af 10. maj 1947 om fuldbyrdelse af fængselsstraf i statsfængsel ud i livet.

Ved anstaltens start var der ikke nogen egentlig stedfortræder for fængselsinspektøren. Ved dennes fraværelse fra anstalten var det fængselspræsten, der havde den øverste formelle myndighed, og han ses i flere tilfælde at have ledet den forsamling, der svarer til nutidens funktionærmøde. Imidlertid ansattes allerede fra den 1. november 1859 folketingsmand Johan Nicolai Gomard som „Secretair“, og det var således fra begyndelsen ham, der i det egentlige inspektionsarbejde var fængselsinspektørens nærmeste medarbejder. I 1863 forfremmedes han til inspektionsassistent, og der har siden været en sådan, der dog siden 1908 har været betegnet som vicefængselsinspektør. Der er med denne stilling i modsætning til de andre overordnede stillinger ikke forbundet noget selvstændigt tjenesteområde; men til gengæld er dens indehaver inspektørens nærmeste medarbejder, har en forudgående teoretisk uddannelse, der svarer til inspektørens, og forudsættes at være i stand til at lede anstalten under inspektørens fravær, og stillingen betragtes tillige som uddannelsesstilling for kommende fængselsinspektører.

Det siger sig selv, at fængselspræsterne på grund af deres særlige virksomhed med forkyndelse og sjælesorg må indtage en særdeles selvstændig og uafhængig stilling i forhold til ledelsen og det øvrige personale. Imidlertid har fængselspræsterne stedse haft også andre og mere praktisk betonedede gøremål, først og fremmest med hensyn til forsorgsarbejdet, hvorom der tidligere er talt, men også navnlig i tidligere tid med brevcensur, undervisning og andet, hvorved de er gledet ind som et led i det almindelige samarbejde.

Præstegerningens omfang må i ikke ringe grad komme til at bero på fængselspræstens initiativ; men der har altid været opgaver nok at tage fat på, hvorfor der da også siden 1900 til bistand for fængselspræsten har været ansat en ordineret medhjælper.

Det kan synes ejendommeligt, at der i 1859 kun knyttedes en enkelt værkfører til anstalten. Dette hænger imidlertid sammen med arbejdsvirksomhedens den gang særdeles primitive udvikling. I tiden indtil regiesystemets indførelse var forholdet det, at det almindeligvis var de fremmede entreprenører, der antog værkføerne, således at disse ikke kom til at høre til anstaltens egentlige funktionærstab. Imidlertid fik adskillige af dem en mangeårig tilknytning til anstalten, og de gled på en naturlig måde ind i samarbejdet, således at de ikke betragtedes eller betragtede sig selv som et fremmedelement. Flere af dem har boet i anstaltens funktionærboliger og har med deres familier følt sig som eet med anstaltens øvrige beboere. Med regiesystemets indførelse, oprettelsen af de mange værksteder og arbejdsdriftens hele intentivering gennem det sidste halve århundrede er værkpersonalet blevet forøget meget betydeligt. Der er nu ansat henimod 40 værkførere, og adskillige andre funktionærer er skønt nominelt henhørende under opsynsstyrken knyttet til arbejdsvirksomheden. Den håndværksmæssige uddannelse har givet denne personalegruppe sin særlige standsfølelse, og værkpersonalet har ofte været et skridt forud for opsynsstyrken med hensyn til opnåelse af forbedringer i lønninger og tjenestevilkår. Det har været en nærliggende fristelse for dette personale at rette blikket mod fagets produktionsmæssige og økonomiske resultater fremfor de behandlingsmæssige hensyn. På dette område spores der dog i den nyere tid en rigtigere forståelse.

Den del af personalet, hvis vilkår i tidens løb er undergået de største ændringer, er opsynsstyrken. I 1859 bestod dette korps kun af 1 overbetjent, 10 underbetjente og 2 vægttere, hvortil kom en portner, hvorimod opsynsstyrken nu til dags tæller omkring 150 mand. Om den udvikling i fangebehandlingen, der har været den væsentligste årsag til denne mangedobling, er der foran talt, og der skal derfor på dette sted navnlig peges på de store ændringer, der er sket i henseende til kravet om tjenestens tidsmæssige udstrækning for opsynsbetjentene. Endnu kan man høre gamle folk, hvis fædre i længst forsvundne tid gjorde tjeneste som fængselsbetjente, fortælle, at de i grunden aldrig så deres fader. Han var altid på anstalten. Hans tjenestetid var udstrakt til 16 timer fra fangernes opmønstring til deres afmønstring, kun afbrudt af de nødvendige spisepauser og en kort stund til et lille hvil i dagens løb. Man anså det for rigtigst, at alle gifte betjente havde bolig på anstaltens terræn eller dog i hvert fald i dens umiddelbare nærhed, og de ugifte betjente boede simpelthen i selve anstalten, hvor der var indrettet ret primitive kvarterer til dem. Ønskede de at forlade anstalten, måtte de indhente særlig tilladelse hertil, og betjente, der boede udenfor anstalten, blev efter tur påbudt at sove i anstalten. Det indkvarterede personale blev bospist efter et særligt reglement, og det adskilte sig ikke

meget fra fangernes; men der var dog visse forskelle, således som det bl. a. fremgår af følgende inspektionsordre, udstedt den 5. januar 1885:

„For Fremtiden bliver Betjentenes Brændevinsration, forsaavidt de spise paa Spisestuen, at udskjænke snapsevis til dem ved Maaltiderne, 3 Snapse i det hele daglig, hvoraf højst 2 ved et Maaltid, saaledes at hvad der ikke nydes ved Maaltiderne, gaar tilbage til Økonomien. Betjentene Sørensen og Olsen staar for Udskænkningen.“

Få år efter afskaffedes forøvrigt udleveringen af brændevin til personalet.

Betjentens arbejdsdag var således lang og anstrengende, og den var i høj grad reglementsbundet, således at der kun var meget ringe mulighed for personlig udfoldelse.

Ældre tiders syn på fængselsbetjenten og hans gerning belyses på bemærkelsesværdig måde i et indlæg af Frederik Bruun under en forhandling i den nordiske penitentiærforening i 1882.

Det kan ikke nægtes, at den lange betænkning fremstiller betjenten som et særdeles underordnet individ; men samtidig viser den, at Bruun havde et klart blik for og en dyb forståelse af netop fængselsbetjentens betydning. Han udtaler bl. a.:

„Hvad nu angår betjentens virksomhed, da går denne ikke i en særlig retning som de andre funktionærers. Til hver tid er han tilstede for under fangens hele adfærd og laden, såvidt det står til ham, at behandle denne efter den anvisning, han har modtaget af de forskellige funktionærer. At disse anvisninger ikke ere hinanden modstridende, er det direktørens sag at afgøre. Betjenten er funktionærernes arm og hånd, deres øje og øre. Betjentens første og store pligt er det at se og høre rigtigt, hvad der forefalder, og at gengive rigtigt, hvad han har set og hørt, uden overdrivelse, men med sandhed og naturlighed. Betjenten er nærmest direktøren undergiven, men skal være villig og lydige mod samtlige funktionærer. På ham beror således den endelige fuldbyrdelse af straffen. Direktøren og betjenten ere straffefuldbyrdsens alfa og omega.“¹⁾ (Ved „direktøren“ skal her forstås „inspektøren“, idet udtalelsen er fremsat over for en interskandinavisk forsamling).

Imidlertid har jo ikke alle overordnede haft denne forståelse, og naturligvis har langt fra alle betjente i tilstrækkelig grad betragtet denne kendsgerning som forpligtende over for dem selv. For en nutidsbetragtning må det være indlysende, at de trykkende tjenestevilkår, først og fremmest den urimeligt lange tjenestetid, let måtte føre til, at betjentene kom til at føle deres gerning som en byrde, og at de naturligt måtte rette deres interesse og deres bestræbelser alene mod en rimelig forbedring af deres kår.

¹⁾ Nordisk Tidsskrift for Fængselsvæsen 1882 s. 240.

Det varede dog endnu mange år, før tiden var moden til, at personalet kunne organisere sig og ad denne vej skaffe sig indflydelse på sine kår. Allerede tidligt forekommer der tilfælde af fælles henvendelser til inspektør og overinspektør fra personalet; men først i 1907 stiftedes „Vridsløselille Betjentforening“.

Organisationens historie er ikke fængslets historie og skal derfor ikke skildres her. Det skal dog bemærkes, at den i den første tid blev betragtet med den største skepsis og modvilje såvel af ledelsen som af en stor del af betjentene, navnlig blandt de ældre. I de første år var dens medlemstal kun lille og dens slagkraft som følge deraf ringe. Ret hurtigt nåede den imidlertid til at omfatte største delen af styrken, og i de sidste mange år har kun undtagelsesvis en mand stået udenfor. Endnu gennem mange år var forholdet mellem den og ledelsen imidlertid ret spændt. Principielt indtog den selv en angrebsstilling overfor ledelsen, der til gengæld følte sig irriteret over dens formodede bestræbelser på at afsvække inspektørens magtfuldkommenhed. Gennem de senere år er denne tilstand imidlertid afløst af et frugtbart samarbejde, og ligesom foreningen efterhånden udstrækker sit interesseområde til også at gælde andet end lønspørgsmål, tjenestetidsproblemer o. lign., har ledelsen indset det gavnlige i gennem positive drøftelser med bestyrelsen at kunne opnå nærmere kendskab til personalets syn på fængslets forskellige anliggender og have mulighed for at bibringe det forståelse for sine synspunkter.

Om den egentlige personaleundervisning er der tidligere talt, og denne er forøvrigt ikke et særkende for dette fængsel, selv om den i sin tid startede her. Det skal tilføjes, at der gennem de senere år lejlighedsvis på fængslet har været arrangeret foredrag og anden oplysningsvirksomhed for personalet, og at man i den seneste tid er kommet ind på afholdelse af regelmæssige møder mellem ledelse og personale, hvor man på en tvangfri måde drøfter dagens spørgsmål til gensidig gavn og forståelse. Disse sammenkomster har vundet betydelig tilslutning og imødeses altid med forventning, og naturligvis deltager ikke blot opsynspersonalet, men ligesåvel funktionærer fra alle andre grupper i disse møder.

Medens personalefortegnelsen fra 1859 kun omfatter en enkelt overbetjentstilling, er antallet af advancementsstillinger for opsynspersonalet i tidens løb blevet meget betydeligt forøget. Det varede dog meget længe, før denne forøgelse kom i gang. Ganske vist indførtes meget hurtigt en ordning med 2 overbetjente, hvorefter den ene havde tilsyn med ordenen og disciplinen, medens den anden beskæftigede sig med forplejningen, beklædningen og inventariet; men allerede 1867 bortfaldt denne ordning, således at der vedvarende kun var en enkelt overbetjent lige til 1903, da der oprettedes en stilling som 2' overbetjent, hvorefter den hid-

tidige overbetjent betegnedes som 1' overbetjent. Efterhånden er antallet blevet gradvis forøget, og ved tjenestemandsløven af 1946 ændredes stillingsbetegnelserne, således at den hidtidige overbetjent af 1' grad blev betegnet som overvagtimester, medens overbetjentene af 2' grad kom til at hedde vagtmestre, og af sådanne er der nu ansat 7. Overbetjenttitlen forsvandt imidlertid ikke derved, idet den overførtes på inspektionsbetjentstillingerne, der siden 1925 havde eksisteret som et mellemlid mellem fængselsbetjentene og overbetjentene af 2' grad. Ved tjenestemandsløven af 1958 indførtes automatisk advancement til overbetjentcharge efter 14 års tjeneste som fængselsbetjent. Opsynsstyrkens første mand har stedse, hvad enten han har været betegnet som overbetjent eller overvagtimester, indtaget en central stilling i fængslet som den mand, gennem hvem den indbyrdes kontakt mellem inspektionen og personalet formidles, og han har herved haft den største mulighed for at sætte sit personlige præg på hele fængslets virke.

Den mest kritiske periode i opsynspersonalets historie har uden tvivl været årene nærmest før og efter den tyske kapitulation 1945. De sidste besættelsesår var præget af den voldsomme overbelægning og tillige af den utryghed, der herskede i alle forhold. I den nærmeste tid efter kapitulationen holdt det ekstraordinært høje fangetal sig, ja, det kulminerede endog i slutningen af 1946 med 799 fanger, og der indtrådte nu yderligere den vanskelighed, at store dele af fængslets faste personale måtte udkommanderes til tjeneste ved de nye anstalter, der oprettedes som følge af retsopgøret. Nye reservebetjente måtte i stort antal tages ind uden betryggende forudgående prøver og indsættes på mere eller mindre selvstændige poster efter en aldeles mangelfuld oplæring. Naturligvis viste en hel del af dem sig at være ganske uegnede til denne tjeneste, andre ønskede selv at fratræde, og resultatet blev en forvirrende omskiftning på posterne, og samtidig var man som tidligere omtalt inde i en periode, hvor tidligere tiders opfattelse på mangfoldige områder var i skred. Da forholdene omsider trak sig nogenlunde i lave igen, var resultatet blevet et fængsel og et personale, der i mange henseender var vidt forskellige fra fortidens. Livet i fængslet var blevet anderledes, personalet havde fået større beføjelser, men måtte på mange måder stå usikkert og famlende med hensyn til, hvorledes det skulle bruge dem. Det er indlysende, at de øgede beføjelser må være forbundet med, at personalet pålægges og selv påtager sig større ansvar; men de skete ændringer synes at rumme en glædelig mulighed for en udvikling af opsynspersonalets virke på en måde, der dels kan blive til gavn for fangerne og dels til større tilfredsstillelse for personalet selv.

Af den tidligere omtale af undervisningsvirksomheden vil fremgå, at de faste læreres arbejdsvilkår i tidens løb er undergået

væsentlige ændringer, hvorved der navnlig tænkes på udviklingen fra cellebehandling til fællesskabsbehandling også i undervisningen og på de store forandringer i fangebelægets alder, ligesom overgangen fra tvungen til frivillig undervisning må have i erindring. Særligt skal her peges på, at disse forandringer har medført, at undervisningen nu i langt højere grad end forhen må foregå om aftenen, hvilket unægtelig er en betydelig ulempe for lærerne. Fra ældre tid må nævnes, at førstelæreren tillige var degn, medens andenlæreren ofte var organist. Specielt med hensyn til skolens leder må der peges på, at medens hans indsats tidligere i det væsentlige på samme måde som den eller de øvrige læreres bestod i egentlig undervisningsvirksomhed og personlige samtaler med de enkelte fanger, står han nu som leder og tilrettelægger af et stort og broget undervisningsprogram, omfattende mange værk mestres og andre speciallæreres undervisning, ligesom han må have indseende med fangernes mangeartede fritidsvirksomhed.

Anstaltens første overlærer, digteren Hans Vilhelm Kaalund, fremhæver sig som en personlighed, der på en særlig måde blev i stand til at præge retningslinjerne i det nye cellefængsel. Om hans indsats og hans synspunkter er der imidlertid gentagne gange talt tidligere. Han virkede til 1881.

Som ledere af anstaltens økonomi- og regnskabsvæsen nævner personalefortegnelsen fra 1859 bogholder Vigelsen og økonomiskriver Møller. Allerede 1863 skete der imidlertid en delvis omorganisering indenfor dette område, således at herefter de ledende embedsmænd betegnedes som „bogholder, der tillige er arbejdsleder“ og „kasserer, der tillige er økonomiforvalter“. Denne ordning bestod indtil 1933, hvor i forbindelse med en pr. 1. april 1932 stedfunden omlægning af fængselsvæsenets regnskabsvæsen stillingsbetegnelserne ændredes, således at den hidtidige bogholder blev fængselsforvalter, medens den hidtidige kasserer blev kaldt bogholder.

Det „menige“ kontorpersonale bestod oprindeligt af contoirsten Sonne. I dag omfatter det 23 personer af begge køn. Denne forskel bliver endnu grellere, når man betænker, at contoirst Sonne sad eller vel snarere stod og skrev alle skrivelser med sin pen og tilmed bagefter måtte skrive dem af i kopibogen, medens vore dages kontorpersonale betjener sig af skrivemaskiner, moderne bogholdermaskiner, båndoptagere og duplikator for ikke at tale om telefonen. Til delvis forklaring kan peges på sådanne træk som forsorgsvæsenets udvikling, den store udvidelse af det øvrige personale med tilsvarende forøgelse af lønningsregnskabet m. v. og den omstændighed, at psykopatanstalterne i Herstedvester i nogen grad belaster statsfængslets kontorer, navnlig bogholderiet. Alligevel taler de anførte tal deres tydelige sprog om moderne tiders overdimensionering af den offentlige administration. Kon-

torpersonalets forhold påkalder sig mindre interesse for såvidt, som det i det hele udfører sit arbejde uden direkte berøring med fangerne. Alligevel er det et vigtigt og uundværligt træk i fængslets fysiognomi.

Iøvrigt er det den dag i dag værd at lytte til følgende ord af Frederik Bruun fra 1882:

„Fortjenstfuldt er det, når hver enkelt funktionær betragter sin stilling som den vigtigste og virker derfor med iver og interesse; men der må i straffeanstalten vogtes på, jeg gentager det, at der ikke gøres overgreb, at den ene ikke kommer ind på den andens område. Straffeanstalten skal ligeså lidt betragtes alene som en fabrik eller et hospital som et kloster. Det skal være et straffested, hvor som alt sagt funktionærerne arbejde i harmoni hen til at gøre forbryderen til en god borger af samfundet.“¹⁾

Sluttelig skal som stående udenfor anstaltens egentlige funktionærstab nævnes et periodevis ret stort antal arbejdsmænd, herunder gasværksarbejdere, og en stab af kvindelige rengøringsassistenter. Mange af disse har tjent fængslet trofast gennem en lang årrække.

Af træk, der mere almindeligt har haft betydning for personalets forhold udenfor tjenesten, skal fremhæves følgende:

Det ses fra begyndelsen at have været anset for ønskeligt, at hele personalet eller dog største delen deraf boede på anstaltens område eller i hvert fald i dens umiddelbare nærhed. Samtidig med selve fængslet byggedes der derfor 4 huse med boliger for tilsammen 12 familier, ligesom der i selve fængslet var indrettet portnerbolig og kvarter for de ugifte betjente. Der var imidlertid ikke herved skaffet plads til hele personalet, selv om det var lille, og dette var en betydelig ulempe på en tid, hvor selv længere afstande måtte tilbagelægges til fods. Det må herved erindres, at fængslet blev bygget på et temmeligt øde sted et godt stykke fra bondebyen Vridsløselille og i ret lang afstand fra sognebyen Herstedvester og de nærmeste jernbanestationer i Glostrup og Tåstrup. De på anstalten boende funktionærer og deres familier var derfor i det hele henvist til hinandens selskab og må i ikke ringe grad have følt sig isoleret fra omverdenen. Der indrettedes derfor tidligt i forbindelse med en lærerbolig en pøgeskole for funktionærernes børn, og den eksisterede gennem mange år. Til lige fik man efter få års forløb ved forhandling med D.S.B. oprettet en holdeplads udfør fængslet, hvor der imidlertid kun standsede et par tog hver dag, idet man dog efterhånden yderligere opnåede, at der en enkelt aften om ugen standsede et tog

¹⁾ Nordisk Tidsskrift for Fængselsvæsen 1882 s. 245.

i hver retning, det såkaldte „teatertog“. Lige til engang i 1920erne forestod fængslets kontorpersonale billetsalget ved denne holdeplads. Som et yderligere udtryk for isolationen indførtes fra begyndelsen den ordning, at personalet, som boede på anstaltens område, kom til at udgøre en særlig menighed omkring fængselspræsten og fængselskirken, og navnlig fra de første år indeholder kirkebogen stadige optegnelser om fødsel og død, om barnedåb og konfirmation indenfor funktionærernes familier såvel som om altergang, og endnu i vore dage forekommer funktionærbryllupper og barnedåb i fængslets kirke.

Med tiden voksede der imidlertid en lille hyggelig by op omkring fængslet, således som Ammitzbøll har beskrevet det; der kom handlende og håndværkere og omsider også en skole. Personalets situation blev derved mindre afsondret; men følelsen af tilknytning til anstalten også udenfor tjenestetiden og af indbyrdes samhørighed var stadig betydelig. Antallet af funktionærboliger på terrænet øgedes stærkt, omend det ikke kunne holde trit med personaletilvæksten, og trafikmidlernes udvikling var trods cyklernes fremkomst endnu så ringe, at de færreste brød sig om at bo for langt fra anstalten. Navnlig gennem de sidste 25 år har imidlertid disse forhold af flere forskellige grunde fuldstændigt ændret sig. Vridsløselille by er vokset meget stærkt og fremtræder nu nærmest som en forstad til København, og ethvert spor af hygge er gået med i løbet. Desuden er personalets antal vokset ud over alle bredder, hvorved det må erindres, at psykopat-anstaltens personale er kommet til og bl. a. har indrettet sig i ca. en trediedel af funktionærboligerne, og det har yderligere været mærkbart, at medens personalets fornyelse og forøgelse tidligere skete ved en nogenlunde jævn af- og tilgang, oplevede man i krigs- og efterkrigsårene i løbet af ganske kort tid en samlet tilgang af ganske unge mennesker, der ikke uden videre kunne glide ind i et bestående samhørsforhold, og som boede spredt ud over lange afstande fra København til Roskilde. Og disse afstande har mistet deres betydning. Personalet ankommer nu i egen bil, på knallert, scooter eller motorcykle, og hver 20' minut er der busforbindelse til København og Tåstrup. De samme trafikmidler har gjort det naturligt for funktionærene at søge deres adspredelser længere fra anstalten. I de seneste år synes dog samfølelsen igen at være tiltagende. De store personaleårgange fra fyrrerne er på vej til at blive personalets rygrad, og personalefornyelsen sker nu mere jævnt; men de gamle forhold, hvor alle kom hinanden ved og kendte hinandens familier, vender ikke tilbage.

Der er grund til at nævne, at visse fælles økonomiske foranstaltninger i tidens løb har bidraget til at knytte personalet sammen. Dette gælder først og fremmest den såkaldte „selvpensioneringskasse“, der har eksisteret siden den 1. april 1882, og som i

sin tid blev oprettet af personalet selv. Ved skrivelse af 4. marts 1885 approberede anstaltens direktør efter ansøgning fra kassens bestyrelse en bestemmelse i lovene gående ud på, at enhver bestillingsmand, der ansættes ved anstalten og er i en alder af under 40 år, er forpligtet til at indtræde i kassen. Det var ikke store midler, den rådede over, f. eks. kan det anføres, at den i 1891—92 til 2 betjente og 5 enker udbetalte tilsammen 397,50 kr.; men pengene var jo i det hele taget små den gang. I flere tilfælde ses det at være bestemt, at bøder, der ikendes personalet for tjenesteforseelser, skal tilfalde kassen. Ved den stærke personaletilvækst i 1940erne i forbindelse med pengenes faldende værdi havde denne kasse overlevet sig selv, og pligten til at indtræde i den fastholdtes ikke mere. Omsider blev der givet de funktionærer, der var medlem af den, mulighed for at udtræde, hvilket de fleste benyttede sig af. De, der forblev tro indtil enden, fik imidlertid løn for deres udholdenhed, idet en præmieobligation, der var indkøbt for en del af kassens midler, afkastede en gevinst på 1000.— kr., som de tilbageblevne medlemmer kunne dele ved den endelige opløsning i 1955. Endnu eksisterer der fra gammel tid såvel en begravelseskasse samt en jubilæumsfond, hvoraf medlemsskab er ganske frivilligt.

Til yderligere styrkelse af sammenholdet har der igennem tidene været dannet forskellige foreninger.

Den ældste kendte af disse udmærker sig ved at have efterladt en protokol, der er ført meget højtideligt og omstændeligt og derfor i dag udgør en ganske fornøjelig læsning.

Foreningen omfattede anstaltens højere funktionærer og stiftedes den 22. februar 1881 ved en sammenkomst i fængselsinspektør Ammitzbølls hjem. Dens formål var „ved ugentlige Sammenkomster i Vintermaanederne at berede sig selskabelig Underholdning og styrke Samarbejdet i Fængslets Tjeneste“. Underholdningen bestod i foredrag, diskussioner, oplæsning, musik, kortspil o. lign., og der ses at være truffet aftale om levering af materielle fornødenheder som rom, cognac og tobak til priser, som nok kan gøre en nutidslæser misundelig. Det findes højtideligt vedtaget, at musik og kortspil ikke må finde sted under foredragene og forhandlingerne. Foreningen fik en intensiv og særdeles lovende start med regelmæssige møder indtil 26. april samme år; men dermed var det også slut; for den hidtidige vært snedkermester Thorsen fraflyttede sin lejlighed, og det lykkedes ikke senere at finde et egnet samlingslokale.

Om nogen tilsvarende foreningsdannelse inden for det underordnede personale ses der ikke i tidligere tid at have været tale, hvilket naturligt hænger sammen med, at dette personale så godt som ingen fritid havde. 1911 dannedes der en gymnastikforening, som hvert år modtog et lille tilskud fra direktoratet, men som opløstes allerede 1915. Iøvrigt var det gennem mange år betjent-

foreningen, altså den faglige organisation, der påtog sig evt. arrangementer også af ikke tjenstlig karakter. Imidlertid stiftedes der i 1940 en idrætsforening, der hurtigt trådte i forbindelse med tilsvarende foreninger ved de andre større anstalter, bl. a. med det resultat, at der hvert år siden 1942 med økonomisk støtte fra direktoratet har været arrangeret et fodboldstævne mellem hold fra Vridsløselille, Nyborg, Horsens og København. 1943 stiftedes en funktionærforening til varetagelse af selskabelige arrangementer og i 1944 en orkesterforening, hvorefter personaleorkestret regelmæssigt har deltaget i konkurrencer med de øvrige anstalters orkestre. 1951 sammensluttedes disse 3 foreninger til den stadig eksisterende funktionær-, idræts- og orkesterforening. Denne forening, der er fælles for statsfængslets og psykopat-anstaltens personale, foranstalter foruden sports- og orkesterarrangementer afholdelse af forskellige selskabelige sammenkomster, såsom andespil, juletræ og underholdningsaftener af forskellig karakter, og det fortjener at påskønnes, at den stedse viser pensionisterne en særskilt opmærksomhed.

YDRE BEGIVENHEDER.

Ringmuren har navnlig i ældre tid på en temmelig effektiv måde afgrænset fængslet fra den brogede verden derude, men alligevel har naturligvis århundredets større begivenheder været mærkbare også indenfor muren omend undertiden som svagere dønninger, og herom skal der til afslutning gøres nogle få bemærkninger.

Den første store tildragelse efter fængslets oprettelse var krigen i 1864; men selv om denne naturligvis ikke kan have undgået at optage sindene stærkt, har den så godt som ingen spor efterladt sig i fængslets arkiv, og anstalten synes i det hele at have været meget lidt berørt af situationen, idet jo de egentlige krigsbegivenheder fandt sted i og omkring Jylland. Der blev imidlertid i fængslet indsat 10 slesvigske desertører, der alle benådedes ved kgl. resolution af 12.9.1864.

Næste gang, politiske begivenheder lod sig mærke, var den 15. august 1873, da socialistførerne Pio, Geleff og Brix blev indsat i fængslet for forbrydelse mod statsforfatningen. Deres tilstedeværelse gav anledning til forskellige problemer, idet der ses at være tilbagesendt en del breve fra politiske meningsfæller, ligesom anmodninger om besøg er blevet afvist. Røret omkring disse fanger kulminerede pinedag 1874, da der fandt en demonstration sted foran fængslets port. Denne begivenhed blev omtalt i pressen, hvilket gav anledning til, at kontoret for fængselsvæsenet udbad sig inspektør Hansens redegørelse for, hvad der var passeret, og hvorledes han havde forholdt sig. Hans svar lyder således:

„Da Berlingske Tidendes Morgenavis for idag indeholder et feilagtigt Referat af, hvad der fandt Sted imellem mig og den Deputation fra en Del Socialister, som 1ste Pintsedags Morgen havde indfundet sig udenfor Strafanstalten for at bringe de her hensiddende Socialistførere en Hyldest, tillader jeg mig tjenstærbødigst at indberette: Første Pintsedags Formiddag Kl. omtrent 9 blev jeg af 3 Personer, der navngav sig Johnsen, Hertz og Hansen, paa mit Kontor i Anstalten anmodet om at bringe Fangerne Pio, Geleff, Brix og Pihl en Hilsen fra 200 a 300 Arbejdere, som vare ankomne til Fængslet for at afsynge nogle Sange, paa hvilken Anmodning jeg undlod at give noget somhelst Svar.“

Forøvrigt synes der at have været vist disse fanger visse særlige hensyn, bl. a. opnåede Pio tilladelse til at blive tilset af sin private læge. De blev alle benådet eller, som det hedder i tidens sprog „skjænket den resterende Deel af Straffetiden“ den 8. april 1875 på kong Christian d. Niendes fødselsdag.

De følgende årtiers voldsomme politiske stridigheder lod i det hele fængslet uberørt; men der forekommer dog enkelte antydninger af, at der blandt embedsmænd og funktionærer har gjort sig stærke meningsforskelle gældende. Derimod findes der gentagne vidnesbyrd om attituder på kongehusets mærkedage, f. eks. er majestæternes guldbryllup i 1892 blevet højtideligholdt med udsmykning og illumination af facaden og med højtidskost til opsyn og fanger bestående for de sidstes vedkommende af risengrød med godtøl og klipfisk, og ved samme lejlighed blev 5 fanger benådet.

Verdenskrigen 1914—18 kunne ikke undgå at berøre fængslet føleligt. Knapheden på levnedsmidler mærkedes stærkt, det samme gælder manglen på brændsel, og arbejdsdriften kom ud for betydelige vanskeligheder på grund af materialemangel. Desuden indkvarteredes der soldater i funktionærboligerne, ligesom der blev tilstået de i fængslets omegn liggende soldater adgang til at bade i fangernes badstue. En del af det yngre personale blev indkaldt til sikringsstyrken, hvilket bevirkede en stærk forøget reservetjeneste. Desuden medførte forholdene en mærkbar stigning i kriminaliteten, hvorfor fængslet stadigt truedes med overbelægning, og til delvis afhjælpning af dette tryk blev optagelseshjemmet „Lyng“ fra 1916 til 1921 anvendt som fangekoloni for anstalten. Driften af denne koloni var imidlertid meget bekostelig, idet der navnlig medgik meget betydelige beløb til betjentes og fangers rejser mellem Vridsløselille og „Lyng“ og til forplejning og kommandotillæg, ligesom den lange afstand mellem moderanstalt og anneks vanskeliggjorde opretholdelsen af den nødvendige disciplin og orden blandt kolonifangerne, hvis åndelige tarv desuden i nogen grad forsømtes, da de ikke fik nogen regelmæssig undervisning, sjælesorg eller gudstjeneste. Ved forholdets ophør den 31. marts 1921 benådedes de 8 fanger, der havde

ophold i kolonien, på vilkår, at de blev på det sammesteds genoprettede optagelseshjem til udløbet af deres straffetid. Forøvrigt måtte man i 1918 skride til at etablere en midlertidig fællesafdeling i pakhusets første etage på 5 værelser à 4 fanger. Endelig må nævnes, at da det viste sig ugørligt at få tørv fra „Lyng“ på grund af mangel på jernbanevogne, og da fængslets forsyning med brændsel gennem kommunen var forbundet med vanskeligheder, købtes i Tureby skov under grevskabet Bregentved 102 rummeter vinterskovet bøgetræ, som i tiden fra 20. til 23. maj 1917 oparbejdedes til favnebrænde ved hjælp af 4 til 8 fanger, der hver morgen sendtes pr. jernbane til Tureby station under bevogtning af 2 betjente og vendte hjem til fængslet om aftenen, og på et par tdr. land mosejord i Vridsløsemagle mose blev der ved udsendelse af fra 3 til 8 fanger og 2 betjente i tiden fra 24. maj til 2. oktober 1917 tilvirket 5884 tdr. tørv. Det indberettes, at „alle disse Arbejder er af Fængselsfanger, som dertil frivilligt meldte sig, blevet udført med Lyst og Iver og ikke har givet Anledning til nogen som helst disciplinær Ulempe.“¹⁾

De ekstraordinære forhold ebbede ud, og i perioden mellem de 2 krige er det især de store arbejdsløshedsbølger, der mærkes i fængslet, navnlig indenfor forsorgsvirksomheden.

Under besættelsen fra 1940—45 vendte imidlertid alle de foran beskrevne ulemper tilbage i forstærket form. Hertil kom yderligere et fænomen som mørklægningen, der på mange måder vanskeliggjorde forholdene og navnlig nedsatte sikkerheden. Besættelsestroppersnes tilstedeværelse skabte naturligvis uhygge, selv om de kun undtagelsesvis viste sig indenfor porten; men først og fremmest var det naturligvis den store overbelægning i forbindelse med manglen på egnet fangearbejde, der skabte vanskeligheder.

Disse forhold er imidlertid lejlighedsvis berørt i det foregående; men der skal her nævnes 2 dramatiske begivenheder, som fandt sted i denne periode. Som tidligere nævnt blev der i fængslet indsat nogle fanger, som ved danske domstole var domfældt for handlinger rettet mod tyske tropper eller interesser. Disse fanger voldte i sig selv ikke uoverstigelige vanskeligheder; men deres tilstedeværelse bevirkede, at såvel tyskerne som modstandsbevægelsen kom til at interessere sig stærkere for fængslet, end ønskeligt var, og natten til den 18. oktober 1943 foranstaltedes der et regulært overfald på fængslet. Ca. en snes i det væsentlige ganske unge mennesker, formentlig overvejende studenter eller gymnasiaster, indfandt sig lidt før kl. 2, og det lykkedes dem under trusel med pistoler at overmande og afvæbne største delen af de ellers ret talstærke udvendige terrænposter, og en af disse,

¹⁾ Beretning om Straffeanstalterne i Danmark 1917—18 s. 100

fængselsbetjent Svend Aage Poulsen, der sammen med en kollega havde vagt ved den vestlige ringmur, blev skudt. Derefter stak imidlertid alle disse ubudne gæster af med undtagelse af en ung stud. mag., der blev pågrebet og indbragt i fængslet. I forbindelse med overfaldet var der fra Falck rekvireret en sygetransportvogn, der imidlertid af en eller anden grund blev sendt tilbage; men planen synes at have gået ud på, at først alle udvendige poster skulle afvæbnes, hvorefter sabotørerne formummet med de overrumpledes uniformshuer og kapper ved hjælp af sygevo-gen skulle søge at narre portneren til at lukke nogle ind i fængslet, hvor det var hensigten at befri de nævnte politiske fanger; men ved skuddene blev vagten indenfor murene advaret og slog alarm.

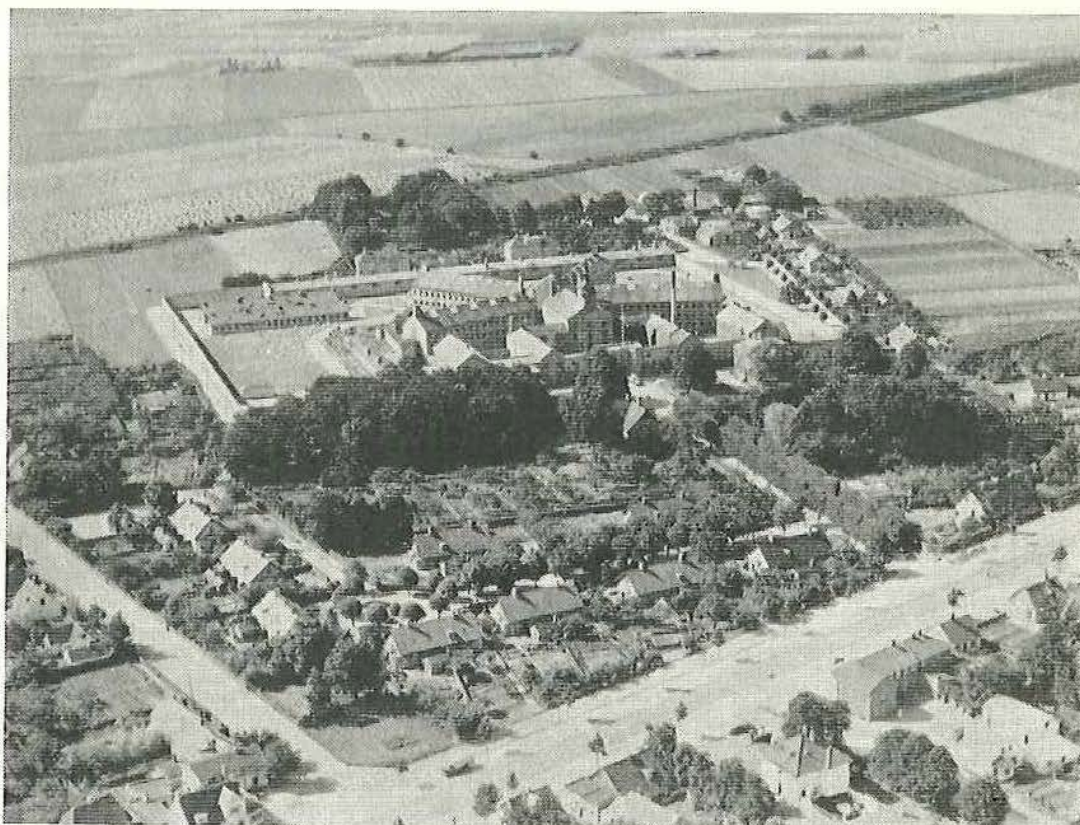
Der blev således ingen fanger befriet ved den lejlighed; men den 21. september 1944 iværksattes der en fælles undvigelse af 11 for politiske forseelser dømte fanger, idet nogle funktionærer efter forudgående aftale sørgede for, at de kom ud gennem bagporten. Aktionen gav naturligvis anledning til, at de tyske myndigheder straks indfandt sig i fængslet; men det lykkedes at afværge deres nærmere indgriben.

Under krigen overførtes iøvrigt fra de andre anstalter alle fanger med særlig lange straffe, og det kan også nævnes, at der var indrettet lager for våben, som af civilbefolkningen var afleveret i henhold til særlig bestemmelse, hvilket yderligere skærpede tyskernes interesse for anstalten. Endelig så i tidens løb adskillige funktionærer sig nødsaget til at gå under jorden.

De nærmeste år efter krigen var som bekendt her i landet præget af en følelig mangel på arbejdskraft især i landbruget, hvilket gav anledning til, at et ret betydeligt antal fanger udsendtes til arbejde for private landmænd. Da der imidlertid ikke herved måtte påføres frie arbejdere nogen konkurrence, formidledes denne arbejdsydelse gennem amtsarbejdsanvisningskontorerne, og arbejdsgiverne måtte foruden at give almindelig tarifmæssig betaling med ferietillæg afholde alle transportudgifter. Det er en selvfølge, at ingen fange ufrivilligt udsendtes til sådant arbejde.

Retsopgøret efter krigen mærkede fængslet i begyndelsen kun indirekte i form af den vedvarende overbelægning; men som tidligere omtalt overførtes i 1951 til fængslet dels de tilbageværende tyske krigsforbrydere, dels et større antal efter straffelovstillægget om forræderi og anden landsskadelig virksomhed dømte fanger.

Disse spredte bemærkninger vil vise, at fængslet, er det end nok så lukket, stedse har været et levende led i det danske samfund.

Luftfotografi af statsfængslet set fra nord. Ca. 1950.

EFTERSKRIFT.

Kaalunds for henved 100 år siden fremsatte udtalelse: „Det nye cellefængsel på Vridsløselille mark har vistnok et gyldigt krav på at anses for vort lands mønsterfængsel“ kan næppe fastholdes i dag, end ikke i et jubilæumsskrift. Tiderne har skiftet, og sammenligningsobjekterne er ikke mere de gamle tugthuse og den auburnske anstalt i Horsens, men først og fremmest en række mere eller mindre åbne fængsler og de forskellige særanstalter. Medens man i tiden omkring fængslets oprettelse alene overvejede, under hvilken form frihedsstraffen burde gennemføres, drager man i vore dage selve frihedsstraffens hensigtsmæssighed i tvivl og søger at finde frem til muligheder for at erstatte den med forskellige former for kriminalforsorg i frihed. Ethvert positivt resultat af disse overvejelser må hilses med glæde; men det tør vist med sikkerhed hævdes, at der ikke i en overskuelig fremtid vil blive tale om helt at kunne undvære frihedsstraffen, og at det i hvert fald foreløbig vil blive anset for nødvendigt af hensyn til retssikkerheden at behandle visse lovovertrædere i lukkede fængsler. Det må derfor forudses, at den jubilerende anstalt endnu en rum tid vil bevare sin plads i det danske straffuldbyrdelsessystem.

Den foranstående beskrivelse viser anstalten som en levende organisme, bestandig undergivet forandringens lov, og selv om man ved et jubilæum som det forhåndenværende naturligt prøver at se tilbage over den fortid, hvoraf nutiden er groet, retter fængslet også i vor tids hverdag blikket fremad i erkendelse af, at ingen endegyldig form er nået eller kan nås, men at det fremdeles må søge at føje sine bestræbelser efter de kommende tiders omskiftende krav. Der er overvejelser i gang vedrørende omfattende bygningsmæssige ændringer bestående i adskillelse af cellefløjene og afskaffelse af det panoptiske system, en omorganisering af forsvorgsvirkomheden forudses, og udvidet mulighed for friluftsarbejde står på ønskesedlen. Først og sidst må alle, der virker i dets tjeneste, stadig fornyes i forståelsen af, at fangerne ikke skal holdes nede, men hjælpes op. Også i fremtidens dage vil fængslet rumme lidelse og sorg. Et jubilæumsønske skal være, at det aldrig bliver et dødens hus, hvor de indtrædende lader håbet fare.